

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

VYBRANÉ PROBLÉMY SANKČNÍ POLITIKY

**UKLÁDÁNÍ NEPODMÍNĚNÉHO TRESTU ODNĚTÍ
SVOBODY A JEHO ALTERNATIV**

INSTITUT ZABEZPEČOVACÍ DETENCE

Neprodejné

2005

ISBN 80-7338-042-0

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci

Obsah

UKLÁDÁNÍ NEPODMÍNĚNÉHO TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY A JEHO ALTERNATIV

I.	Zadání úkolu	9
II.	Obecně k problematice trestání	11
II.1	Nepodmíněný trest odnětí svobody	11
II.2	Alternativy k trestu odnětí svobody	13
III.	Vývoj kriminality a trestněprávní reforma systému trestů v ČR	14
III.1	Trend vývoje kriminality v České republice	14
III.2	Sankční politika v České republice	16
IV.	Údaje získané se statistik Ministerstva spravedlnosti ČR, Generálního ředitelství Vězeňské služby ČR a mezinárodní srovnání	21
IV.1	Přehled o počtu osob odsouzených a o uložených trestech v letech 1994 - 2003 ze statistických výkazů MSČR	21
IV.2	Přehled o osobách vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody ze statistických výkazů GŘ ČR	23
IV.3	Aplikace institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody statisticky vykázaná GŘ VS	35
IV.4	Porovnání osob vykonávajících trest odnětí svobody v ČR se zahraničím	40
V.	Zvláštní alternativní druhy trestního řízení - podmíněné zastavení trestního stíhání a narovnání	42
V.1	Podmíněné zastavení trestního stíhání (§ 307 - § 308 TrŘ) a) Rozhodování o PZTS podle statistických údajů	43

	b) Zprávy o činnosti státního zastupitelství k PZTS	
	c) Poznatky z Výzkumu institutu podmíněného zastavení trestního stíhání.(Praha : IKSP. 1996)	
V.2	Narovnání (§ 309 - 314 TrŘ)	46
	a) Rozhodování o narovnání podle statistických údajů	
	b) Zprávy o činnosti státního zastupitelství k narovnání	
	c) Poznatky z Výzkumu institutu narovnání (Praha: IKSP. 1999)	
V.3	Součinnost Probační a mediační služby, státních zastupitelství a soudů při realizaci odklonů	49
	a) Součinnost se státními zástupci	
	b) Součinnost se soudy	
	c) Statistické údaje o činnosti PMS při realizaci odklonů	
VI.	Činnost Probační a mediační služby ČR	54
	a) Vznik Probační a mediační služby	
	b) Činnost PMS v přípravném řízení a v řízení před soudem	
	c) Činnost PMS ve vykonávacím řízení	
VII.	Dotazníkové šetření k uplatňování alternativních trestů a odklonů a k činnosti Probační a mediační služby	60
	a) Odklony	
	b) Legislativní úprava odklonů	
	c) Alternativní tresty	
	d) Legislativní úprava alternativních trestů	
	e) Účinnost alternativních trestů	
	f) Spolupráce s PMS	
VIII.	Institut dohledu - konkretizace výkonu probačního dohledu	79
	a) Statistické údaje	
	b) Poznatky z výzkumů IKSP k problematice institutu dohledu	

IX.	Trest obecně prospěšných prací	85
	a) Statistické údaje o ukládání trestu OPP	
	b) Přeměna trestu OPP nebo jeho zbytku v trest odnětí svobody	
	c) Poznatky expertů k trestu OPP	
	d) Poznatky z Výzkumu trestu obecně prospěšných prací (Praha: IKSP. 1998)	
X.	Poznatky z výzkumů IKSP o ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody	92
X.1	Dlouhodobé tresty odnětí svobody	93
X.2	Krátkodobé tresty odnětí svobody	95
X.3	Kriminologické aspekty trestné činnosti prvopachatelů	97
XI.	Shrnutí a závěr	100
XI.1	Shrnutí	100
XI.2	Závěr	111
	Resumé	119
	Summary	121

Institut zabezpečovací detence

Seznam zkratk:	124
1. Úvod	125
1.1 Původ úkol	125
1.2 Způsob řešení	126
2. Teoretická východiska	128
2.1 Stručný úvod do problému	128
2.2 Historie problému v ČR	132
2.3 Okruh osob vhodných k umístění do zabezpečovací detence	133
3. Ukládání a výkon	146
3.1 Navrhovaná právní úprava	146
3.2 Pohled na zahraniční trestněprávní úpravu	157
4. Ústav pro výkon zabezpečovací detence	170
4.1 Charakter ústavu	170
4.2 Příklady z praxe	179
5. Závěr	185
Použité prameny:	189
Resumé	191
Summary	195

UKLÁDÁNÍ NEPODMÍNĚNÉHO TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY A JEHO ALTERNATIV

Odpovědný řešitel: Mgr. Jan Rozum

Řešitelé: Mgr. Petr Kotulan
Mgr. Lucie Háková

Spolupráce: JUDr. Václav Nečada (kap. IV.1)
JUDr. Simona Diblíková (kap. IV. 4)

Technická spolupráce: Marie Kuntová

Tento text neprošel jazykovou korekturou
a je určen pro studijní účely.

Praha 2005

I. Zadání úkolu

Institut pro kriminologii a sociální prevenci (dále IKSP) byl na základě **zadání od I. náměstka ministra spravedlnosti pověřen dne 26. dubna 2004** zabývat se v rámci své výzkumné činnosti **otázkou nárůstu počtu odsouzených osob ve výkonu trestu odnětí svobody**. K tomuto nárůstu došlo v průběhu loňského i letošního roku, přestože trestní zákon i trestní řád umožňuje široké uplatňování alternativních trestů a odklonů v součinnosti s Probační a mediační službou.

Jedním z hlavních směrů výzkumných úkolů IKSP byly a jsou potřeby společnosti v oblasti trestní politiky a z nich vyplývající podněty pro změny v trestním zákonodárství pro zvýšení vymahatelnosti práva a ke zdokonalení sankčního systému. Tyto podněty byly zjišťovány zejména prostřednictvím zkoumání účinnosti nově zavedených institutů trestního práva - alternativních trestů a odklonů, dále i ukládaných trestů odnětí svobody a jejich výkonu, efektivity justice a vězeňství. Znamená to tedy, že IKSP se dlouhodobě touto problematikou zabývá a výsledky dříve realizovaných výzkumů byly využity pro zpracování zadaného úkolu.

Při zpracování úkolu jsme využili poznatky z následujících výzkumů realizovaných v IKSP:

MAREŠOVÁ, Alena, KOTULAN, Petr, MARTINKOVÁ, Milada: Kriminologické aspekty trestné činnosti prvopachatelů. IKSP, 2004.

SCHEINOST, Miroslav a kol.: Výzkum cizích státních příslušníků v českých věznicích. IKSP, 2004.

NEČADA, Václav: Přehled novel trestních kodexů v období od listopadu 1989 do roku 1999. IKSP, 2000.

KARABEC, Zdeněk a kol.: Výzkum dlouhodobých trestů odnětí svobody. IKSP, 2004.

KARABEC, Zdeněk, DIBLÍKOVÁ, Simona, MACHÁČKOVÁ, Radka: Krátkodobé tresty odnětí svobody. IKSP, 2000.

KOTULAN, Petr: Výzkum institutu podmíněného zastavení trestního stíhání. IKSP, 1996.

OSMANČÍK, Otakar, VŮJTĚCH, Jan, KARABEC, Zdeněk, a kol.: K problematice alternativních trestů a opatření. IKSP, 1996.

ROZUM, Jan, KOTULAN, Petr, VŮJTĚCH, Jan: Výzkum institutu narovnání. IKSP, 1999.

ROZUM, Jan, KOTULAN, Petr, VŮJTĚCH, Jan: Výzkum nově zavedených prvků probace do trestního práva ČR. IKSP, 2000.

ROZUM, Jan, KOTULAN, Petr, JARKOVSKÁ, Lucie: Institut dohledu u podmíněného propuštění. IKSP, 2004.

VŮJTĚCH, Jan, HANÁK, Václav, KARABEC, Zdeněk a kol.: Výzkum institutu obecně prospěšných prací. IKSP, 1998.

VŮJTĚCH, Jan, a kol.: Účinky transformace trestního zákonodárství na stav kriminality a zvyšování efektivity justice ve vztahu k bezpečnosti občanů ČR v horizontu r. 2000. IKSP, 2001.

Vzhledem ke krátkému termínu stanovenému pro zpracování úkolu jsme nemohli postupovat standardním postupem při zpracování výzkumných úkolů. Kromě využití hlavních poznatků z dříve provedených výzkumů byla základním metodou analýza statistických údajů od justičních subjektů (statistika rozhodování soudů a státních zastupitelství, vězeňské služby, Probační a mediační služby), dále rozbor analytických materiálů Probační a mediační služby, Nejvyššího soudu a Nejvyššího státního zastupitelství.

Jako jednu z možností k získání relevantních informací ke splnění úkolu jsme využili osobních poznatků a zkušeností **státních zástupců a soudců** s uplatňováním alternativních trestů a odklonů, se součinností s Probační a mediační službou, s činností probačních úředníků při uplatňování prvků probace a mediace. Proto jsme se obrátili v červnu 2004 na všechny okresní soudy a okresní státní zastupitelství s dotazníkem k dané problematice. Zároveň jsme požádali, aby byl dotazník předán k vyplnění zkušenému státnímu zástupci, resp. soudci.

II. Obecně k problematice trestání

II.1 Nepodmíněný trest odnětí svobody

Po dlouhou dobu představoval nepodmíněný trest odnětí svobody páteř systémů trestů. Všechny jiné druhy trestů byly určitým způsobem na něj napojeny a od něho odvozeny. Většinu z nich, zejména selhával-li jejich výkon, bylo možno v něj přeměnit. Nepodmíněný trest, i když jistě ne optimálně, přesto relativně spolehlivě plnil alespoň některé z funkcí, které bývají od trestních sankcí očekávány. Funkci punitivní a sociálně ochrannou tím, že do značné míry zneškodňuje pachatele, když ho na určitou dobu či natrvalo izoluje od společnosti. Splňuje jistě i funkci generální a individuální trestně právní prevence. Hůře již zajišťuje restituci spáchané škody, přestože oběti trestného činu poskytuje určitou morální satisfakci. Převýchovná funkce, ačkoliv její význam byl v průběhu vývoje posunut na čelné místo, nepřinesla žádoucí přesvědčivé výsledky

Nepodmíněný trest odnětí svobody má dlouholetou tradici, je veřejnosti srozumitelný a v justiční praxi zaběhnutý. Má pevné zakotvení v právním vědomí veřejnosti i v kulturní historii společnosti. Institucionální, personální a věcné zajištění jeho výkonu, byť v nedokonalé podobě, je tu již k dispozici, navíc obdařené dlouhodobou tradicí a bohatými praktickými zkušenostmi.

Potřeba zvýšit účinnost boje s trestnou činností se projevuje hledáním dalších právních prostředků, které by vedle tradičního trestu odnětí svobody poskytly nové formy a způsoby zacházení s pachateli. Trest odnětí svobody je podrobován kritice. Je poukazováno na jeho neefektivnost, a to nejen z pohledu nápravy pachatele, ale též z hlediska vysokých finančních nákladů výkonu trestu odnětí svobody. Někteří zahraniční odborníci hovoří dokonce o **tzv. krizi trestu odnětí svobody**. Trest odnětí svobody však nelze zavrhnout, neboť ve společnosti se vždy budou vyskytovat pachatelé páchající závažnou trestnou činností, před nimiž je třeba chránit společnost a zabránit jim v páchání další trestné činnosti.

První vlna kritiky spočívala v tvrzení, že zejména **krátkodobé tresty** odnětí svobody (obvykle byly míněny tresty do tří měsíců, někdy však

tresty až do osmnácti měsíců) mají tyto **hlavní nedostatky**:

- neposkytují dostatek času k převýchově pachatele, ale na druhé straně je to dost dlouhá doba k tomu, aby na odsouzeného škodlivě působily vlivy vězeňského prostředí,
- z hlediska individuální i generální prevence jsou kontraproduktivní, protože jejich odstrašující účinky jsou minimální a pro potenciální pachatele mohou znamenat přijatelné riziko,
- tyto tresty jsou projevem určité diskriminace, neboť jsou ukládány nejčastěji osobám, kterým nemohl být uložen trest peněžitý pro jeho zřejmou nedobytost,
- ekonomické náklady na vězeňský systém jsou značné a výkon krátkodobých trestů tento systém neúměrně zatěžuje, protože váže většinu kapacity vězeňských zařízení.

To vše způsobilo, že **krátkodobé tresty odnětí svobody přestaly mít dominantní postavení mezi ukládanými tresty**. Popravdě řečeno, v některých směrech je ale kritika, zejména pokud jde o zpochybňování odstrašujících účinků krátkodobých trestů, poněkud jednostranná. Je nepochybné, že tíže trestu, tedy újma způsobená odsouzené osobě, je pocíťována individuálně značně rozdílně v závislosti na osobnosti daného subjektu. I krátkodobý trest odnětí svobody může způsobit pachateli řadu obtíží, a jeho důsledky pro něho mohou být, jak již bylo uvedeno, velmi citelné; potenciální újma, tedy v závislosti na naznačených faktorech detence, zajišťuje odstrašující účinky i u krátkodobých trestů.

Výkon trestu odnětí svobody přináší však řadu známých nežádoucích efektů, jako je např. devastující vliv vězeňského prostředí na osobnost odsouzeného, přerušení pozitivních sociálních vazeb s původním prostředím (rodinou), přerušení pracovních aktivit a vztahů, ztížené uplatnění v životě na svobodě po propuštění apod. Je zřejmé, že při ukládání konkrétního trestu odnětí svobody musí převažovat ty prvky tohoto trestu, které naplňují jeho účel, nad vedlejšími negativními účinky, které jsou s tímto trestem obvykle spojeny.

V období po roce 1970 čelily evropské země vážným ekonomickým obtížím, které měly řadu souvislostí i politických důsledků. V trestní justici došlo k enormnímu zvyšování počtu krátkodobých trestů, což bylo chápáno jako důsledek zejména těchto okolností:

- narůstající skepse pokud jde o faktické výsledky rehabilitačních a resocializačních programů,
- rozpadu tradičních institucí sociální kontroly, jako je rodina či širší komunita, v důsledku zvyšujícího se tempa urbanizace, industrializace a technologických změn,
- značného zatížení justičního systému.

Nárůst krátkodobých trestů odnětí svobody pak logicky rezultoval i v přetížení vězeňského systému a objevil se chronický nedostatek vězeňských kapacit.

II.2 Alternativy k trestu odnětí svobody

V posledních třiceti letech se začal stále více prosazovat názor, že je třeba ve větší míře aplikovat v trestním soudnictví především sankce nespojené s odnětím svobody. Hledání vhodných alternativ k trestu odnětí svobody všeobecně - a ke krátkodobým trestům zvláště - přestalo být záležitostí jen vědeckých společností a různých jiných nevládních organizací, ocitlo se ve středu zájmu příslušných vládních orgánů ve většině západoevropských zemí a zaujalo pozornost i nadnárodních institucí. Významnou roli zde sehrála a stále sehrává zejména Rada Evropy, která v četných rezolucích, studiích a v dalších podkladech iniciativně nastolovala problematiku trestu odnětí svobody, podmínek jeho výkonu, a upozorňovala na možnost a účelnost jeho nahrazení jinými tresty. Obdobné úsilí vyvíjí v rámci OSN Výbor pro prevenci a kontrolu zločinnosti a Hospodářská a sociální rada.

Hlavní přednosti **alternativních sankcí** spojených s výkonem práce pro společnost jsou podle zahraničních zkušeností spatřovány

- v uvolnění místa ve věznicích pro těžší zločince,
- ve snížení nákladů na výkon trestu (i když se oprávněně připomíná, že i administrativní činnosti spojené s organizací a kontrolou prací pro společnost vyžadují prostředky z daní občanů),
- ve větším zapojení veřejnosti do procesu převýchovy a resocializace pachatelů,
- ve zvyšujícím se zájmu občanů o způsoby zacházení s pachateli,
- ve vytváření pocitu odpovědnosti za činnost trestní justice ve veřejnosti.

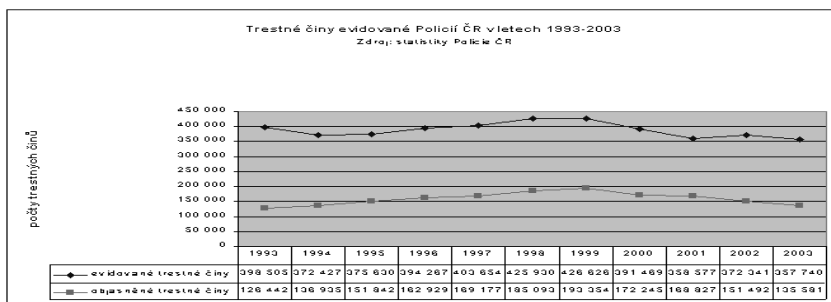
III. Vývoj kriminality a trestněprávní reforma systému trestů v ČR

III.1. Trend vývoje kriminality v České republice

Policejní statistiky i statistiky Ministerstva spravedlnosti svědčí o tom, že v České republice trval od roku 1990 do roku 1999 nepochybný celkový **vzestup kriminality**. Trend vývoje kriminality od poloviny 90. let je charakterizován nadále tím, že po zvlášť markantním vzestupu v letech 1989 - 1999 nastalo období stagnace.

Podle statistických podkladů Ministerstva spravedlnosti byl v roce 2003 zaznamenán takřka zanedbatelný pokles počtu osob stíhaných pro trestné činy (**o 0,4 %**), ale naopak vzestup počtu osob, ohledně nichž bylo v roce 2003 konáno zkrácené přípravné řízení, a to o **2,5 %**. Celkový ukazatel osob stíhaných i osob, ohledně nichž bylo konáno zkrácené přípravné řízení, činil v roce 2003 **110 807** a v roce 2002 **110 800**, takže se jedná prakticky o stejný údaj a nemá smysl hovořit o vykázaném nárůstu, který byl statisticky zcela bezvýznamný.

Naznačená tendence vývoje kriminality na území ČR tak zcela nekoreponduje s údaji policejní statistiky (v roce 1999 bylo evidováno 426 626 trestných činů a objasněno jich bylo 193 654, v roce 2000 391 469 evidovaných trestných činů a 172 245 objasněných, v roce 2001 358 577 evidovaných trestných činů a 166 827 objasněno, v roce 2002 evidováno - ovšem na podkladě změněné metodiky - 372 341 evidovaných trestných činů, z toho 151 492 objasněno, v roce 2003 se jednalo o údaj **357 740**, z toho **135 581** objasněno).

Je však třeba zdůraznit, že policejní statistika a statistika státních zastupitelství vychází ze zcela odlišných kritérií a způsobů vykazování (policejní statistika jednotlivé případy zachytí na počátku trestního řízení, statistika státního zastupitelství naopak až na konci přípravného řízení - obdobně soudní statistika až na konci trestního stíhání). Trend vývoje kriminality od poloviny 90. let je charakterizován nadále tím, že po zvlášť markantním vzestupu v letech 1989 - 1995 nastalo období stagnace (nejvyšší absolutní počty stíhaných známých osob byly zaznamenány jednak v roce 1996, jednak v roce 2000 a v roce 2003, kde se však jednalo o prakticky zcela zanedbatelný nárůst, nejnižší počet pak v roce 1998 (ovlivněno amnestií prezidenta republiky z 3.2.1998); jde však o nepříliš výrazné odchylky směrem nahoru i dolů). Celkový počet osob obžalovaných a osob, na které byl podán návrh na potrestání, se na území České republiky v roce 2003 oproti roku 2002 zvýšil o **2,2 %** (v předcházejícím sledovaném období šlo dokonce o 10,6 %), a to opětovně na takovou úroveň, že v roce 2003 byl znovu (shodně jako předtím v roce 2002) zaznamenán **nejvyšší absolutní počet** těchto osob v celém období od roku 1989 (**95 920, zatímco v roce 2002 šlo o 93 881 osob**).

Růst kriminality vyvolal u nás potřebu změnit trestní politiku a zabývat se otázkou účinnosti trestů, zvláště pak trestu odnětí svobody. Na základě negativních poznatků o vlivu věznění na pachatele a poznatků o vězeňství se i u nás začala hledat nová řešení. Proto jedním z hlavních úkolů celkové reformy trestního zákonodárství byla reforma systému trestních sankcí ve prospěch alternativních sankcí.

Vysoký počet pachatelů odsouzených k nepodmíněným trestům odnětí svobody přepřňuje kapacitu vězeňských zařízení, znesnadňuje sociální rehabilitaci vězňů a přináší další problémy, např. nedostatek pracovních příležitostí pro vězně, nedostatek kvalitního personálu ve věznicích apod. Izolace ve vězení je samostatný a významný kriminogenní činitel, což dokazuje i to, že u určité kategorie odsouzených trest odnětí svobody přináší opačné účinky, než jaké byly předpokládány. Situaci rovněž komplikují vysoké finanční náklady na vězeňství. Dlouhodobě trvajících neutěšené poměry v našich věznicích, plynoucí především z jejich trvalé přeplněnosti, jsou všeobecně známy.

III.2. Sankční politika v České republice

Trestní politika v uplynulých 14 letech se vyznačovala snahou o výraznější **dekriminalizaci a depenalizaci**. Žádoucím odbřemeněním orgánů činných v trestním řízení lze teoreticky dosáhnout řadou způsobů. Zdánlivě nejjednodušším je dekriminalizace, jejíž podstata spočívá v eliminaci některých skutkových podstat ze zvláštní části trestního zákona. Takový postup je snadný při každé revoluční změně společenského a státního zřízení. Politický režim, který se u nás zhroutil v listopadu 1989, byl rychle vystřídán přechodem k pluralitní otevřené společnosti liberálně demokratického typu s tržní ekonomikou. Nečinilo větší obtíže celou řadu těch ustanovení trestních kodexů, které jednoznačně vyjadřovaly zájem mocenské elity totalitního státu a jeho vládnoucí ideologii, z trestních kodexů jednoduše vypustit. V porevoluční euforii, a poněkud později, i v zájmu urychlené prvotní akumulace domácího kapitálu, se opomenula důraznější trestně právní ochrana rodícího se tržního hospodářství formulováním a uzákoněním nových skutkových podstat k tomuto účelu směřujících. Teprve opožděně a váhavě se nové skutkové podstaty, reflektující skutečné potřeby a zájmy tržní ekonomiky, dostávaly do trestního kodexu. Původní proces dekriminalizace byl vystřídán, v souladu s postupující stabilizací společnosti, procesem kriminalizace. Opoždění se zařazením skutkových podstat chránících tržní ekonomiku nezůstalo bez trvalejších negativních účinků na právní a mravní vědomí a povědomí nejširší veřejnosti. Obdobné tendence v poslední době lze při novelizacích trestního zákona zaznamenat i v jiných oblastech ochrany společenských vztahů.

Zatím co pojem dekriminalizace vzbuzuje poměrně jasnou představu co znamená, u pojmu depenalizace je situace poněkud složitější. Pojem depenalizace může být pojímán buď jako postupný proces zmírňování trestů a liberalizace jejich výkonů, nebo jako zákonem stanovená možnost upouštění u vymezených kategorií trestných činů, případně jejich pachatelů, od trestního stíhání, popř. odložení výkonu trestu a jiných opatření. Pod pojmem depenalizace možno rozumět i odklon, jehož původní smysl znamená odchýlit pachatele, a to ještě před zahájením nebo již v některém stadiu již zahájeného trestního řízení, od tradičních trestně právních institucí k řízení před institucí jinou, stojící mimo kompetence orgánů činných v trestním řízení. Depenalizační tendence byly spjaty

s hledáním nových způsobů reagence na méně závažné delikty a vůči jejich méně narušeným pachatelům. Problematika alternativních trestů a alternativních opatření se dnes řadí mezi klíčové otázky trestní politiky. Je potřeba změnit celkový systém trestů a postupně i rozhodování soudů ve prospěch alternativ. Nejproblematičtějšími jsou především již zmíněné krátkodobé nepodmíněné tresty odnětí svobody, jejichž počty jsou u nás oproti mnoha jiným zemím značně vysoké.

Alternativy se snaží o vytváření adekvátnějších podmínek proto, aby co nejvíce z množiny pachatelů trestných činů bylo rychle povoláno k zodpovědnosti, a tato zodpovědnost byla spravedlivě vyvozena, a to tak, aby pachatel se napravil a nerecidivoval, oběti se dostalo náležité satisfakce a společnosti i jednotlivci bezpečné ochrany před zločinem. Přetížení policisté, státní zástupci a soudci i přeplněné věznice nemohou splnění těchto postulátů, byť i k tomu měli tu nejlepší vůli, zaručit.

Jedním z hlavních podnětů zavádění nových alternativ byla přeplněnost věznic a přetíženost orgánů činných v trestním řízení. Zatímco v problému odstranění přeplněnosti věznic se od alternativ očekává sehrání hlavní role, pokud jde o odlehčení policii, státnímu zastupitelství a soudům, není jejich úloha bohužel tak jednoznačná. Pouze celková transformace trestního procesu, která ho podstatným způsobem zrychlí, zjednoduší a zbaví nadměrné formálnosti, má šanci skutečně orgánům činným v trestním řízení ulehčit.

Proto i u nás byla v rámci reformy rozšířena škála alternativních trestů. K již tradičním alternativním trestům - podmíněnému odsouzení a trestu peněžitému, dosud však stále málo využívanému, byl i u nás do trestního zákona v roce 1995 zaveden nový druh trestu - trest obecně prospěšných prací.

Další formou řešení boje s kriminalitou bylo zavedení dohledu nad chováním pachatele trestného činu, tzv. probace - dohledu, při kterém je kombinován aspekt penologický a sociální. Jde o instituty podmíněného upuštění od potrestání s dohledem a podmíněného odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem, zavedené novelou trestního zákona z roku 1997. Od roku 2002 je institut dohledu možné stanovit i u dalších trestněprávních institutů, a to u podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí

svobody a u nahrazení vazby dohledem. Od roku 1996 je u nás budován systém probační služby jako nepostradatelný článek v uplatňování alternativ, který byl završen schválením zákona o Probační a mediační službě (zák. č. 257/2000 Sb.) a zahájení její činnosti k 1. 1. 2001.

Nejvýznamnější novelou trestního zákona vydanou po roce 2000, která může ovlivnit rozhodování soudů o trestech, je tzv. velká novela trestního řádu a novela trestního zákona č. 265/2001 Sb. Jde o následující novelizovaná ustanovení trestního zákona:

- § 39 odst. 2 TrZ. - omezení trestů odnětí svobody u méně závažných deliktů. U trestných činů s horní hranicí trestní sazby odnětí svobody nepřevyšující tři roky (dosud jeden rok) lze nově uložit nepodmíněné odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu. Novela posílila význam podmíněného odsouzení (i dalších alternativ k trestu odnětí svobody) tím, že zpřísnila omezující podmínky pro ukládání krátkodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody, když v ust. § 39 odst. 2 rozšířila okruh trestných činů, za něž lze uložit nepodmíněný trest odnětí svobody jen za předpokladu, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu. Do 31. 12. 2001 šlo o trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody nepřevyšuje jeden rok, od 1. 1. 2002 jde o trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody nepřevyšuje tři roky. Tím zároveň posílila význam podmíněného odsouzení a dalších alternativních trestů.
- § 45 a násl. TrZ - novela pozměnila formulaci charakteru trestu OPP, který již není vymezen jako alternativa k trestu odnětí svobody, rozšířila okruh nevýdělečných subjektů, v jejichž prospěch lze OPP vykonávat, zakotvila povinnost při ukládání tohoto trestu přihlížet též ke stanovisku pachatele a další změny, z hlediska ukládání trestu OPP méně významné.
- § 58 odst. 1 TrZ - byly omezeny předpoklady pro podmíněné odsouzení (včetně podmíněného odsouzení s dohledem) v tom, že se již nadále nepočítá se součinností zájmových sdružení při rozhodování o uložení tohoto trestu, stejně i u upuštění od potrestání (§ 24 TrZ), u podmíněného upuštění s dohledem (§ 26 TrZ) a u podmíněného odsouzení s dohledem (§ 60a TrZ).

- § 37a TrZ a § 11 odst. 2 a § 12 odst. 12 TrŘ - novela trestního řádu umožnila oddělení projednávání a rozhodování o dílčích útocích pokračujícího trestného činu (změna koncepce v chápání skutku a nepřípustnosti trestního stíhání), a v trestním zákoně upravila ukládání společného trestu za pokračování.
- § 89 odst. 11 TrZ - nové vymezení pojmu výše škody. Toto ustanovení nově vymezilo výši škody, která je nejdůležitějším kritériem pro odlišení trestných činů od korespondujících přestupků i pro rozhodnutí o použití okolností podmiňujících vyšší trestní sazbu. S účinností od 1. 1. 2002 zákonodárce zakotvil přesné (pevné) peněžité částky vyjadřující rozsah škody způsobené trestným činem přímo do ustanovení § 89 odst. 11 tr. zák. Toto ustanovení má zásadní význam pro postih majetkových a hospodářských trestných činů (např. řada případů, dosud postiho- vaných jako trestný čin, bude napříště kvalifikována jen jako přestu- pek).

Po vydání zákona č. 265/2001 Sb. do dnešního dne byl trestní zákon novelizován ještě devětkrát. Význam těchto novel je však spíše okrajový, takže na celkovou sankční praxi tyto novely prakticky žádný vliv nemají.

Z procesních ustanovení nelze pominout novelizované ustanovení § 314e odst. 2 písm. a) TrŘ, které nadále umožňuje trestním příkazem uložit trest odnětí svobody pouze jako podmíněně odložený (možno i s dohledem), a ustanovení § 314e odst. 2 písm. f), g) TrŘ, které rozšířilo možnost uložit trestním příkazem i tresty vyhoštění a zákazu pobytu, oba nejvýše na dobu pěti let.

Další novela trestního řádu, provedená zák.č. 283/2004 Sb., zřízením nového institutu podmíněného odložení podání návrhu na potrestání opět posílila možnosti aplikace odklonů v trestním řízení.

V této souvislosti nelze pominout ani zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb., který nabyl účinnosti dnem 1. 1. 2004. Ustanovení § 69 obsahuje výčet zvláštních způsobů řízení, které patří mezi tzv. odklony od standardního řízení. Vedle podmíněného zastavení trestního stíhání a narovnání se tímto zákonem zavádí nová alternativní forma

řešení trestné činnosti mladistvých - odstoupení od trestního stíhání (§ 70). Tento postup může zvolit soud pro mládež, a v přípravném řízení státní zástupce z důvodu chybějícího veřejného zájmu na dalším stíhání mladistvého. Jako trestněprávní následky provinění mladistvých osob byl v ustanovení § 10 vytvořen ucelený systém trestněprávních sankcí - výchovná, ochranná a trestní opatření. Ustanovení § 11 dává možnost upustit od uložení trestního opatření a ustanovení § 12 možnost podmíněně upustit od uložení trestního opatření. Mezi druhy trestních opatření bylo nově zařazeno peněžité opatření s podmíněným odkladem (§ 28).

Nový trestní zákon, který byl v paragrafovém znění předložen ke schválení do Parlamentu ČR, počítá s dalším rozšířením škály alternativních trestů. Návrh zákona předpokládá doplnit systém trestů o nový trest domácího vězení. Tento trest by bylo možno uložit pachatelům přečinu až na dva roky, pokud by byly splněny stanovené podmínky, že vzhledem k povaze a závažnosti přečinu, osobě a poměrům pachatele lze mít důvodně za to, že uložení jiného trestu není třeba, a že pachatel dá písemný slib, že se v zákonem stanovené době bude zdržovat v obydlí na určené adrese. Pro případ zmaření by bylo možno stanovit náhradní trest odnětí svobody až na jeden rok. Určité změny jsou navrhovány i u trestu obecně prospěšných prací, např. snížení horní hranice tohoto trestu na 300 hodin.

IV. Údaje získané ze statistik Ministerstva spravedlnosti ČR a Generálního ředitelství Vězeňské služby ČR

IV. 1. Přehled o počtu osob odsouzených a o uložených trestech v letech 1994 - 2003 ze statistických výkazů MS ČR

Počty odsouzených osob a druhy uložených trestů:

Rok	Počet všech odsouzených	NEPO	PO	Obecně prospěšné práce	Peněžitý trest
1994	51 931	11 126 21,4 %	33 554 64,6 %	-	5 648 10,9 %
1995	54 957	12 552 22,8 %	35 724 65,0 %	-	4 978 9,1 %
1996	57 744	13 375 23,1 %	37 020 63,9 %	725 1,3 %	4 734 8,2 %
1997	59 777	13 933 23,3 %	37 190 62,2 %	1 600 2,7 %	4 703 7,9 %
1998	54 083	14 656 27,1 %	33 059 61,1 %	1 776 3,3 %	2 634 4,9 %
1999	62 594	15 340 24,5 %	38 188 61,0 %	3 215 5,1 %	3 370 5,4 %
2000	63 211	14 114 22,3 %	35 617 56,3 %	7 084 11,2 %	3 571 5,6 %
2001	60 182	12 533 20,8 %	32 817 54,5 %	8 835 14,7 %	3 324 5,5 %
2002	65 098	9 659 14,8 %	34 942 53,7 %	13 424 20,6 %	3 500 5,4 %
2003	66 131	9 797 14,8 %	35 676 53,9 %	13 592 20,6 %	2 941 4,4 %

Ze statistik Ministerstva spravedlnosti vyplývá, že počet odsouzených osob v ČR se od roku 1994 neustále zvyšoval a vrcholu dosáhl v roce 2003, kdy bylo odsouzeno celkem 66 131 osob (v předchozím roce 65 098 osob).

Pokud jde o skladbu uložených trestů, je zřejmé, že v posledních několika letech se soustavně **snížovaly** počty uložených NEPO trestů odnětí svobody:

- v roce 1999 bylo uloženo **15 340** NEPO trestů
- v roce 2003 bylo uloženo **9 797** NEPO trestů, tj. méně o 36 %, a to i za situace, kdy celkový počet všech odsouzených osob byl v roce 2003 oproti roku 1999 vyšší o 3 537 osob
- v roce 1999 činil **podíl** NEPO trestů **24,5 %** ze všech uložených trestů (v roce 1998 dokonce 27,1 %)
- v roce 2003 se podíl NEPO trestů snížil na pouhých **14,8 %**
- při **porovnání roků 2003 a 2002 sice zjišťujeme, že v roce 2003 došlo k nárůstu NEPO trestů odnětí svobody oproti roku 2002, avšak jen nepatrně, o pouhých 138, přestože počet všech odsouzených byl v roce 2003 oproti roku 2002 vyšší o 1 033 osob; podíl uložených NEPO trestů zůstal nezměněn, a v obou jmenovaných letech činil 14,8 %.**

Nepodmíněný trest odnětí svobody podle uložené délky jeho trvání:

Rok	Trest NEPO celkem	Z toho	Přes 1r. do 1 roku	Přes 5 do 5 r.	Přes 15 r. do 15 r.	doživotí
1994	11 125	6 606	4 116	394	8	1
1995	12 552	7 722	4 313	506	11	0
1996	13 375	8 290	4 501	555	26	3
1997	13 393	8 757	4 560	588	20	3
1998	14 656	8 987	4 951	700	17	1
1999	15 340	9 926	4 728	671	11	4
2000	14 114	9 365	4 129	603	15	2
2001	12 533	8 407	3 563	547	15	1
2002	9 659	5 827	3 291	535	2	4
2003	9 797	5 925	3 298	551	22	1

Stabilně nejvíce je ukládáno **PO trestů**, jejich podíl v posledních letech se ustálil kolem 54 %.

Od zavedení trestu **obecně prospěšných prací** se každoročně zvyšoval počet těchto trestů: v roce 2003 jich bylo uloženo 13 592, tedy podstatě výše než NEPO trestů (jejich podíl dosáhl 20,6 %).

Neustále se snižují počty uložených **peněžitých trestů** (v roce 2003 - 2 941). Tento trest má nepochybně, zvláště v podmínkách tržní společnosti, punitivní i odstrašující účinek, a je vhodný pro okruh pachatelů, které není nutno izolovat od společnosti. Nelze ho však pokládat za trest univerzální pro všechny typy delikventů. Nehodí se zřejmě pro osoby nema-

jetné a nesolventní, u nichž by byl nedobytný a musel by být přeměněn na uvěznění. Šlo by tu tedy prakticky jen o zamaskovanou formu trestu odnětí svobody. Nebylo by ani spravedlivé, aby peněžitým trestem byly především postiženy třetí osoby, zejména ty, které jsou na pachatele odkázány výživou, ani aby za pachatele trest zaplatila jiná, movitější osoba. Podobným defektům peněžitého trestu se v praxi lze stěží zcela vyvarovat.

IV.2. Přehled o osobách vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody ze statistických výkazů GŘ VS ČR

Všechny číselné údaje uváděné v této části zprávy byly převzaty a zpracovány ze statistických ročenek Vězeňské služby ČR a za rok 2004 z dodatečně vyžádaných materiálů.

Vývoj stavu obviněných a odsouzených v letech 1994 - 2003:

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Obvinění	8828	8000	7887	7736	7125	6934	5967	4583	3384	3409
Odsouzení	9925	11508	12973	13824	14942	16126	15571	14737	12829	13868
Celkem	18753	19508	20860	21560	22067	23060	21538	19320	16213	17277

(Stav k 31.12.)

Podle statistiky Vězeňské služby ČR (dále jen VS ČR), po realizaci amnestie prezidenta republiky ze dne 1. 1. 1990 (zák.č. 1/1990 Sb.), stav odsouzených **ve výkonu trestu odnětí svobody** výrazně poklesl tak, že ve věznicích k dalšímu výkonu trestu zůstalo umístěno pouze 5 000 odsouzených. Od té doby se počet odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody pravidelně zvyšoval až do roku 1999, zpočátku velmi výrazně, od roku 1994 již méně (r.1995 + 1 583, r. 1996 + 1 465, r. 1997 + 851, r. 1998 +1 118 a r. 1999 + 1 184). V roce 1998 byl přírůstek odsouzených poněkud nižší, když na základě rozhodnutí prezidenta republiky o amnestii ze dne 3. 2. 1998 (zák.č. 20/1998 Sb.) bylo z výkonu trestu odnětí svobody propuštěno asi 500 osob.

Od roku 2000 do roku 2002 se počty osob ve výkonu trestu odnětí svobody pravidelně snižovaly - v roce 2000 o 555 osob, v roce 2001 o 834 osob a v roce 2002 až o 1 908 osob. V roce 2003 byl oproti předcházející-

mu roku zaznamenán nárůst o 1 039 osob. I přes tento nárůst počtu osob ve výkonu trestu odnětí svobody byl jejich celkový počet na úrovni roku 1997, a podstatně nižší než v letech 1998 až 2001.

Jinou povahu má **vazba** obviněných, která je jedním ze zajišťujících institutů, nemá povahu sankční, ale přesto znamená dočasné omezení některých občanských práv a svobod. Nesmí být chápána jako prejudikování odsuzujícího rozsudku, ale nesporně má vliv na počet osob ve výkonu trestu odnětí svobody, kam je řada osob vazebně stíhaných po pravomocném odsouzení převedena. V první polovině devadesátých let počty vazebně stíhaných obviněných výrazně stoupaly, a nejvyššího počtu dosáhly podle VS ČR v I. čtvrtletí roku 1995. Od té doby se počty obviněných umístěných ve vazbě každoročně snižovaly, zejména zkracováním délky vazebního řízení.

K největšímu poklesu počtu obviněných ve vazbě došlo koncem roku 2001 a v následujících letech 2002 a 2003. Novela trestního řádu provedená zákonem č. 265/2001 Sb. změnila u vazeb jejich právní úpravu, zejména pokud jde o celkovou délku vazby, rozhodování o jejím dalším trvání a její nahrazení jinými opatřeními. Podstatně byly zkráceny maximální délky trvání vazby, byla omezena možnost vzít do vazby obviněného u méně závažných trestných činů i ve zkráceném řízení. Tyto legislativní změny se promítly do počtu vazeb již koncem roku 2001, tedy ještě před nabytím účinnosti nového zákona. Podle VS ČR již v měsíci listopadu 2001 vzaly soudy do vazby o čtvrtinu, a v měsíci prosinci 2001 o třetinu méně osob v porovnání se stejným obdobím předchozího roku a začalo také větší propouštění obviněných z vazebních věznic. V měsíci prosinci 2001 se snížil počet obviněných ve vazbě o 1 000 osob a v I. čtvrtletí 2002 o dalších 1 000 osob. Poté se stav stabilizoval v průměru na 20 % z celkového počtu vězňů.

I přes snížení počtu obviněných ve vazbě, podle Ročenky VS ČR za rok 2003, k nárůstu počtu odsouzených v průběhu tohoto roku došlo mj. i z toho důvodu, že se zvýšil počet převedených osob z výkonu vazby do výkonu trestu odnětí svobody o 213 osob.

Podle informací Vězeňské služby ČR o stavu a složení vězňů bylo **k 30. 6. 2004** ve vazebních věznicích umístěno 3 280 osob a trest odnětí

svobody vykonávalo **14 793 odsouzených**. Celkem bylo vězněno 18 155 osob. V prvním pololetí roku 2004 byl oproti roku 2003 zaznamenán **další nárůst celkového stavu odsouzených o 1 315 osob**. Počet osob ve vazebních věznicích se zvýšil o 72 osob.

Nástupy do výkonu trestu odnětí svobody:

Druh nástupu	R o k							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
z vazby	6 718	6 998	7 345	7 768	7 069	6 352	4 065	4 278
z občanského života	5 687	6 232	6 170	6 486	6 496	6 342	6 011	7 089
Celkem	12 405	13 230	13 515	14 254	13 565	12 694	10 076	11 367

Od roku 1996 až do roku 1999 se počet odsouzených, kteří každoročně nastupovali do výkonu trestu odnětí svobody, pravidelně zvyšoval, a to jak u osob, které nastupovaly z vazby, tak i u nastupujících z občanského života. Od roku 2000 docházelo ke snižování jejich počtu až na 10 076 v roce 2002, což bylo nejméně v celé sledované řadě. V roce 2003 se počet nastupujících oproti roku 2002 zvýšil o 1 291 odsouzených, a to u osob převedených z vazby do výkonu trestu odnětí svobody o 213, a u nástupu z občanského života o 1 078 odsouzených. Z občanského života nastupují téměř všichni odsouzení, jimž byl nařízen výkon trestu odnětí svobody původně podmíněně odložený, výkon náhradního trestu odnětí svobody za trest peněžitý a odsouzení, jimž byl přeměněn trest obecně prospěšných prací. Jejich selhání při výkonu uvedených trestů má vliv na celkový počet osob ve výkonu trestu (s tím souvisí odpovědné zvažování podmínek a předpokladů při rozhodování o stanovení druhu trestu a vytváření podmínek pro jejich řádný výkon, činnost PMS). I přes toto zvýšení je celkový počet 11 367 odsouzených, kteří v roce 2003 nastoupili do výkonu trestu odnětí svobody, druhým nejmenším od roku 1996.

Zvýšený počet osob, které v roce 2003 nastoupily do výkonu trestu odnětí svobody, nebyl vykompenzován počtem osob propuštěných, (po uplynutí trestu nebo rozhodnutím soudů) a byl jednou z rozhodujících příčin, které nepříznivě ovlivnily vzestup celkového počtu osob ve výkonu trestu odnětí svobody oproti roku 2002.

V prvním pololetí roku 2004 nastoupilo do výkonu trestu odnětí svobody **6 570 odsouzených** (leden - 1 128, únor - 1 116, březen - 1 239, duben - 1 022, květen - 1 004 a červen 1 061 osob). Podle vyjádření odpovědného pracovníka VS ČR nastupuje každoročně ve druhém pololetí do výkonu trestu méně odsouzených než v pololetí prvním. Podle jeho odhadu nastoupí za celý rok 2004 do výkonu trestu odnětí svobody **asi 12 500 odsouzených** (tedy o více než 1 100 osob více než v roce 2003). Pokud by se tento odhad potvrdil, **znamenaloby to, že nepříznivý vývoj v celkovém počtu osob vykonávajících tresty odnětí svobody ve věznicích z roku 2003 by mohl pokračovat i v roce 2004** (pokud se výrazněji neprojeví faktory působící ke snižování počtu osob vězňených).

Složení odsouzených podle délky uloženého trestu a zařazení podle typu věznice :

Rok Délka ulož. trestu.	1999		2000		2001		2002		2003	
	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%
do 3 měsíců	185	1,15	209	1,34	185	1,30	255	2,09	363	2,81
od 3 do 6 měs.	974	6,04	1005	6,45	996	7,13	987	8,16	1295	9,89
od 6 do 9 měs.	1175	7,29	1032	6,63	934	6,62	850	6,92	1069	8,03
od 9 měs. do 1 roku	3103	19,24	2792	17,93	2515	17,74	2084	16,85	2236	16,74
od 1 do 2 roků	3509	21,76	3349	21,51	2914	20,23	2350	18,81	2645	19,62
od 2 do 3 roků	2080	12,90	1982	12,73	1728	12,09	1469	11,80	1468	10,95
od 3 do 5 roků	2078	12,89	2036	13,07	1844	13,16	1526	12,54	1501	11,34
od 5 do 7 roků	1169	7,25	1214	7,80	1128	7,99	944	7,76	835	6,41
od 7 do 10 roků	862	5,34	901	5,79	915	6,38	852	6,81	858	6,38
od 10 do 15 roků	802	4,97	854	5,48	835	6,00	809	6,70	821	6,30
nad 15 roků	173	1,07	177	1,14	175	1,21	171	1,36	182	1,34
doživotí	16	0,10	20	0,13	21	0,15	24	0,20	25	0,19
Celkem	16 126		15 571		14 190		12 321		13 298	

(Stav k 31.12.)

Nejen počet uložených nepodmíněných trestů odnětí svobody, ale i jejich délka významným způsobem ovlivňuje počty odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Navíc dlouhodobé tresty odnětí svobody jsou ukládány pachatelům závažných trestných činů a zvláště nebezpečným recidivistům, u nichž jsou podle ustanovení § 62 TrZ zpřísněny podmínky pro podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Z uvedené tabulky je zřejmé, že u výše uvedených trestů se jejich podíl ve sledovaném období posledních pěti letech nijak výrazně neměnil. V každém roce nejvíce odsouzených vykonávalo trest odnětí svobody uložený v rozmezí od 1 do 2 roků a od 9 měsíců do 1 roku. Další v pořadí byly vykonávány tresty v rozmezí od 3 do 5 roků a od 2 do 3 roků s téměř stejným a mírně klesajícím podílem. **Od roku 2000 pravidelně narůstal počet osob vykonávajících krátkodobé tresty odnětí svobody do 1 roku (z 32,16 % na 37,47 %), přičemž v roce 2003 jejich počet vzrostl oproti předcházejícímu roku o 3,45 %.** Právě v těchto případech se nabízí možnosti využití alternativ za součinnosti s Probační a mediační službou (pokud nejde o nařízení výkonu trestu odnětí svobody původně podmíněně odloženého, náhradního trestu za trest peněžitý, nebo přeměnu za nevykonaný trest nebo zbytek obecně prospěšných prací). **Naopak v roce 2003 se snížil počet vykonávaných dlouhodobých trestů odnětí svobody (nad 5 roků).** Počet odsouzených vykonávajících výjimečný trest (§ 29 TrZ) se nijak výrazně neměnil. Oproti roku 1999 se k 31. 12. 2003 o 9 zvýšil počet odsouzených, kteří vykonávají trest odnětí svobody na doživotí.

Složení odsouzených podle zařazení do typu věznice:

	1999		2000		2001		2002		2003	
	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%
S dohledem	311	1,93	339	2,18	373	2,53	355	2,77	368	2,65
S dozorem	5288	32,79	5411	34,75	5187	35,20	4317	33,65	4973	35,86
S ostrahou	9579	59,40	8800	56,52	8078	54,81	7032	54,81	7312	52,73
Se zvýš. ostr.	817	5,07	911	5,85	1012	6,87	1044	8,14	1121	8,08
Mladiství	131	0,81	110	0,71	87	0,59	81	0,63	94	0,68

(Stav k 31.12.)

Ve sledovaném období se snižoval počet odsouzených zařazených pro výkon trestu odnětí svobody do věznice s ostrahou, a naopak zvyšoval počet odsouzených zařazených do věznice se zvýšenou ostrahou a s dozorem. Původní umístění odsouzených do jednotlivých věznic podle odsuzujícího rozsudku, které je neoddělitelnou součástí výroku rozsudku, jímž byl nepodmíněný trest uložen (nebo součástí výroku o nařízení výkonu podmíněně odloženého trestu odnětí svobody, výroku o nařízení trestu odnětí svobody za nevykonaný trest OPP a při nařízení výkonu náhradního trestu odnětí svobody za trest peněžitý) se může během výkonu trestu změnit o jeden stupeň rozhodnutím soudu (§ 39b TrZ).

Přerazování odsouzených v průběhu let 1999 - 2003:

	1999	2000	2001	2002	2003
Zmírnění režimu	799	1 145	1 370	1 391	1 148
Zpřísnění režimu	230	255	204	227	190
Celkem	1 029	1 400	1 574	1 618	1 338

Stále častěji docházelo k přerazování odsouzených do mírnějšího typu věznice. Přerazením odsouzeného do věznice s mírnějším režimem může být důležitým hlediskem pro rozhodování soudu o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Pro obě rozhodnutí musí odsouzený splnit stejné základní předpoklady - dobré chování a řádné plnění všech povinností ve výkonu trestu odnětí svobody.

Přestože v roce 2003 se zvýšil počet osob vykonávajících trest odnětí svobody, snížily se oproti předchozím dvěma letům počty odsouzených přerazených v obou směrech. Celkový počet návrhů (žádostí) na přerazení odsouzených do jiného typu věznice nelze ze statistických údajů uvedených v Ročence VS ČR zjistit. Při porovnání návrhů, jímž bylo soudy vyhověno, však zjišťujeme, že v roce 2003 se oproti roku 2002 snížil počet úspěšných návrhů ředitelů věznic o 33, počet úspěšných žádostí odsouzených o 221, i počet ostatních návrhů o 17. Jak již bylo uvedeno, je možno spatřovat určitý vztah mezi počtem přerazených odsouzených, zejména do věznice s mírnějším režimem, a počtem odsouzených podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. **Z tohoto pohledu byl rok 2003 slabší než předchozí dva roky.**

Vývoj stavu odsouzených podle pohlaví, mladistvých (věkového složení) a státní příslušnosti :

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Muži	9616	11103	12530	13347	14423	15510	14966	14190	12321	13298
Ženy	309	405	443	477	519	616	605	547	508	570
Mladiství	143	187	164	172	163	131	110	87	81	94
Cizinci	1406	1785	2086	1730	1497	1309	1129	1029	917	913

(Stav k 31. 12.)

Mezi osobami vykonávajícími trest odnětí svobody jsou ve věznicích umístěni především muži. Počet žen ve věznicích od roku 1994 narůstal až do roku 2000 a v posledních dvou letech se stabilizoval okolo 2,5 % ze všech uvězněných. Počet uvězněných mladistvých se již delší dobu snižuje a v roce 2003 činil jejich podíl pouze 0,68 %. Obě tyto skupiny tedy nijak výrazněji neovlivňují celkový počet a ani vývojový trend vězeňské populace.

Česká republika se v 90. letech 20. století proměnila ze země převážně zdrojové, kterou byla do roku 1989, na zemi převážně tranzitní nebo cílovou a stala se v oblasti migrace součástí takzvané nárazníkové zóny oddělující západní Evropu od východní části eurasijského kontinentu. Od roku 1991 začíná prudce stoupat počet cizinců s trvalým nebo dlouhodobým pobytem na území ČR. Vedle osob, jejichž počet je na území ČR legalizován, předpokládá se relativně vysoký počet nelegálně pobývajících cizinců. Část z těchto nelegálních migrantů pak představuje nezanedbatelný kriminogenní potenciál (Výzkum cizích státních příslušníků v českých věznicích - IKSP 2004).

Podle shora uvedených statistických údajů se od roku 1996 každoročně snižuje počet cizích státních příslušníků vykonávajících v našich věznicích uložené tresty odnětí svobody. Zřejmě je jim více ukládán samostatný trest vyhoštění. V roce 1996 činil podíl cizích státních příslušníků 16,1 %, v roce 2002 již 7,1 % a v roce 2003 jen 6,6 % ze všech odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody. K 31. 12. 2003 z cizích státních příslušníků vykonávalo trest odnětí svobody ve věznicích ČR nejvíce občanů z Ukrajiny (518), Slovenska (355), Vietnamu (150), Bulharska (71) a z Ruska (66). Bylo mezi nimi 22 žen. U 182 odsouzených nebylo z do-

stupných dokladů zřejmé, jsou-li občany ČR nebo SR. Ke stejnému datu bylo ve vazebních věznicích umístěno dalších 790 cizích státních příslušníků, z toho 44 žen.

Přesto, že se počet cizích státních příslušníků vykonávajících trest odnětí svobody snižuje, nelze ani tento stav označit za zcela uspokojivý, zejména když vezmeme v úvahu další osoby, které byly stíhány vazebně. Počet cizinců nesporně ovlivňuje celkový počet odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody. Autoři ve shora uvedené výzkumné studii upozorňují na možná rizika spojená s přítomností cizích státních příslušníků v českých věznicích: Bezpečnostní rizika spojená s vnitrovězeňskou organizací; umísťování cizojazyčných vězňů; problém identifikace osob a získávání informací o jejich případné předchozí trestné činnosti; zdravotní rizika apod. Výzkum potvrdil, že potenciálně nejproblematictější skupinou mezi uvězněnými osobami jsou v současné době Ukrajinci.

Podle věkového složení bylo k 31. 12. 2003 ve věznicích ČR nejvíce umístěno odsouzených ve věku od 30 do 40 roků (32,65 %), dále ve věku od 25 do 30 roků (21,55 %), od 21 do 25 roků (18,30 %) a od 40 do 50 roků (17,11 %). Odsouzených nad 50 roků bylo ve věznicích 6,49 % a 3 odsouzení byli starší 70 roků. Při porovnání s rokem 2000 zjistíme, že pořadí věkových skupin se nezměnilo a nezměnil se podstatněji ani jejich podíl na celkovém počtu odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody. V roce 2003 se o 2,56 % zvýšil podíl odsouzených v nejsilněji zastoupené kategorii a naopak se snížil podíl u mladších odsouzených (ve věku od 21 do 25 roků o 2,96 %).

V ročence VS ČR je každoročně uváděno i **složení odsouzených podle počtu předchozích odsouzení** :

Předchozí odsouzení	1999		2000		2001		2002		2003	
	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%	Celk.	%
nebyl odsouzen	3 248	20,14	2 761	17,73	2 513	17,05	2 150	16,76	1 950	14,06
1 x ods. bez VTOS	1 396	8,66	1 532	9,84	1 352	9,17	1 084	8,45	1 209	8,72
2 x ods. bez VTOS	850	5,27	982	6,31	963	6,54	807	6,29	904	6,52
3 x ods. bez VTOS	833	5,17	961	6,17	992	6,73	948	7,39	1 266	9,13
byl ve VTOS 1 x	3 228	20,02	3 023	19,41	2 814	19,10	2 262	17,63	2 527	18,22
byl ve VTOS 2 x	2 026	12,56	1 893	12,16	1 796	12,19	1 656	12,91	1 781	12,84
byl ve VTOS 3 x	1 338	8,30	1 352	8,68	1 353	9,18	1 166	9,09	1 299	9,37
byl ve VTOS 4 x	909	5,64	874	5,61	803	5,45	765	5,96	821	5,92
byl ve VTOS 5 x	619	3,84	585	3,76	590	4,00	545	4,25	629	4,53
více než 5x VTOS	1 679	10,41	1 608	10,33	1 561	10,59	1 446	11,27	1 482	10,69
Celkem	16126	100,0	15571	100,0	14737	100,0	12829	100,0	13868	100,0

(Stav k 31.12.)

Uvedené údaje zahrnují všechna předchozí odsouzení soudy za trestné činy u osob vykonávajících tresty odnětí svobody vždy k datu 31. 12. uvedeného roku. Na rozdíl od statistických údajů MS ČR jsou zde uváděna i odsouzení, o kterých platí zákonná fikce, že se na pachatele hledí jako by nebyl odsouzen, nebo odsouzení zahlazená výrokem soudu, a která nelze pokládat za přitěžující okolnost recidivy ve smyslu § 34 písm. j) TrZ.

Skutečnost, že pachatel v minulosti spáchal trestný čin, přestože toto odsouzení nelze hodnotit jako přitěžující okolnost recidivy ve smyslu § 34 písm. j) TrZ, může mít materiální význam při ukládání trestu. Zahlazení odsouzení nebo zákonná fikce, že se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen, nebrání soudu, aby při hodnocení osoby pachatele přihlížel ke

skutečnosti, že pachatel v minulosti spáchal trestný čin, a z této skutečnosti vyvodil příslušné závěry, pokud jde o sklon pachatele k trestné činnosti, jeho vztah ke společenským hodnotám chráněným trestním zákonem, možnostem jeho nápravy apod. (R 6/1975).

Podle shora uvedené tabulky se od roku 1999 pravidelně snižuje počet osob vykonávajících trest odnětí svobody, které dosud nebyly soudem trestány za trestný čin. Tak tomu bylo i v roce 2003, kdy se podíl netrestaných odsouzených oproti roku 2002 snížil o 2,7 %. Přesto jejich podíl, který v roce 2003 činil 14,06 % (1 950 odsouzených), je poměrně vysoký, a dle členění uvedeného v tabulce, prvotrestaní byli druhou nejpočetnější skupinou osob vykonávajících nepodmíněné tresty odnětí svobody.

Jak ukazují poznatky z vyhodnocení IKSP o ukládání dlouhodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody osobám prvotrestaným, byly tyto tresty nejvíce ukládány za závažné majetkové trestné činy a dále za nejzávažnější trestné činy namířené proti životu a zdraví. V této skupině prvotrestaných odsouzených, vedle osob odsouzených za závažné trestné činy, budou zastoupeny i osoby, kterým byl uložen výchovný trest odnětí svobody s podmíněným odkladem, a ve stanovené zkušební době nesplnily podmínky pro své osvědčení.

Ve výkonu trestu odnětí svobody se postupně zvyšoval počet osob, které byly odsouzeny za trestný čin, ale dosud nebyly ve výkonu trestu odnětí svobody. K 31. 12. 2003 činil jejich počet 3 379, jejich podíl se oproti roku 1999 zvýšil o 5,27 % a oproti roku 2002 o 2,24 %. Pokud byl trest obecně prospěšných prací uložen jako alternativa k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, budou i v této skupině osoby, u kterých byl přeměněn tento trest nebo jeho zbytek v trest odnětí svobody.

Větších změn, okolo 60 %, nevykazoval ve sledovaném období podíl odsouzených, kteří již v minulosti vykonali 1 nebo více nepodmíněných trestů odnětí svobody. V roce 2003 se jejich podíl oproti roku 1999 mírně zvýšil o zanedbatelných 0,8 %. Jde převážně o skupinu odsouzených, jejichž předchozí odsouzení již bylo soudy hodnoceno jako přítěžující okolnost recidivy ve smyslu § 34 písm. j) TrZ. K 31. 12. 2003 zde byli

nejvíce zastoupeni odsouzení, kteří byli 1 x (18,22 %), 2 x (12,84 %) a více než 5 x (10,69 %) ve výkonu trestu odnětí svobody. Tedy z větší poloviny jsou věznicemi obsazeny odsouzenými, kteří nejsou prvně ve výkonu trestu odnětí svobody. Na téměř celou třetinu odsouzených (30,35 %) již bylo 3 x a vícekrát nepodmíněným trestem odnětí svobody neúspěšně působeno.

K 31. 12. 2003 vykonávalo ve věznicích ČR trest odnětí svobody 85,94 % odsouzených, kteří již dříve byli odsouzeni a 61,57 % odsouzených již bylo ve výkonu trestu odnětí svobody. Tyto osoby s kriminální minulostí a zejména **recidivisté tvoří rozhodující část vězeňské populace.**

Četnost trestných činů, za něž odsouzení vykonávají trest odnětí svobody :

Trestné činy podle hlav trestního zák.	1999	2000	2001	2002	2003
Hlava I.	2	18	5	1	4
Hlava II.	211	272	291	513	537
Hlava III.	1 573	1 779	1 810	4 649	5 684
Hlava IV.	986	1 261	1 388	2 676	3 064
Hlava V.	1 427	1 622	1 665	3 938	4 934
Hlava VI.	1 811	1 802	1 758	3 343	3 784
Hlava VII.	2 468	2 582	2 557	4 594	5 260
Hlava VIII.	7 456	7 785	7 145	14 420	17 575
Hlava IX.	13 187	13 120	13 840	28 028	32 529
Hlava X.	21	23	24	46	50
Hlava XI.	100	103	84	296	273
Hlava XII.	260	268	250	777	737
Celkem	29 502	30 635	30 817	63 281	74 431

(Stav k 31.12.)

Ve statistických ročenkách VS ČR jsou každoročně vykazovány počty všech trestných činů, kterými byli odsouzení uznáni vinnými pravomocnými rozsudky a trestními příkazy, z nichž vykonávají uložené nepodmíněné tresty odnětí svobody. V roce 2003 připadalo na jednoho odsouzeného průměrně spáchání více než pěti (5,36) trestných činů.

Spáchání více trestných činů je obecnou přítěžující okolností uvedenou v ustanovení § 34 písm. i) TrZ a ovlivňuje rozhodování soudů při volbě

druhu a výměry úhrnných a souhrnných trestů (§ 35 TrZ). Pokud byl odsouzenému uložen úhrnný nebo souhrnný nepodmíněný trest odnětí svobody, nejde sice o recidivu, ale o významnou skutečnost, která svědčí o hlubším narušení pachatele, a u stejnorodého souběhu i o negativním zaměření pachatele ve vztahu k určitému druhu trestné činnosti. Pokud odsouzený vykonával dva nebo více nepodmíněných trestů odnětí svobody postupně uložených, mohlo již podle posouzení soudů jít o přitěžující okolnost recidivy ve smyslu § 34 písm. j) TrZ, která podstatně ovlivňuje druh a výměru trestů vzhledem k tomu, že ani dřívější odsouzení nevedlo k nápravě pachatele. V těchto případech jsou možnosti využití alternativ značně omezeny, a to jak ve vztahu k trestům, tak i k alternativním procesním postupům.

Ustálený počet trestných činů spáchaných odsouzenými, kteří vykonávali tresty odnětí svobody v letech 1999 - 2001, se výrazně změnil v roce 2002, kdy došlo k jejich více jak stoprocentnímu nárůstu. Při výrazně nižším počtu odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody v tomto roce lze hlavní příčinu vzestupu spatřovat asi v nové legislativní úpravě pokračování v trestném činu. Novela trestního zákona, provedená zákonem č. 265/2001 Sb., od 1. 1. 2002 umožnila oddělené projednávání a rozhodování o dílčích útocích pokračujícího trestného činu a zásadně změnila dosavadní pojetí skutku u pokračujícího trestného činu. Pokud k dosud stíhaným útokům přibudou další, je podle nové právní úpravy třeba dalším usnesením znovu zahájit trestní stíhání a pokračování v trestném činu náležitě právně kvalifikovat.

I nárůst počtu trestných činů, za které odsouzení vykonávali trest odnětí svobody v roce 2003, je oproti roku 2002 značný, a podle našeho názoru ho nelze přičítat pouze vyššímu počtu odsouzených ve věznicích.

V obou letech byl největší nárůst zaznamenán především u trestných činů namířených proti majetku a u trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti. Z majetkových trestných činů šlo především o trestný čin krádeže podle § 247 TrZ, podvodu podle § 250 TrZ a poškozování cizí věci podle § 257 TrZ. Z trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti byl největší vzestup zaznamenán u trestného činu porušování domovní svobody podle § 238 TrZ (souvisí s trestným činem krádeže), loupeže

podle § 234 TrZ, vydírání podle § 235 TrZ, obchodování s lidmi za účelem pohlavního styku podle § 246 TrZ, ale i u trestných činů znásilnění podle § 241 TrZ a pohlavního zneužívání podle § 242 TrZ.

Sto a víceprocentní nárůst byl v posledních dvou letech vykázán i u dalších trestných činů, které již nejsou tak početné. Šlo o trestné činy zařazené podle systematiky trestního zákona do hlav III. (trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných), IV. (trestné činy obecně nebezpečné), V. (trestné činy hrubě narušující občanské soužití), XI (trestné činy proti brannosti a civilní službě) a XII. (trestné činy vojenské).

Na uvedených údajích lze dokumentovat, že k nepodmíněným trestům odnětí svobody jsou soudy odsuzovány a uložené tresty vykonávají především osoby, které vedle spáchání nejzávažnějších trestných činů, **se dopustily rozsáhlejší trestné činnosti hodnocené již ve smyslu přitěžující okolnosti uvedené v ustanovení § 34 písm. i) TrZ** (při jednočinném nebo vícečinném souběhu), a které často byly soudy označeny za recidivisty ve smyslu přitěžující okolnosti uvedené v ustanovení § 34 písm. j) TrZ.

IV.3. Aplikace institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody statisticky vykázaná GŘ VS ČR

Počet osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody v letech 1994-2003:

Rok	Dospělí		Mladiství		Celkem
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	
1994	2 186	73	88		2 347
1995	2 316	39	87		2 442
1996	2 584	56	85		2 725
1997	3 173	55	100		3 328
1998	2 955	81	81	1	3 126
1999	3 095	113	89	2	3 299
2000	3 793	125	71		3 989
2001	4 007	190	66	1	4 264
2002	4 110	178	60	1	4 349
2003	2 965	139	36		3 140

Z uvedených statistických údajů poskytnutých VS ČR vyplývá, že v letech 1994 - 2002 každoročně (mimo r. 1998) rostl počet osob, které byly podmíněně propuštěny z výkonu trestu odnětí svobody. Nárůst v tomto období představoval 2002 osob a v podíle 85,3 %.

Oproti roku 2002 se snížil počet osob podmíněně propuštěných o 1 209 osob (27,8 %). Toto snížení je podstatné, téměř na úroveň roku 1998. **Jde nesporně o významnou skutečnost, která měla podstatný vliv na celkový počet osob vykonávajících v roce 2003 nepodmíněně tresty odnětí svobody ve věznicích ČR.**

Řízení o podmíněném propuštění v letech 2000 - 2004:

Rok	Vyřízeno	Návrhy a žádosti		Celkem	Podíl v %
		Ředitele	Ostatní		
2000	kladně	150	3 839	3 989	59,96
	záporně	16	2 648	2 664	40,04
2001	kladně	143	4 121	4 264	64,89
	záporně	26	2 281	2 307	35,11
2002	kladně	168	4 181	4 349	61,27
	záporně	41	2 708	2 749	38,73
2003	kladně	140	3 000	3 140	58,20
	záporně	9	2 246	2 250	41,80
2004	kladně	64	1 659	1 723	60,29
	leden - duben	záporně	4	1 131	1 135

Podle shora uvedené tabulky se podíl kladně a záporně vyřízených návrhů a žádostí o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody v posledních čtyřech letech a v prvních čtyřech měsících tohoto roku nijak výrazněji neměnil. Podíl kladných vyřízení se pohyboval okolo 60 % a zamítnutých žádostí okolo 40 %. Možnost vyslovit nad podmíněně propuštěným dohled se neprojevila zvýšením absolutních počtů a ani podílu osob podmíněně propuštěných. Naopak od r. 2002 i v r. 2003 se mírně snížil podíl kladných rozhodnutí o podmíněném propuštění. Důvody nelze bez bližších znalostí konkrétních rozhodnutí blíže specifikovat.

Každoročnímu nárůstu osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, který trval až do roku 2002, odpovídal i zvýšený počet návrhů a žádostí oprávněných osob. V roce 2000 bylo těchto podnětů k zahájení řízení podáno celkem 6 653, v roce 2001 jich bylo 6 571

a v roce 2002 dokonce 7 098. **V roce 2003 však jejich počet výrazně poklesl na 5 390 návrhů a žádostí o podmíněně propuštění (oproti roku 2002 pokles o 1 708).** Snížil se počet návrhů ředitelů věznic a zejména počet žádostí odsouzených. Tento pokles se musel nezbytně projevit i v poklesu rozhodnutí o podmíněném propuštění odsouzených (1 209 odsouzených). Zvýšený podíl zamítavých rozhodnutí soudů (cca o 3 %) uvedený pokles již výrazněji neovlivnil.

Údaje o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody za **rok 2004** byly zjištěny za první pololetí. Jak je uvedeno v tabulce, bylo v tomto období podmíněně propuštěno z výkonu trestu odnětí svobody **1 723 osob**. Podnětů na zahájení řízení bylo v tomto období podáno celkem 2 858, z toho bylo 68 návrhů ředitelů věznic a 2 790 jiných žádostí. Kladně bylo soudy vyřízeno 60,29 % a zamítnuto bylo 39,71 % návrhů a žádostí.

Tyto ukazatele za polovinu roku 2004 naznačují, že i letos bude pokračovat trend z roku 2003 projevující se nižším počtem podnětů i osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Podmíněně propuštění podle statistických údajů VS ČR probíhalo v předchozích letech v jednotlivých měsících přibližně stejně, bez větších výkyvů:

- v roce 2000 bylo v měsících lednu - červnu podmíněně propuštěno 1 884 osob, tj. 47,22 % z celkového počtu osob propuštěných v tomto roce (3 989 osob),
- v roce 2001 bylo v měsících lednu - červnu podmíněně propuštěno 2 015 osob, tj. 47,25 % z celkového počtu (4 264 osob),
- v roce 2002 bylo v měsících lednu - červnu podmíněně propuštěno 2 247 osob, tj. 51,66 % z celkového počtu (4 349 osob),
- v roce 2003 bylo v měsících lednu - červnu podmíněně propuštěno 1 479 osob, tj. 47,10 % z celkového počtu (3 140 osob).

V prvním pololetí roku 2004 se v srovnání se stejným obdobím roku 2003 poněkud zvýšil počet podnětů i osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu.

Podle vyjádření odpovědného pracovníka VS ČR lze očekávat, že i **v roce 2004 počet osob podmíněně propuštěných** z výkonu trestu odnětí svobody v prvním pololetí bude představovat cca 50 % z celkového počtu všech propuštěných osob v tomto roce a že tedy do konce roku se

jejich počet bude pohybovat okolo 3 500 osob. Tedy počet vyšší než v roce 2003, ale nedosahující ukazatelů předchozích let.

Tento stav podle našeho názoru ovlivňuje především **nižší počet návrhů a žádostí o podmíněné propuštění** z výkonu trestu odnětí svobody od oprávněných subjektů. Příčiny lze spatřovat v tom, že:

- v předchozích silných letech se vyčerpal počet odsouzených vhodných pro podmíněné propuštění, zejména z řad osob vykonávajících dlouhodobé tresty odnětí svobody,
- novela ustanovení § 39 odst. 2 TrZ od 1. 1. 2002 omezila možnost ukládání krátkodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody, u nichž dříve uplyne zákonná lhůta pro podmíněné propuštění, uvedená v ustanovení § 61 odst. 1 TrZ,
- vysoký počet vykonávaných krátkodobých trestů odnětí svobody odsouzenými ovlivnily přeměny a nařízení náhradního trestu (PO, OPP a PT), u nichž podmíněné propuštění ani nepřichází v úvahu pro jejich délku trvání (odsouzený nemá čas prokázat snahu po polepšení, a než by byla jeho žádost vyřízena, je stejně propuštěn, a navíc bez zkušební lhůty),
- stále rostoucí počet osob vykonávajících tresty odnětí svobody za závažné trestné činy, zejména majetkové povahy, kterým je ukládán dlouhodobý trest odnětí svobody, a jímž lhůta pro podmíněné propuštění uplyne v následujících letech,
- ve výkonu trestu se zvyšuje počet osob dříve odsouzených a recidivistů, u nichž není reálná záruka, že po propuštění povedou na svobodě řádný život, a zejména že se nedopustí další trestné činnosti, řada osob nemá na svobodě vytvořeny náležité podmínky, a tito odsouzení ani žádosti nepodávají,
- návrhy na podmíněné propuštění nepodávají ani další oprávněné subjekty (zjištěno ukončeným výzkumem podmíněného propuštění s dohledem).

Neměnný podíl kladných a zamítavých rozhodnutí o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody v posledních letech i na počátku tohoto roku nesvědčí pro závěr, že by soudy ve své rozhodovací činnosti zpřísnily své požadavky na splnění zákonných podmínek pro kladné rozhodnutí.

Novela trestního zákona provedená zákonem č. 265/2001 Sb. zavedla s účinností od 1. 1. 2002 možnost **vytvoření dohledu nad podmíněně**

propuštěným (§ 63 odst. 1 TrZ a § 331 odst. 5 TrŘ). Jde o významnou změnu, jejíž podstata, obsah a účel je vymezen v ustanoveních § 26a a § 26b TrZ. Tato nová právní úprava umožňuje ve větší míře realizovat podmíněně propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Měla by napomoci i k odtížení věznic, oudcům usnadnit obtížné rozhodování v hraničních případech a zefektivnit provádění kontroly nad podmíněně propuštěnými.

V roce 2002 bylo této nové možnosti soudy využito a dohled byl vysloven u 668 podmíněně propuštěných. V podíle šlo o 15,3 % z celkového počtu podmíněně propuštěných. Mužů bylo podmíněně propuštěno 650 a žen 18. Nejvíce bylo podmíněně propuštěno osob zařazených pro výkon trestu do věznice s dozorem - 457, dále s ostrahou - 150, s dohledem - 46, se zvýšenou ostrahou - 8 a 7 bylo propuštěno mladistvých.

V roce 2003 soudy vyslovily u podmíněného propuštění dohled u 531 odsouzených, což činí 16,9 % z celkového počtu podmíněně propuštěných. Mužů bylo propuštěno 495 a žen 36. Obdobně jako v předchozím roce bylo nejvíce podmíněně propuštěno osob zařazených pro výkon trestu do věznice s dozorem - 355, dále pak s ostrahou - 124, se zvýšenou ostrahou - 5 a 4 mladiství. I když se v roce 2003 snížil celkový počet podmíněně propuštěných odsouzených, podíl podmíněně propuštěných s dohledem se procentuálně nesnížil, ale nepatrně zvýšil.

Pomineme-li rozhodování soudů podle ustanovení § 39b TrZ, které umožňuje během výkonu trestu odnětí svobody rozhodnout o přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu, byli podmíněně propouštěni s dohledem v obou letech především odsouzení, kteří byli odsuzujícím rozsudkem (trestním příkazem) zařazeni pro výkon trestu odnětí svobody do věznice s druhým nejmírnějším režimem. Šlo o osoby, kterým byl za úmyslný trestný čin uložen nepodmíněný trest odnětí svobody nepřevyšující 2 roky, a kteří dosud nebyli ve výkonu trestu odnětí svobody pro úmyslný trestný čin. Dále o osoby odsouzené za nedbalostní trestný čin, které již byly ve výkonu trestu odnětí svobody pro úmyslný trestný čin.

V roce 2002 z podmíněně propuštěných s dohledem 68,4 % odsouzených vykonávalo trest odnětí svobody ve věznici s dozorem, a v roce 2003 v tomto typu věznice vykonávalo trest 68,7 %. Vzhledem k vysokému počtu osob přeřazených v průběhu výkonu trestu (v r. 2002 - 1 618 osob a v r. 2003 - 1 338 osob) převážně do věznice s mírnějším režimem,

lze dospět k závěru o vyšším počtu podmíněně propuštěných původně soudy zařazených do věznic s ostrahou.

IV.4. Porovnání počtu a podílu osob vykonávajících trest odnětí svobody v ČR se zahraničím

V současné době existuje v naší republice třicet dva věznic, ve kterých se vykonává vazba a trest odnětí svobody. **Statistická ročenka Vězeňské služby ČR uvádí, že k 31. 12. 2003** bylo ve výkonu vazby 3 409 osob a ve výkonu trestu odnětí 13 868 osob, celkem tedy 17 277 osob.

Evropa - Vězeňská populace celkem ¹

Pořadí	Stát	Počet vězňů - stav leden 2004
1	Rusko	846 967
2	Ukrajina	198 900
3	Polsko	80 093
4	Německo	79 153
5	Anglie a Wales	75 233
6	Turecko	64 051
7	Španělsko	58 299
8	Francie	56 957
9	Itálie	56 761
10	Bělorusko	55 156
11	Rumunsko	43 200
12	Česká republika	18 035
13	Ázerbajdžán	17 795
14	Maďarsko	16 700
15	Nizozemí	16 239
16	Portugalsko	13 670
17	Moldavsko	10 903
18	Bulharsko	9 918
19	Belgie	9 147
20	Slovensko	8 891

V Evropě (International Centre for Prison Studies monitoruje 56 států - údaje z ledna 2004) je Česká republika s 18 035 vězni na 12. místě, v celosvětovém (210 zemí) pořadí je na místě 57. Jednoznačně nejpočetnější vězeňskou populaci mají Spojené státy - 2 078 570 osob, následuje Čína - 1 549 000 a Rusko - 846 967 osob.

¹ International Centre for Prison Studies, World Prison Brief, Highest to Lowest Rates, www.prisonstudies.org, aktualizováno leden 2004

Celosvětově nejvyšší vězeňský index - tj. počet osob ve vězení na 100 000 obyvatel, mají opět USA - 715, následuje Rusko - 584 a Bělorusko s 554. Česká republika se s indexem 177 nachází na 63. místě na světě, v evropském kontextu bohužel stále vysoko - na místě 13. Na prvních osmi místech jsou podle počtu vězňů na 100 000 obyvatel státy bývalého Sovětského svazu, následuje Polsko a Rumunsko.

Česká republika má v přepočtu na obyvatele mnohem více vězňů než země Evropské unie.

Následující tabulka ukazuje porovnání hodnoty vězeňského indexu ve vybraných zemích v letech 1999 a 2003 (2004). U České republiky je tento rozdíl dosti výrazný, došlo, na rozdíl od většiny uváděných zemí, k poklesu z 224 na 177, za zmínku stojí rovněž markantní pokles u Ruska - z indexu 730 na 584, přesto je to stále druhý nejvyšší vězeňský index na světě.

Index vězňů ve vybraných zemích²

Stát	Počet vězňů na 100 000 obyvatel	
	1999	2003
Anglie a Wales	125	142 (05/2004)
Belgie	80	88
Brazílie	115	169
Česká republika	224	177 (03/2004)
Dánsko	66	72
Estonsko	310	339 (04/2004)
Francie	90	95 (03/2004)
Itálie	89	99
Japonsko	40	53
Lotyšsko	360	339 (05/2004)
Maďarsko	161	165
Moldavsko	275	301
Německo	95	96
Nizozemsko	90	100
Polsko	145	210
Rakousko	85	100
Rumunsko	220	199
Rusko	730	584
Španělsko	111	142 (04/2004)
Ukrajina	430	417
USA	680	715

² Zdroj: International Centre for Prison Studies, World Prison Brief, www.prisonstudies.org. Leden 2004 ČR - údaje VS ČR Home Office Statistical Bulletin 2001, údaje za rok 1999

V. Zvláštní alternativní druhy trestního řízení - podmíněné zastavení trestního stíhání a narovnání

Podstatný nárůst kriminality, ke kterému došlo v České republice po roce 1989, vedl ke značnému zatížení a mnohdy i přetížení orgánů činných v trestním řízení, což mělo dopad především na délku trestního řízení. Demokratické státy na problém nárůstu kriminality v posledních letech reagovaly mj. i posílením mimosoudních přístupů a alternativních postupů, které se osvědčují. Zohledněna tím byla i potřeba rychlého uspokojení nároků poškozených z trestné činnosti i omezování vzrůstajících společenských nákladů na systém trestní justice a vězeňství.

Pro současnou evropskou trestní politiku má zásadní význam Doporučení Rady Evropy č. 2/87/18, přijaté Výborem Rady Evropy dne 17. 9. 1987, týkající se zjednodušení trestního procesu. Bylo doporučeno pět forem vyřizování trestních věcí, a to: podmíněné zastavení trestního stíhání nebo odložení věci, zkrácené písemné řízení, narovnání (mediace), zjednodušené řízení v méně závažných věcech vzhledem k okolnostem případu, uznání viny a dohodovací řízení. Doporučení dále vyzývá členské státy, které aplikují principy legislativy, aby zavedly nebo rozšířily používání dalších metod, které sledují stejný cíl, tj.: rozšířily kategorie věcí, v nichž je zahájení trestního stíhání vázáno na určitou podmínku, a umožnily soudcům zastavit trestní stíhání nebo je ukončit v určitých případech postupem podobným tomu, které znají orgány trestního stíhání s principem oportunity. (viz Doporučení Rady Evropy 2/87/18 s odůvodněním, český překlad IKSP, Praha 1993). Na základě zahraničních zkušeností a v souladu s tímto doporučením Rady Evropy byly novelami trestního řádu do našeho trestního práva zavedeny nové alternativní způsoby řízení, nejprve podmíněné zastavení trestního stíhání a poté narovnání. Oba instituty patří mezi tzv. odklony v trestním řízení - alternativy k trestání a nikoliv mezi zjednodušená důkazní řízení nebo mezi alternativy k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v užším slova smyslu.

Při praktické realizaci alternativních postupů vyvstává potřeba efektivního zapojení kvalifikovaných probačních úředníků - mediátorů, kteří by zajišťovali zodpovědný výběr případů vhodných k projednání v některém druhu alternativních řízení, shromáždění potřebných poznatků a infor-

mací pro rozhodnutí soudu, zprostředkování mimosoudního vyjednávání, kontakty pachatele s obětí trestného činu, uzavírání potřebných dohod, tedy výběr vhodných případů a zprostředkování alternativního řešení sporu.

Mezi argumenty podporující alternativní způsoby řízení byly zařazeny zejména:

- racionalizace systému trestní justice (při velkém zatížení soudů dochází k prodlužování řízení, což je nezdárka dúsledkem toho, že obvinění volí taktiku prodlužování řízení se záměrem snížit hodnotu důkazů svédčících proti nim),
- řešení konfliktu mezi obviněným, poškozéným a státem,
- vyvarování se nadměrné stigmatizace obviněného,
- nalezení a používání méně intenzivních, ale dostatečně efektivních forem státního donucení,
- zabezpečení pomoci oběti poškozéné trestným činem.

V.1. Podmíněné zastavení trestního stíhání (§ 307 - § 308 TrŘ)

Institut podmíněného zastavení trestního stíhání (dále jen PZTS) byl zaveden novelou trestního řádu, provedenou **zákonem č. 292/1993 Sb.**, která nabyla účinnosti dnem 1. 1. 1994. Systematicky je v trestním řádu zařazen v hlavě XIX. mezi zvláštní způsoby řízení, a upraven v ustanoveních § 307 a § 308 TrŘ. Jde o jednu z možností, jak v trestním řízení dosáhnout tzv. odklonu od jeho standardního průběhu, kdy trestní řízení končí jiným způsobem, než rozhodnutím soudu o vině nebo o nevině.

Podle důvodové zprávy k návrhu zákona PZTS přichází v úvahu v případech, kdy vzhledem k okolnostem případu i osobě obviněného je zřejmé, že v případě odsuzujícího rozsudku by byl uložen podmíněný trest odnětí svobody, a s největší pravděpodobností by se obviněný ve zkušební době osvědčil. Podmíněné zastavení trestního stíhání není alternativou k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Je proto zbytečné provádět celé trestní řízení, když jeho účelu lze dosáhnout podstatně jednodušším způsobem. PZTS má povahu **mezitímního** rozhodnutí a nelze je vykládat jako rozhodnutí o vině. **Aplikace PZTS by tedy neměla mít výraznější vliv na snížení nepodmíněných trestů odnětí svobody.** Měla by však především vést ke zrychlení a zhospodárnění trestního řízení a k odbřemenění soudů.

a) Rozhodování o PZTS podle statistických údajů

Vyřízeno PZTS:

Rok	státními zástupci		soudy	
	celkový počet	podíl ze stíhaných	celkový počet	podíl z obžalovaných
1994	2 509	2,92 %	1 499	2,30 %
1995	3 400	3,13 %	2 206	2,64 %
1996	3 891	3,56 %	2 864	3,36 %
1997	4 537	4,19 %	2 787	3,32 %
1998	3 113	2,92 %	1 735	2,35 %
1999	4 641	4,30 %	2 715	3,19 %
2000	6 166	5,56 %	3 294	3,82 %
2001	7 704	6,97 %	3 589	4,22 %
2002	6 744	7,22 %	3 763	4,87 %
2003	7 047	7,58 %	3 554	4,51 %

K PZTS dochází častěji v přípravném řízení než v řízení před soudy, což je v souladu se sledovaným záměrem odklonit trestní řízení od jeho typického průběhu co nejdříve po provedení neodkladných, neopakovatelných a všech dalších nezbytných úkonů vedoucích k tomu, aby nemohlo dojít ke zmaření účelu trestního řízení v případě rozhodnutí o pokračování v trestním stíhání.

Z uvedené tabulky vidíme, že počet PZTS od roku 1994 pravidelně roste (s určitými nepodstatnými výkyvy) jak u rozhodnutí soudů, tak především u rozhodnutí státních zástupců. Počet osob, u kterých v roce 2002 bylo trestní stíhání podmíněně zastaveno, ve srovnání s rokem 2001 mírně poklesl (o 12,5 %). V roce 2003 počet osob, u kterých bylo takto rozhodnuto, ve srovnání s rokem 2002 nevyrazně vzrostl o 4,5 %.

b) Zprávy o činnosti státního zastupitelství k PZTS

Podle zprávy o činnosti státního zastupitelství **za rok 2002** je razantnější snížení většinou zdůvodňováno tak, že jednak došlo celkově ke snížení počtu případů trestního stíhání, jednak v některých případech, kdy by přicházelo v úvahu podmíněně zastavení trestního stíhání, byl zřejmě zvolen postup ve zkráceném přípravném řízení. Nejvýraznější pokles počtu podmíněně zastavených trestních stíhání oproti roku 2001 byl v roce 2002 zaznamenán u majetkových trestných činů, zejména trestného činu krádeže podle § 247 TrZ, naopak v případě trestných činů proti zdraví (§ 223

TrZ a § 224 trZ) byl počet podmíněně zastavených osob v podstatě stejný jako v roce 2001.

V tomto směru lze dovozovat, že zatímco u nedbalostních trestných činů v dopravě s ohledem na průběh dokazování, povahu trestních věcí a nezměněné podmínky pro uplatňování trestní odpovědnosti převažuje i nadále tendence využívat odklonu trestního stíhání dle § 307 TrŘ a nedošlo k podstatným změnám, v případě úmyslných trestných činů proti majetku mělo vliv na snížení počtu těchto věcí vyřízených podle § 307 TrŘ jednak to, že novelou trestního zákona č. 265/2001 Sb. došlo ke snížení hranice škody nikoli nepatrné, a tedy část případů dříve trestně stíhaných a pro nízkou výši škody vyřizovaných odklonem podle § 307 TrŘ byla řešena mimo trestní řízení v přestupkovém řízení, jednak to, že v případě úmyslné trestné činnosti je ze strany státních zástupců dáována přednost podání obžaloby a zejména pak návrhu na potrestání v rámci konání zkráceného přípravného řízení. Tento trend se potvrdil i v roce 2003.

Podle zprávy o činnosti státního zastupitelství **za rok 2003** byl nejvýraznější pokles počtu podmíněně zastavených trestních stíhání oproti roku 2001 (a také roku 2002) v roce 2003 zaznamenán u majetkových trestných činů, zejména trestného činu krádeže podle § 247 TrZ, naopak v případě trestných činů proti zdraví (§ 223 TrZ a § 224 TrZ byl počet podmíněně zastavených osob v roce 2003 v podstatě stejný jako v roce 2001 a 2002. I přes některé momenty nepříznivě ovlivňující možnost postupu dle § 307 TrŘ (zejména zavedení zkráceného přípravného řízení u kategorie nejméně závažných a nejméně skutkově složitých trestných činů, u kterých podmíněně zastavení trestního stíhání bylo možno nejvíce využívat, novelou č. 265/2001 Sb.), se daří uplatňovat tuto formu odklonu velmi efektivně (k nápravě neuspokojivého stavu, kdy aplikace § 307 TrŘ ve věcech ze zkráceného přípravného řízení byla ztížena, může dojít již po nabytí účinnosti novely trestního řádu č. 283/2004 Sb. dnem 1. 7. 2004).

c) Poznatzky z Výzkumu institutu podmíněného zastavení trestního stíhání (IKSP. Praha 1996)

Poznatzky z našeho výzkumu institutu PZTS ukazují, že tímto institutem nejen výrazným způsobem pronikl odklon do našeho trestního práva, ale i do praktické činnosti orgánů činných v trestním řízení. Nárůst věcí

rozhodnutých PZTS v letech 1993 -1996 byl pozvolný, ale stálý, s větším podílem věcí rozhodnutých státními zastupitelstvími.

U všech orgánů činných v trestním řízení je třeba vytvářet předpoklady pro to, aby obvinění při splnění všech zákonných podmínek nemuseli být odsouzeni a pokud možno ani postaveni před soud. Tak lze dosáhnout toho, aby trestní řízení bylo zbaveno zbytečného formalismu a probíhalo daleko rychleji. Veřejnost je třeba daleko více informovat o PZTS i o dalších možnostech odklonů. Institutem PZTS došlo i k posílení pozice poškozeného a uspokojení jeho oprávněných požadavků na náhradu škody způsobené trestnou činností. Rozličné možnosti náhrady škody vytváří značné možnosti pro využití tohoto institutu.

V.2. Narovnání (§ 309 - § 314 TrŘ)

Institut narovnání je další možností odklonu v trestním řízení a alternativou k řádnému procesu. Součástí trestního řízení se narovnání stalo novelou trestního řádu, provedenou **zákonem č. 152/1995 Sb.**, s účinností od 1. 9. 1995.

Narovnání je u nás koncipováno tak, aby se mohlo uplatnit zejména v případech, kde je vedle veřejného zájmu trestným činem výrazněji dotčena soukromá sféra. Podle důvodové zprávy stát v těchto případech nemá výrazný zájem na trestním postihu pachatele, protože trestný čin má podobu konfliktu mezi pachatelem a obětí. Narovnání lze samozřejmě použít i v případech, kdy trestným činem došlo výlučně k dotčení veřejného zájmu. Rozdíl mezi PZTS a narovnáním lze spatřovat i v účelu obou institutů. Již z názvu narovnání nutno dovodit, že jeho základním cílem je urovnání konfliktu mezi obviněným a poškozeným, který nelze zredukovat na pouhou náhradu škody.

Rozhodnout o schválení narovnání mohl do roku 2001 pouze soud, který tak v přípravném řízení činil na návrh státního zástupce (srov. dosavadní § 314 TrŘ). Vzhledem k tomu, že pro takovou úpravu nebyl žádný důvod, neboť v zahraničí běžně i o schválení narovnání rozhoduje v přípravném řízení státní zástupce, byla obdobná úprava, která by vedla k urychlení vyřízení vhodných trestních věcí a částečnému snížení počtu rozhodnutí soudů prvního stupně, zavedena i u nás.

V souvislosti s tím se novelou trestního řádu provedenou zákonem č. 265/2001 Sb. odstranily některé nedostatky dřívější právní úpravy, zejména se obecně stanovil obsah výsledku obviněného a poškozeného před rozhodnutím o schválení narovnání, který v dosavadní úpravě nebyl ani rámcově vymezen, dále se určil rozsah poučení poškozeného a obviněného před takovým výsledkem, včetně poučení o podstatě institutu narovnání a umožňuje se u právnické osoby získat její stanovisko i v písemné podobě na místo výsledku jejího statutárního orgánu nebo jiné osoby oprávněné za ní jednat.

Současně byla zachována právní úprava, podle níž, pokud nebylo narovnání soudem nebo v přípravném řízení státním zástupcem schváleno, poté, co obviněný učinil prohlášení podle § 309 odst. 1, nelze k takovému prohlášení v dalším řízení přihlížet jako k důkazu. Tím je respektován rozdíl mezi takovým prohlášením jako podmínkou pro schválení narovnání, které obviněný činí, aby dosáhl schválení narovnání, jako pro něj výhodného vyřízení věci, a doznáním obviněného k skutkovým okolnostem spáchání trestného činu učiněném v řádně protokolované výpovědi.

a) Rozhodování o narovnání podle statistických údajů

Vyřizeno schválením narovnání a zastavením trestního stíhání:

1995	0
1996	105
1997	242
1998	140
1999	212
2000	248
2001	242
2002	342
2003	249
Celkem	1 780

Rozhodnutí o narovnání státními zastupitelstvími v ČR v letech 2002 - 2003 :

2002	45
2003	49
Celkem	94

Statistické výsledky ukazují, že narovnání se dosud nestalo běžnou formou vyřizování trestních věcí a v uplynulém období bylo využíváno jen ve zcela zanedbatelném počtu případů. Podle statistických výkazů bylo za celou dobu trvání tohoto institutu (od r. 1995 - do r. 2003) narovnáním rozhodnuto pouze 1 874 případů a jejich podíl na celkovém počtu věcí vyřízených je minimální. Ani po možnosti schválit narovnání státním zástupcem se situace výrazněji nezměnila a možnosti schválit narovnání je stále využíváno minimálně.

b) Zprávy o činnosti státního zastupitelství k narovnání

V rozhodování státních zástupců o **narovnání** se sice v roce 2003 projevil velmi důležitý vzestup o **8 %**, ale jinak lze potvrdit závěry shrnuté ve **Zprávě o činnosti státního zastupitelství za rok 2002**, kde bylo k příčinám tohoto nepříliš uspokojivého stavu konstatováno, že k jeho širší aplikaci nepřispěla ani novelizace trestního řádu z roku 2001, pokud rozhodování o něm svěčila (v přípravném řízení) státnímu zástupci. Zmiňovaný institut je v praxi sporadicky využíván pro svoji komplikovanost, a to po stránce technické, administrativní, i pro svoji časovou náročnost. Navíc narovnání přichází v úvahu v podstatě ve všech případech, když lze trestní stíhání podmíněně zastavit, a kdy je státními zástupci preferováno pro svoji relativní jednoduchost. Také obhájci - přesto, že o podmínkách jeho použití jsou obvinění poučováni - využívají spíše možnost podmíněného zastavení trestního stíhání, jehož uplatnění zejména s ohledem na pouhou úhradu škody nevyžaduje další nároky (a postup podle § 309 TrŘ zřejmě může být obviněným vnímán jako jistý „finanční postih“).

c) Poznatky z Výzkumu institutu narovnání (IKSP. Praha 1999)

Náš výzkum prokázal, že pokud bylo schváleno narovnání v řízení před soudem, zatím nedošlo k očekávanému výraznějšímu zkrácení délky řízení. Podle výsledků zkoumání délky řízení v těchto případech ovlivňuje řada objektivních i subjektivních příčin. Z objektivních příčin jsme zaznamenali zejména:

- liknavost obviněných nebo obtížná realizace podmínek spojených s finančním plněním,
- nutnost odročovat jednání pro nepřítomnost obviněného nebo poškozeného, příp. z jiných důvodů (dodatečné splnění nebo doplnění některé z podmínek nutných pro narovnání),

- mimosoudní vyjednávání až po odročení hlavního líčení,
- případy, kdy rozhodnutí o schválení narovnání předcházelo trestnímu příkaz, proti kterému byl podán odpor nebo odsuzující rozsudek, který byl odvolacím soudem zrušen a věc byla vrácena soudu prvního stupně k novému projednání a rozhodnutí.

Narovnání je soudci a státními zástupci označeno jako málo použitelný institut, který se nevžil, není přínosem pro praxi a nevede ani k žádoucímu zrychlení trestního řízení. Nemá o něj zájem praxe a není o něj zájem ani ze strany obviněných, kteří preferují PZTS nebo podmíněné odsouzení. Chybí součinnost zainteresovaných stran, poškození často svými nepřímými nároky znemožňují uzavření dohod. Veřejnost je o narovnání zcela nedostatečně informována. Soudci, státní zástupci i probační úředníci uvedli, že institut narovnání se zatím dostatečně nevžil. Respondenti poukazovali na značně komplikovanou právní úpravu s řadou obtížně realizovatelných podmínek, na nefunkčnost institutu a nezájem ze strany obviněných i jejich obhájců. Na straně obviněných často nejsou ani podmínky pro jeho aplikaci vzhledem k jejich finanční situaci. Řada soudců a státních zástupců poukazuje na neetičnost tohoto institutu, který zvýhodňuje solventnější pachatele.

V.3. Součinnost Probační a mediační služby, státních zastupitelství a soudů při realizaci odklonů

a) Součinnost se státními zástupci

První koncepce Probační a mediační služby (z r. 2001) byla postavena na předpokladu, že klíčovou oblastí pro její účinné působení musí být přípravné řízení, zejména s ohledem na širší využívání odklonů v trestním řízení. Probační a mediační služba by měla vytvářet předpoklady k tomu, aby trestní věc mohla být ve vhodných případech projednávána v některém ze zvláštních druhů trestního řízení, nebo aby mohl být uložen a účinně vykonáván trest nespojený s odnětím svobody (alternativní trest), případně aby vazba mohla být nahrazena jiným opatřením. Spolupráce státních zástupců s Probační a mediační službou se promítla do příslušných ustanovení Pokynu obecné povahy č. 5/2001 Nejvyšší státní zástupkyně, který upravuje mimo jiné i součinnost státních zástupců a středisek Probační a mediační služby (pokyn je platný od 1. 1. 2002). Pokyn předpokládá, že činnost probačních úředníků bude ve vhodných případech zahájena již v raných fázích trestního řízení.

Probační a mediační služba může v přípravném řízení přispívat především k naplňování odklonné funkce přípravného řízení, a svou činností vytvářet podmínky a možnosti pro uplatnění odklonů v trestním řízení především pro účinnou aplikaci §§ 307, 308 TrŘ - podmíněného zastavení trestního stíhání a §§ 309 - 314 TrŘ narovnání, a umožnit tak státním zástupcům efektivní rozhodování o podmíněném zastavení trestního stíhání a schválení narovnání. Probační a mediační služba může též v průběhu přípravného řízení na základě kontaktu s obviněným a poškozeným připravovat písemné podklady v podobě tzv. zprávy před rozhodnutím.

Podle zprávy o činnosti státního zastupitelství za rok 2002 jsou sdělení krajských státních zastupitelství o součinnosti středisek PMS se SZ v tomto ohledu zcela rozporná. **Podle této zprávy je velmi obtížné objektivně hodnotit úroveň součinnosti státních zástupců s Probační a mediační službou v roce 2002.** V roce 2001 evidovala PMS 2 401 věcí týkajících se přípravného řízení a řízení před soudem; v roce 2002 bylo 6 323 takových věcí a v roce 2003 jich bylo 6 823.

V roce 2002 obdržela PMS 710 podnětů od policejních orgánů a 1 355 podnětů od státních zastupitelství. Lze předpokládat, že většina těchto podnětů byla učiněna v průběhu přípravného řízení. Ve zprávě se uvádí, že není možné činit žádné zásadnější závěry, vyjma toho, že dochází k postupnému personálnímu posilování středisek PMS, že se zvyšuje aktivita této služby, přičemž se tak děje i na základě podnětů ze strany státních zástupců a policejních orgánů. Není možné však dopředu posuzovat výsledky činnosti PMS zejména ve vztahu k narovnání negativně, nejsou-li takové závěry dostatečně podloženy; zároveň je zjevné, že i státní zastupitelství musí být ve vztahu k PMS aktivnější. Jen nedostatkem kapacit PMS však nelze zdůvodňovat nízký výskyt případů narovnání.

Součinnost státních zastupitelství s PMS v **roce 2003** nezaznamenala výrazných změn, a je ve zprávě za tento rok hodnocena obdobně jako v roce 2002.

b) Součinnost se soudy

Ve Zprávě o analýze a vyhodnocení účinnosti novely trestního řádu č. 265/2001 Sb. ve vztahu k soudnímu řízení, zpracované trestním kolegiem Nejvyššího soudu České republiky, se k otázce součinnosti s PMS hovoří v souvislosti s využíváním odklonů. Ve zprávě se uvádí, že novela trestního řádu neměla na aplikaci těchto institutů podstatný dopad. Dále se zde uvádí:

„Z odklonů trestního řízení bývá častěji využíván institut podmíněného zastavení u méně závažných trestných činů, nejčastěji pak je tento institut využíván u trestných činů v dopravě. Rozhodnuto pak bývá buď přímo od stolu, pokud má soud k dispozici veškeré podklady, popř. u hlavního líčení. Někdy je před vydáním rozhodnutí využíváno služeb Probační a mediální služby, která k tomu připraví podklady. Za méně využívaný je považován institut narovnání, neboť opatřování podkladů naráží v řadě případů na laxní přístup a nezájem samotných obviněných a často vede k průtahům při vyřizování věci, obvinění také obecně nemají zájem cokoliv platit. Podle názoru některých soudů je pak třeba v zákoně upřesnit otázky součinnosti mezi právníckými osobami, které jsou příjemci finančních prostředků určených k obecně prospěšným účelům, a soudem, či v přípravném řízení státním zástupcem. Je namítána dosavadní nízká součinnost adresátů peněžních prostředků, což soudce nezdědka musí řešit osobními kontakty s jejich zástupci. Frekvence těchto postupů záleží i na přístupu státního zastupitelství, neboť se naznačené případy nemusí k soudu vůbec dostat, v praxi však státní zastupitelství podle zkušeností soudů tyto způsoby vyřízení věci stále příliš nevyužívá. Víceru soudů zmínilo, že se jim v praxi osvědčuje zprostředkování mediace mezi obviněným a poškozeným i v případě, že později dojde k hlavnímu líčení a věc není skončena formou „odklonu“. Poukázaly na součinnost s Probační a mediální službou, která často připraví podklady pro rozhodnutí soudu o podmíněném zastavení trestního stíhání či narovnání.“

c) Statistické údaje o činnost PMS při realizaci odklonů

Statistické údaje o činnosti PMS při realizaci PZTS

Podnět od	Příprava podkladů pro PTZS v roce 2002		Příprava podkladů pro PTZS v roce 2003	
	Celkem	Z toho uzavř. dohod	Celkem	Z toho uzavř. dohod
Policejní orgán	573	122	1 257	300
St. zastupitelství	997	360	1 264	452
Soud	1 357	447	971	391
Klient - obv., ods.	399	129	492	114
Klient - poškoz.	30	7	25	2
Ostatní	93	17	99	12
Celkem	3 449	1 082	4 108	1 271

Statistické údaje o činnosti PMS při realizaci narovnání

Podnět od	Příprava podkladů pro narovnání v roce 2002		Příprava podkladů pro narovnání v roce 2003	
	Celkem	Z toho uzavř. dohod	Celkem	Z toho uzavř. dohod
Policejní orgán	17	5	18	10
St. zastupitelství	40	20	32	13
Soud	238	114	76	73
Klient - obv., ods.	26	15	24	11
Klient - poškoz.	1	0	1	0
Ostatní	10	7	3	0
Celkem	332	161	154	107

Statistické údaje o činnosti PMS při realizaci odklonů ve srovnání s údaji o celkových počtech realizovaných odklonů

Rok PMS	Vyřízeno PZTS celkem SZ a S	Příprava podkladů		Schváleno narovnání Celkem SZ a S	Příprava podkladů pro narovnání	
		Celkem	Z toho dohod		Celkem	Z toho dohod
2001	11 293	1 399	550	242	134	74
2002	10 507	3 449	332	387	332	161
2003	10 601	4 108	1 271	298	154	107

Z údajů poskytnutých PMS bohužel chybí zpětná provázanost na definitivní rozhodnutí ve věci. Podle sdělení PMS i uzavření dohody nemusí v konečném stádiu znamenat vyřízení věci PZTS a narovnání. Údaje PMS

jsou o činnosti, při které soudce nebo státní zástupce zvažoval PZTS či narovnání. Dále v případech, kdy tento postup zvažoval doporučit policejní orgán nebo se ho domáhaly oprávněné osoby. Podle sdělení PMS soudy neinformují dostatečně PMS o výsledku trestního stíhání, tak jak to ukládá pověřenému pracovníku soudu ustanovení § 99 odst. 5 Instrukce Msp č. j. 505/2001-Org, kterou se vydává vnitřní a kancelářský řád pro okresní, krajské vrchní soudy, podle kterého se Středisku PMS, které provádělo ve věci úkony, zašle opis rozsudku nebo jiného rozhodnutí, jímž řízení končí. Tato zpětná vazba je velice důležitá, protože bez ní nelze širě komentovat statistické údaje PMS, zejména výslednost jejich práce.

VI. Činnosti Probační a mediační služby ČR

a) Vznik Probační a mediační služby

Zákon o Probační a mediační službě č. 257/2000 Sb., kterým byla služba ustavena, se velmi úzce váže k základním trestněprávním předpisům, kterými jsou zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů.

Organizační strukturu probační a mediační služby tvoří od 1. 1. 2001 ředitelství PMS a střediska působící v sídlech okresních soudů nebo jim naroveň postavených obvodních nebo městských soudů, a dále střediska PMS působící v sídlech okresních soudů, která jsou současně sídly krajských soudů nebo městského soudu v Praze. Střediska PMS zajišťují probační a mediační činnosti ve vztahu k příslušným policejním orgánům, státním zastupitelstvím a soudům. Organizační struktura je dvoustupňová.

Celkový počet středisek je 74 a PMS má v současné době 238 zaměstnanců, z toho 224 úředníků (174) a asistentů (50), 14 pracovníků ředitelství.

Statistické údaje o činnosti PMS

	Celkem evidováno případů u PMS ČR	Přípravné řízení a řízení před soudem	Vykonávací řízení
Rok 2001	19 214	2 401	16 813
Rok 2002	29 291	6 232	22 970
Rok 2003	28 365	6 823	21 542

Zdroj: GŘ PMS

Uvedené statistické údaje jsou převzaty od Probační a mediační služby. I když sběr statistických dat se v průběhu roků v rámci PMS měnil a používaly se pro jednotlivé statistické ukazatele různá označení, lze z nich vysledovat následující zjištění. Činnost PMS by měla být zahajovaná již na počátku trestního řízení. Ze statistických údajů je patrný prudký nárůst počtu evidovaných případů v přípravném řízení a řízení před soudem v roce 2002. **Ve srovnání s rokem 2001, kdy bylo v přípravném**

řízení postoupeno PMS pouze 2 401 případů, to v roce 2002 bylo již 6 323 a v roce 2003 6 823 případů.

b) Činnost PMS v přípravném řízení a v řízení před soudem

Koncepce probační a mediační služby na léta 2001 - 2003 vychází z předpokladu, že klíčovou oblastí pro její účinné působení musí být přípravné řízení trestní. Vzhledem k tomu, že kontakty státních zástupců a probačních úředníků v době, kdy při okresních soudech působili jednotlivě (od roku 1996), byly velmi sporadické, otvírá se nyní široký prostor pro součinnost mezi státními zástupci a Probační a mediační službou. Z hlediska celkové koncepce provádění probace a mediace v trestním řízení je součinnost PMS a státních zástupců v přípravném řízení velmi důležitá pro uplatňování alternativních postupů (např. odklonů) a ukládání alternativních trestů v průběhu trestního řízení.

Z hlediska sledovaných případů v přípravném řízení jsou důležité zejména údaje o činnosti PMS při realizaci odklonů, při zpracování podrobných informací o sociální situaci obviněného (zpráva před rozhodnutím) a při zajištění nahrazení vazby probačním dohledem.

Probační a mediační služba by měla vytvářet předpoklady k tomu, aby trestní věc mohla být ve vhodných případech projednávána v některém ze zvláštních druhů trestního řízení, nebo aby mohl být uložen a účinně vykonáván trest nespojený s odnětím svobody (alternativní trest), nebo aby vazba mohla být nahrazena jiným opatřením. Spolupráce státních zástupců s Probační a mediační službou se promítla do příslušných ustanovení Pokynu obecné povahy č. 5/2001 Nejvyšší státní zástupkyně, který upravuje mimo jiné i součinnost státních zástupců a středisek Probační a mediační služby (pokyn je platný od 1. 1. 2002). Pokyn předpokládá, že činnost probačních úředníků bude ve vhodných případech zahájena již v raných fázích trestního řízení. Ze statistických údajů je patrný nárůst podnětů od státních zastupitelství a policejních orgánů.

Typ podnětů k zahájení činnosti PMS v rámci přípravného řízení a řízení před soudem

Typ podnětu	Počet podnětů r. 2002	Počet podnětů r. 2003
Polic. orgány	710	1 369
Státní zastupitelství	1 355	1 778
Soudy	2 642	2 350
Obviněný	1 370	1 084
Poškozený	55	44

Zdroj: GŘ PMS

Probační a mediační služba může v přípravném řízení přispívat především k naplňování odklonné funkce přípravného řízení, a svou činností vytvářet podmínky a možnosti pro uplatnění odklonů v trestním řízení především pro účinnou aplikaci §§ 307 a 308 TrŘ - podmíněného zastavení trestního stíhání a §§ 309 - 314 TrŘ narovnání, a umožnit tak státním zástupcům efektivní rozhodování o podmíněném zastavení trestního stíhání a schválení narovnání. Nově přispívat i k aplikaci §§ 179a a 179h TrŘ o podmíněném odložení návrhu na potrestání.

Probační a mediační služba může dále v průběhu přípravného řízení na základě kontaktu s obviněným a poškozeným připravovat písemné podklady v podobě tzv. zprávy soudní pomoci, které přináší informace o sociální situaci obviněného, okolnostech, které ho přivedly do sporu se zákonem, jeho postoji k řešení škod, které způsobil, a také o postoji poškozeného, jeho zájmech a potřebách v rámci kompenzování škod, jež mu byly způsobeny. Tyto informace budou součástí trestního spisu a pokud nebude možné uplatnit některou z forem odklonu, nebo nebude možné věc mediovat, mohou tyto podklady být velmi užitečné státnímu zástupci např. pro návrh ochranných opatření nebo trestu, a také soudu již při předběžném projednání obžaloby, nebo při rozhodování o uložení konkrétního trestu a jeho věcné náplně.

Probační a mediační služba může rovněž přispět svou činností při rozhodování o nahrazení vazby jiným opatřením. Zde se jedná o institut nahrazení vazby dohledem podle § 73 odst. 1 písm.c) TrŘ.

Statistické údaje o úkonech PMS v přípravném řízení a v řízení před soudem :

Přípravné řízení a řízení před soudem v roce 2001

Nahrazení vazby dohledem	Zpráva soudní pomoci	Příprava podkladů pro PZTS		Příprava podkladů pro narovnání	
		Celkem	Z toho dohod	Celkem	Z toho dohod
234	282	1 399	550	134	74

Přípravné řízení a řízení před soudem 2002

Podnět od	Práce s klientem ve vazbě (včasná pomoc)	Náhrada vazby slibem	Probační zpráva před rozhodnutím
Policejní orgán	3	2	110
St. zastupitelství	13	56	65
Soud	104	283	494
Klient - obv., ods.	379	36	316
Klient - poškoz.	0	0	9
Ostatní	25	1	48
Celkem	524	378	1 042

Přípravné řízení a řízení před soudem 2003

Podnět od	Příprava podkladů pro nahrazení vazby dohledem	Náhrada vazby dohledem	Kontrola PZTS
Policejní orgán	3	4	16
St. zastupitelství	3	69	245
Soud	25	328	464
Klient - obv., ods.	325	40	12
Klient - poškoz.	2	0	6
Ostatní	37	7	4
Celkem	395	448	747

Zdroj: GŘ PMS

c) Činnost PMS ve vykonávacím řízení

Probační a mediační služba provádí zejména činnosti spojené s probací, která integruje represivní složku trestněprávních opatření se složkou podpůrnou a preventivní. Probační činnosti by měly v zásadě plynule navazovat na práci služby v přípravném řízení, a rozhodování o trestech nesporných s odnětím svobody by mělo vycházet z připravených podkladů

(zprávy soudní pomoci). Rozhodování a ukládání příslušných sankcí by tak mohlo být rychlejší a příslušné středisko už by mohlo např. pouze aktualizovat zprávu nebo další informace o vývoji případu, kde provádí své činnosti, a dát jí k dispozici soudu.

Úředníci a asistenti působí dále i v rámci výkonu trestů nespojených s odnětím svobody (u tzv. alternativních trestů). Jedná se zejména o kontrolu a realizaci trestů a opatření spojených s „probačním dohledem“ (u podmíněného upuštění od potrestání s dohledem podle § 26 TrZ, u podmíněného odsouzení podle § 60 TrZ, a u podmíněného odsouzení s dohledem podle § 60a TrZ), nebo pokud jsou soudem uloženy pachateli přiměřené povinnosti a omezení podle § 26 odst.4 TrZ.

Podle našeho názoru probační a mediační služba má velké možnosti působit na pachatele v případech stanovené povinnosti nahradit škodu způsobenou trestnou činností. Ale i v případech, kdy soud o náhradě škody nerozhodne a s nárokem odkáže poškozeného na civilní řízení, může PMS motivovat pachatele k náhradě škody. Může být nápomocna ve zprostředkování kontaktu s poškozeným a může pomoci při uzavření dohody o náhradě škody. Probační úředníci by se vždy při práci s klientem (pachatelem) měli aktivně zajímat, jakým způsobem je v jeho případě řešena náhrada škody.

Probační a mediační služba působí při zajištění a kontrole výkonu trestu obecně prospěšných prací (§45, 45a TrZ.). **Podle statistických údajů z vykonávacího řízení je činnost PMS při zajištění výkonu trestu OPP na prvním místě.**

Probační a mediační služba působí při zajišťování podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem (§ 63 odst. 1 TrZ). Jedná se o tzv. systém parole, kdy je odsouzenému umožněno vykonat zbytek trestu mimo věznici na základě soudem stanoveného dohledu a event. dalších podmínek. PMS má na starosti výkon dohledu, kontrolu dodržování soudem stanovených podmínek a účinnou realizaci podmíněného propuštění. Zde je nezbytná součinnost s odborným personálem Vězeňské služby ČR při přípravě odsouzeného na podmíněné propuštění. Probační služba je též připravena podle metodického pokynu poskytnout soudu stanovisko k odsouzenému, u něhož přichází v úvahu podmíněné propuštění.

Podle našeho názoru je nutné v souvislosti s plněním úkolů v oblasti probace vytvářet a rozvíjet podpůrné programy, které budou navázány na působení úředníků a asistentů v trestním řízení. Tyto programy, tzv. probační resocializační, bude nutné rozvíjet a podporovat nejen metodicky, ale i finančně, což není úkol jenom pro službu, ale i pro zainteresovaná ministerstva, příp. krajské úřady a obce. Postupně by měla být v rámci resortu spravedlnosti nebo prostřednictvím služby, případně v součinnosti s ministerstvem práce a sociálních věcí vytvářena kritéria dotačních řízení pro organizace, které se na realizaci zmíněných programů budou podílet.

Statistické údaje o úkonech PMS ve vykonávacím řízení :

Vykonávací řízení v roce 2001				
Trest OPP	PO s dohledem	PU s dohledem	PO s průměř. omez. povin.	
10 180	1 831	132	1 411	

Vykonávací řízení v roce 2002				
Trest OPP	PO s dohledem	PU s dohledem	PO s průměř. omez. povin.	
15 368	2 527	129	1 637	

Vykonávací řízení v roce 2003				
Trest OPP	PO s dohledem	PU s dohledem	PO s průměř. omez. povin.	PP s dohledem
15 439	2 691	113	1 118	748

Zdroj: GŘ PMS

VII. Dotazníkové šetření k alternativním trestům a odklonům a k činnosti Probační a mediální služby

V průběhu června 2004 proběhlo dotazníkové šetření mezi státními zástupci a soudci. Zajímali jsme se o jejich zkušenosti s uplatňováním alternativních trestů a odklonů a se související spoluprací s Probační a mediální službou. Na všechny okresní soudy a okresní státní zastupitelství byl zaslán dotazník k této problematice s žádostí, aby jej vyplnil zkušený státní zástupce či soudce. Celkem tedy bylo rozesláno 86 dotazníků na soudy a 86 na státní zastupitelství. Dotazníkové šetření se setkalo s příznivou odezvou a o své poznatky z praxe se s námi podělilo 59 soudců a 58 státních zástupců. Návratnost se tedy u obou profesních skupin pohybovala okolo 68%.

Soudci i státní zástupci sdílejí názor, že jak odklony, tak alternativní tresty jsou v praxi využívány dostatečně. O dostatečném nebo spíše dostatečném využívání odklonů je přesvědčeno 72% (42 z 58) soudců a 86% (49 z 57) státních zástupců. U alternativních trestů je jejich pohled ještě zřetelnější a jednoznačnější. Téměř 92% (54 z 59) soudců a 95% (54 z 57) státních zástupců se domnívá, že alternativních trestů je využíváno dostatečně nebo spíše dostatečně.

Dostatečnost využívání odklonů podle soudců (odpověď na otázku „Je podle vašeho názoru dostatečně využíváno odklonů?“; průměr = 2,1

odklony - soudci	absol. čet.	relat. čet. (%)
Ano	10	17,2
Spíše ano	32	55,2
Spíše ne	14	24,1
Ne	2	3,4
Celkem	58	100

Dostatečnost využívání odklonů podle státních zástupců (odpověď na otázku "Je podle vašeho názoru dostatečně využíváno odklonů?"; průměr = 1,88

odklony - státní zástupci	absol. čet.	relat. čet. (%)
Ano	15	26,3
Spíše ano	34	59,6
Spíše ne	8	14,0
Ne	0	0
Celkem	57	100

Dostatečnost využívání alternativních trestů podle soudců (odpověď na otázku „Je podle vašeho názoru dostatečně využíváno alternativních trestů?“; průměr = 1,64

alternativní tresty - soudci	absol. čet.	relat. čet. (%)
Ano	26	44,1
Spíše ano	28	47,5
Spíše ne	5	8,5
Ne	0	0
Celkem	59	100

Dostatečnost využívání alternativních trestů podle státních zástupců (odpověď na otázku „Je podle vašeho názoru dostatečně využíváno alternativních trestů?“; průměr = 1,63

alternativní tresty - státní zástupci	absol. čet.	relat. čet. (%)
Ano	24	42,1
Spíše ano	30	52,6
Spíše ne	3	5,3
Ne	0	0
Celkem	57	100

a) Odklony

Celkem 16 z 58 **soudců**, tedy necelých 28% se přiklonilo k názoru, že odklony jsou v České republice využívány nedostatečně nebo spíše nedostatečně. Příčinu tohoto stavu vidí na institucionální úrovni nejčastěji v práci orgánů činných v trestním řízení. Problematický je dle této skupiny soudců jak přístup policie, tak i státního zastupitelství. „Již v přípravném

řízení (které ale novela téměř zrušila) by měly orgány činné v trestním řízení obstarávat podklady tak, aby OSZ mohla zastavovat dle § 307 TrŘ či narovnávat.“

Ozývají se zde také kritické hlasy na „nechuť státních zastupitelství používat odklony již v přípravném řízení“ a na „malou aktivitu SZ na počátku trestního řízení“: „Těžiště odklonů by mělo být použito SZ v přípravném řízení, tedy ve stadiu před podáním obžaloby nebo návrhu na potrestání. To však SZ nedělají, ale snaží se věc dostat před soud a teprve v tomto stadiu navrhují použít odklonu. Kdyby využívali odklonů v patřičné míře, nemusely by být soudy zavaleny množstvím bagatelních věcí a rychlost trestního řízení by byla vyšší.“

Důležitým faktorem pak pro užívání odklonů může být „při všeobecném požadavku na rychlost řízení zdlouhavost řízení o odklonu“: „Před soudem málokdo navrhne odklon, neboť řada věcí je vyřizována i trestními příkazy, a pokud není popud k takovému postupu již z přípravného řízení, soudce těžko může vyvíjet sám aktivitu k nasměrování obviněného na určitý typ odklonu.“

Ne vždy je ovšem vina spatřována pouze v neochotě či malé aktivitě zúčastněných institucí: „orgány činné v trestním řízení jsou příliš vázány lhůtami k vykazování vyřízení věcí, právě pro případ využívání odklonů je třeba k projednání více času“. Překážkou pak bývá „někdy zdlouhavější postup než případné vydání trestního příkazu s ohledem na skončené věci soudce“.

V některých regionech soudci upozorňovali na „malou spolupráci orgánů činných v trestním řízení s PMS“. Faktorem, který část soudců považuje za příčinu nedostatečného využívání odklonů, je zároveň také „nedostatečné personální obsazení středisek PMS - zákony předpokládají širokou působnost probačních úředníků, tato se stále rozšiřuje (např. zákon č. 218/2003 Sb.)“. V této souvislosti je také zmiňováno „nedostatečné materiální vybavení a procesní prostředky PMS - nemají možnost obviněného či odsouzeného předvést, nemají ke kontrole obviněného ani vozidlo, nejsou schopni podat zprávu o sociálních a majetkových poměrech v požadované věci - u mladistvých se osvědčují spíše zprávy OPM - Městských úřadů“. To vše může podle soudců v praxi ovlivňovat užívání odklonů.

Často zmiňovaným omezením ukládání odklonů je skutečnost, že „jsou pro úzký okruh obviněných“ a „strany je často nenavrhují, protože nejsou splněné zákonné podmínky“. Problematické bývá zároveň to, že je jednak „malá informovanost obviněných o těchto odklonech“ a zároveň „ze strany obviněných není vždy ochota splnit zákonné podmínky - nahradit škodu poškozeným apod.“. K tomu přistupuje často obtížná finanční situace obviněných, jejichž příjmy nedostačují k náhradě škody, která však je podmínkou využití odklonů. Někteří z respondentů navíc ještě zmiňovali „neochotu obviněných, zejména doznání k náhradě škody“.

Pouhých 14% **státních zástupců** (8 z 57) považuje využívání odklonů za nedostatečné nebo spíše nedostatečné. Část z nich vidí problém přímo v počáteční práci policie: „policijní orgány nejsou v rámci vnitřního systému hodnocení své činnosti hodnoceny za vytváření podmínek pro aplikaci odklonů“; „počet odklonů by však mohl být větší, pokud by v některých případech policijní orgány již od samého počátku pro takový postup vytvořily zákonné podmínky“.

Zásadním a nejčastěji zmiňovaným problémem v souvislosti s využíváním odklonů je zcela jednoznačně časová náročnost a přetíženost SZ. Státní zástupci zmiňují „časovou tíseň SZ s ohledem na neúměrné zatížení při velkém nápadu a neobsazení míst SZ na OSZ“. K tomu přistupují „stereotypy v práci, požadavek na rychlost řízení, časová náročnost a více administrativy spojené s odklony“:

„Jak policisté, tak SZ jsou motivováni svými nadřízenými k tomu, aby lhůty objasňování, vyšetřování a vyřízení věci na SZ bylo co nejkratší. V případech, kdy by přicházelo v úvahu splnění podmínek pro odklon řízení, je období, kdy je věc vedena u PČR a SZ, nedostatečně dlouhé, policisté a SZ nejsou ochotni „čekat“ na výsledek aktivity pachatele či činnosti PMS, neboť jsou motivováni jinými hledisky, než jen způsobem vyřízení.“

„SZ jsou stále více zatěžováni řadou povinností vyplývajících z novely TR, nejsou však stejně schopni je objektivně plnit jinak než formálně. Podání obžaloby však považují za méně pracnější způsob vyřízení, než vyřízení věci odklonem. Jde o argument, se kterým se sice neztotožňují (neboť čím více odklonů, tím méně účasti u hlavního líčení a tím více času na další činnosti), nicméně jde o způsob uvažování většího počtu SZ, ač to otevřeně málokterý z nich přiznává.“

Zatímco soudci měli výhrady především k organizačním nedostatkům ostatních institucí, státní zástupci se zamýšleli také nad stávající právní úpravou odklonů. Často zmiňují „nevyhovující právní úpravu u narovnání“; „nedostatečnou úpravu odklonů“ a „příliš složitou právní úpravu, zejména u narovnání, nemožnost uložit zákaz řízení u trestného činu v dopravě a další“. Na problematiku trestných činů v dopravě bylo v souvislosti s právní úpravou odklonů upozorňováno opakovaně: „Většimu využití § 307 TrŘ v dopravě brání skutečnost, že pachatel trestného činu dle § 223 či § 224 TrZ při aplikaci § 307 TrŘ není fakticky vůbec postižen (zejména ZŘMV), což je v příkrém rozporu s postihem pachatele obyčejného dopravního přestupku. Správnější byl dřívější postup, kdy policista při dopravní nehodě mohl odebrat řidičský průkaz a při následné aplikaci § 307 TrŘ dával SZ souhlas k vrácení ŘP.“

b) Legislativní úprava odklonů

Především státní zástupci ve svých reakcích na překážky využívání odklonů často spontánně uváděli problém jejich právní úpravy. Právě na zkušenosti z praxe a náměty na legislativní úpravy v této oblasti jsme se respondentů ptali v další části dotazníku.

Podle většiny soudců (37 z 59; tj. 63%) legislativní úprava odklonů plně a bez výhrad vyhovuje potřebám praxe. Dalších 18 soudců (31%) odpovědělo, že stávající úprava se z pohledu praxe jeví jako v zásadě dostačující, ovšem připojili také výhradu či kritickou připomínku. Pouze dva soudci považují legislativní úpravu za zcela nevyhovující.

Státní zástupci byli v této oblasti kritičtější než soudci. Absolutní nespokojenost s právní úpravou odklonů vyjádřilo 7 z celkového počtu 58 státních zástupců, kteří se k situaci vyjadřovali (12 %). Ostatní respondenti z řad státních zástupců zastávají stanovisko, že současná legislativní úprava odklonů potřebám praxe vyhovuje. Ovšem těch, kteří ji přijímají bez výhrad, je zřetelně méně než mezi soudci (27, tedy 47 %) a námitky ke stávající legislativě se objevovaly častěji. Těch, kteří ke své odpovědi, že legislativa v zásadě vyhovuje, připojili kritický dodatek, bylo 24, tedy 41%.

Mezi oběma profesními skupinami se poměrně často objevoval názor, že stávající legislativní úprava je v zásadě dostačující, jde jen o to umět ji využít. V této souvislosti jsou zmiňovány výhrady ke komunikaci a spo-

lupráci mezi jednotlivými institucemi - „v případě fungující spolupráce soudů, PMS a aktivity SZ je daný systém plně funkční“ (S=respondent z řad soudců); „PMS není schopna zajistit všechny úkoly, které by podle zákona měla provádět. Není dostatečně vybavena jak personálně, tak hmotně, aby mohla včas reagovat na mediaci, návrhy na podmíněně zastavení trestního stíhání apod“ (S).

Z hlediska legislativních nedostatků se nejvíce kritiky - jak ze strany soudců, tak ze strany státních zástupců - sneslo na institut narovnání, jehož právní úprava je dle respondentů příliš komplikovaná: „i po novele TrŘ zůstala zachována procesní složitost, náročnost a těžkopádnost při aplikaci tohoto institutu“ (SZ=respondent z řad státních zástupců). „Ustanovení § 309 TrŘ je třeba podstatně zjednodušit, zejména pokud jde o řízení prováděné před SZ.“ (SZ). V této podobě „je institut narovnání podle § 309 TrŘ aplikován velmi málo, především vzhledem k nesolventnosti pachatelů“ (SZ). Narovnání „se aplikuje výjimečně, spíše u trestných činů v dopravě a majetkově dobře postavených osob“ (S).

c) Alternativní tresty

Naprostá většina respondentů se domnívá, že alternativní tresty jsou u nás uplatňovány dostatečně. Jak již bylo uvedeno, takto se vyjádřilo téměř 92 % soudců a 95 % státních zástupců. Mezi těmito profesními skupinami převládá názor, že alternativní tresty jsou ukládány v maximální možné míře a jejich většímu využívání brání v obecné rovině především „charakter trestné činnosti a struktura pachatelů“ (S). Podle respondentů v případě alternativních trestů „vystupuje ještě výrazněji (než u odklonů - pozn. autora) do popředí nedostatek vhodných případů, ať už z hlediska pachatelů a nebo trestných činů“ (SZ). „V tomto ohledu je důležitá specifická situace v regionu - struktura kriminality, sociodemografické složení obyvatelstva v okrese apod. Pokud totiž jde o „převážně majetkovou trestnou činnost a tomu odpovídající sociální skupinu pachatelů, kteří opakovaně páchají méně závažnou majetkovou trestnou činnost - ukládání alternativních trestů je pak v podstatě vyloučeno“ (S). Jeden respondent z řad soudců uvedl jako problém „ustanovení § 45a odst. 2) TrZ, kde se stanoví povinnost soudu přihlídnout ke stanovisku pachatele při ukládání trestu OPP; vzhledem k nedostatečné činnosti orgánů PČR, konajících přípravné řízení, nejsou tyto osoby při výslechu k této otázce vyslýchány, a soud by

pak v podstatě nemohl vydat trestní příkaz, neboť stanovisko pachatele chybí. Stejně tak nejsou opatřovány lékařské zprávy, případně není ke svému zdravotnímu stavu pachatel v přípravném řízení vyslechnut.“

Další stránkou je pak samotný výkon alternativních trestů: „jsou dostatečně ukládány, ale jsou velké problémy s výkonem“ (S). Jak přiznává respondent z řad státních zástupců, „je určitá nechuť navrhnout alternativní tresty s ohledem na možnost jejich realizace v praxi, protože více než 90 % pachatelů trestné činnosti nepracuje, jsou evidováni jako uchazeči o zaměstnání na ÚP, a jejich zapojení do pracovního procesu je poměrně nesnadné“ (SZ). Problémy s výkonem alternativních trestů mohou být sledovány také na úrovni institucí - „nespolupráce MÚ“ (S); případně „nedostatečné pravomoci a materiální a personální vybavení probačních úředníků“ (S). Zejména v souvislosti s výkonem trestu OPP respondenti uváděli jako překážku jeho realizace „nechuť odsouzených pracovat“ (S) a „neochotu odsouzených k výkonu OPP“ (S). K tomu přistupuje ještě faktický nedostatek míst pro výkon OPP, který pak „problematizuje nařizování tohoto trestu, následně i ochotu soudů k ukládání tohoto trestu“ (S): „Neexistují instituce s povinností výkon trestu OPP přijmout. Probační úředník musí doslova „přemlouvát“ města, obce apod., aby umožnily výkon trestu OPP.“ (S).

Respondenti zmiňovali také nedostatky legislativní úpravy OPP: „maximální hranice 400 hodin“ (S) - „u trestu OPP je nízká výměra počtu uložených hodin a doby stanovené k jejich odpracování, když tento trest lze uložit pro trestný čin s trestní sazbou odnětí svobody až 5 let“ (S).

d) Legislativní úprava alternativních trestů

Legislativní úpravu alternativních trestů považuje za plně vyhovující polovina státních zástupců i soudců (50 % státních zástupců - 29 z 58; 46 % soudců - 27 z 59). Spíše spokojenost se stávající legislativou, ovšem s konkrétními výhradami a návrhy na její přiblížení potřebám praxe, vyjádřilo 46% soudců (27 z 59) a 45% státních zástupců (26 z 58). Negativní stanovisko zaujalo 5 soudců (8%) a 3 státní zástupci (5%).

V obecné rovině se respondenti často dotýkali ukládání alternativ jako takových. Ozývaly se hlasy pro potřebu rozšíření druhů alternativních

trestů a zároveň obě skupiny dotázaných apelovaly na cílené využívání alternativ: „Vzhledem ke společenské situaci by měly být uplatňovány tresty, které znamenají pro pachatele trestných činů skutečnou újmu a alternativní tresty by měly být uplatňovány v pouze opodstatněných případech. Měly by být tedy alternativou v případě, kdy takový trest ještě povede k nápravě pachatele. Praxe soudů je ovšem opačná.“ (SZ); „V praxi se alternativní sankce často míjejí svým (výchovným) účinkem, a to s ohledem na postoj mnohých obžalovaných, kteří alternativní sankce buď nevykonávají vůbec nebo se záhy dopouštějí další trestné činnosti. To má za následek větší zatížení pro soudce ve vykonávacím řízení. Velká část alternativních trestů proto nakonec musí být stejně přeměněna na nepodmíněný trest odnětí svobody. V těchto případech však NEPO na stupuje až s delším časovým odstupem od spáchání trestné činnosti.“ (S). Mezi odpověďmi se opakoval také návrh, že při ukládání alternativního trestu by měl „soud (..) mimo jiné přihlídnout ke stanovisku pachatele a k jeho zdravotní způsobilosti, což ze spisového materiálu soud zpravidla nezjistí, a pokud jsou podmínky pro vydání trestního příkazu, tak raději volí uložení trestu odnětí svobody na úkor tohoto trestu.“ (S) Řešením by mohla být povinnost policejního orgánu „dotázat se a zaprotokolovat ve výpovědi obviněného jeho zdravotní stav a jeho stanovisko k uložení tohoto trestu“ (S). Komplikaci pak představuje také skutečnost, že „není systém on-line pro uložení trestu, trest se ukládá, aniž by soud věděl o předchozím odsouzení, které není uvedeno v RT, zejména jedná-li se o zkušného obviněného často trestaného“ (S). „Zejména v poslední době jsou zjišťovány případy, kdy postupně pachatelům drobných krádeží, kteří se přesunují z jednotlivých okresů, jsou ukládány postupně tresty OPP, když jejich celkový souhrn často pak přesahuje nejvyšší výměru, tj. 400 hod.“ (SZ) Důležitý je nicméně fakt, že významná část respondentů zastává stanovisko, že „tlak na maximální využívání alternativních trestů bývá kontraproduktivní“ (SZ).

Většinový pohled na právní úpravu alternativních trestů je následující: „legislativní úprava je v pořádku, ale kulhá praxe a problémy nastávají až v realizaci OPP“ (S). Právě výkon obecně prospěšných prací byl - jak u soudců, tak u státních zástupců - nejčastějším terčem kritických připomínek. Zmiňované komplikace v praxi a návrhy na legislativní úpravy lze shrnout do několika skupin:

1. Problém výkonu a vymahatelnosti OPP

„stávající úprava alternativních trestů se v praxi jeví jako dostatečná, sporným se jeví účinná vynutitelnost a vymahatelnost tam, kde nedojde k započetí výkonu trestu OPP“ (SZ)

„pro města a obce je organizace OPP obtížná, jejich výkon nemá patřičný efekt a účinnost“ (SZ)

2. Individuální přístup k výběru místa pro výkon OPP

„Při rozhodnutí o druhu a místě výkonu konkrétních prací, by měl soud brát v úvahu nejen hlediska ve smyslu ust. § 336 odst. 2 TrŘ, ale měla by být zohledněna zejména osoba pachatele a v návaznosti na to by měla být posouzena v každém jednotlivém případě i vhodnost konkrétní práce. Individuální přístup není možný bez osobní znalosti odsouzeného, což má ovšem na druhé straně za následek zvýšenou časovou náročnost rozhodování a vyšší zatížení soudu. Lze však předpokládat, že účinnost trestu OPP by se tak zvýšila. Soud by měl s PMS spolupracovat už při rozhodnutí o nařízení výkonu trestu OPP (v současné době PMS pouze vyrozumí o nařízení výkonu tohoto trestu).“ (SZ)

3. Praktické problémy samotné realizace OPP - nedostatek míst pro výkon OPP, součinnost soudů, PMS a poskytovatelů prací

„U trestu OPP bychom rozšířili instituce, u kterých lze tento trest vykonávat (např. v ústavech sociální péče a tam, kde dosud byly činné osoby vykonávající civilní službu).“ (SZ)

„Úředníci PMS jsou zavaleni množstvím věcí na umístění odsouzených k trestu OPP, přičemž zájem obcí a ostatních institucí je menší než by se očekávalo. Navrhuji v každém místě sídla soudu zřídit středisko zaměstnávání odsouzených k trestu OPP. Toto středisko by evidovalo požadavky všech zájemců z řad obcí a dalších institucí a samo by posílalo odsouzené k výkonu požadované práce. Odsouzený by tedy nemusel celý trest odpracovat u jednoho „zaměstnavatele“. Navíc by středisko mohlo vůči zájemcům vystupovat jako organizace, chovat se „tržně“ a za práci odsouzených účtovat za výrazně nižší cenu než jiné podnikatelské subjekty. Finanční příjem by pokryl náklady střediska OPP a byl by zde i zdroj pro placení soudních pohledávek a závazků odsouzených.! (S)

4. počet hodin OPP

„zbytečně nízká horní hranice trestu OPP - 400 hodin“ (S)

„dle mého názoru je také věc úvahy, zda 400 hodin OPP ve vztahu k ust. § 36 TrZ není malá výměra“ (S)

„... stálo by možná za úvahu zvýšení horní hranice výběry tohoto trestu na 500 - 600 hodin“ (SZ)

„zvýšit výměru počtu hodin OPP alespoň na 700 hodin a lhůtu k jejich odpracování prodloužit na dobu 2 let“ (SZ)

„OPP - mělo by být alespoň 800 hodin OPP a náhradní trest OS alespoň 2 roky - podobná úprava je ve Švýcarsku a dlouhodobě se osvědčila“ (S)

„Za nesmyslné považuji omezení na 200 hodin OPP pro mladistvé pachatele.“ (SZ)

5. problém přeměny OPP

„V řadě případů (..) dochází k přeměně trestu OPP na NEPO, protože pachatelé trestné činnosti raději volí VTOS než práci.“ (SZ)

„Možná by mohly být více konkretizovány podmínky, kdy lze alternativní tresty přeměnit v nepodmíněné tresty, zejména pokud jde o výkon trestu OPP. Zákon ukládá odsouzeným vykonat trest ve lhůtě 1 roku od jeho nařízení, problematické je např. to, pokud není možné posléze již odsouzeného sehnat, aby mohl být trest vůbec nařízen a odsouzení takto často zneužívají stanovené roční lhůty k odpracování trestu, měl by být zobecněn jistý postup, kde lze přeměnit trest i v případě, že roční lhůta dosud neuplynula, neboť výklad a praxe soudů je různý. Některé soudy vyčkávají na konec roční lhůty, jiné přeměňují již v průběhu roční lhůty, pokud odsouzený zaviněně trest nevykonává. K tomu by však bylo třeba stanovit i postup a soudu dokládat od PMS např. harmonogram prací s docházkou a případným neomluveným nenastoupením k výkonu práce dle harmonogramu, apod.“ (S)

„V praxi by bylo vhodnější zavedení takového institutu, který by zajistil okamžitou přeměnu uloženého alternativního trestu, zejména trestu OPP, na trest odnětí svobody už při prvním zaviněném selhání odsouzeného a ne teprve po uplynutí jednorocní lhůty.“ (SZ)

„Zastávám názor, že i když ještě neuplynula lhůta 1 roku od nařízení výkonu OPP, avšak odsouzený nejeví zájem, je možno i před uplynutím této lhůty trest přeměnit v TOS - nejednotný výklad § 45a odst. 4 TrZ.“ (S)

e) Účinnost alternativních trestů

Soudci i státní zástupci byli dotázáni, jak hodnotí účinnost jednotlivých druhů alternativních trestů. Obě skupiny se shodly na tom, že záleží především na uvážlivém ukládání alternativních trestů. Jejich účinnost totiž souvisí především s individuálními charakteristikami pachatele a s druhem spáchaného trestného činu: „účinnost je velmi individuální, záleží na osobním postoji odsouzeného a vhodnosti volby trestu“ (S). V odpovědích na tuto otázku byla patrná tendence zdůraznit, že nadměrné ukládání alternativních trestů není univerzálním řešením použitelným v každé situaci a pro každého pachatele:

„Záleží zejména při ukládání těchto trestů na individualizování u každého pachatele trestné činnosti. Tím je také zajištěna lepší účinnost a vykonatelnost.“ (SZ);

„Nejvíce záleží na osobě konkrétního obžalovaného. Nejúčinnější je ukládání alternativních trestů u pachatelů prvotrestaných, protože u obžalovaných se sklonem k páčání trestné činnosti se všechny alternativní tresty bez rozdílu míjejí svým účinkem“ (S);

„Jistě větší „výchovný“ dopad mají na mladší pachatele“ (SZ).

Z jednotlivých druhů alternativních trestů měli respondenti jednoznačně nejvíce připomínek k účinnosti **trestu obecně prospěšných prací**. Jak již bylo zmíněno - v zásadě je kladně hodnocena možnost uložit tento typ alternativního trestu, ale problémy nastávají v souvislosti s jeho naplněním a výkonem. Důležitý a zdůrazňovaný je v tomto případě - podobně jako u ostatních alternativních trestů - postoj samotného odsouzeného:

„OPP - účinnost je vysoká, pokud je případně uložení trestu předjednáno s obviněným buď PMS nebo přímo soudem v rámci výslechu či hlavního líčení. Jako zcela neúčinný je třeba tento trest hodnotit, pokud je ukládán soudy trestním příkazem a osobám již v minulosti trestaným za úmyslnou trestnou činnost.“ (S);

„Ukládání trestu OPP je účinné v případě prvotrestaných, odsouzených u méně závažné trestné činnosti a mladších pachatelů“ (S). Jinak dle poznatků z praxe trest OPP „není příliš účinný, velké % odsouzených k tomuto trestu neodpracuje ani polovinu stanovených hodin a následně dochází k přeměně trestu, mnohdy i po delší době - což není předpokladem účelu trestu.“ (SZ).

Někdy je důvod tohoto neplnění shledáván v osobě odsouzených: „značná část pachatelů, kterým jsou ukládány, nikdy pracovat nebude, protože nechce“ (SZ). Jindy mohou být na vině objektivní potíže při sjednávání vhodného místa výkonu OPP a problémy v komunikaci s jejich poskytovatelem:

„Účinnost trestu OPP je relativně snižována zdlouhavým zajišťováním poskytovatele prací pro odsouzené a rovněž skutečností, že tito poskytovatelé berou odsouzeného jen jako jakousi doplňkovou pracovní sílu s tím, že odsouzený pak nemá písemně vymezen harmonogram prací. Z toho pak vznikají konflikty, když poskytovatel zve odsouzeného k práci nepravděelně, odsouzený pak práci bojkotuje, neboť si sám nemůže předem naplánovat své závazky a svůj volný čas.“ (S)

„U městských a místních úřadů přetrvávají potíže v kontrole osob vykonávajících OPP, obavy z oblasti ochrany zdraví při práci, případně určité předsudky, že musí jít výhradně o manuální (nejlépe těžší) práci. Ze strany odsouzených k OPP jsou pak problémy s dojížděním (a hrazením jízdného, když ani slevy u nějakého zaměstnaneckého jízdného nejsou výrazné).“ (SZ)

Předpokladem úspěchu a splnění účelu trestu je situace, kdy „účinně spolupracují obce a jiné instituce (v jejichž prospěch jsou OPP vykonávány), policie (kontrolující výkon trestu) a středisko PMS“ (S).

Ukládání OPP má ovšem také lokální specifika. Jak zmiňovali někteří respondenti: „...v účinnosti vadí především možnost jejich ukládání tam, kde není možno je prakticky vykonat. Jsou pak celé mikroregiony, kde možnost není. Za situace, kdy je problematické určovat výkon obecně prospěšných prací u soukromých firem, zůstávají prakticky (ve venkovských okresech) městské a místní úřady, církve, případně charitativní instituce.“ (SZ) Ideální by přitom podle jednoho z dotázaných bylo, kdyby byl „výkon OPP cíleně zaměřen na tu činnost, která má bezprostřední souvislost s ohroženým či narušeným objektem trestného činu (např. sprejer bude čistit pomalované domy či dopravní prostředky, fotbalový výtržník bude uklízet stadiony, atd.)“ (SZ).

V souvislosti s velikostí vězeňské populace je zajímavý pohled soudce: „Trest OPP u již dříve trestaných osob bývá v některých případech problematický, sice v minulosti bylo poukazováno na přeplněnost věznic s tím,

aby se více využívalo alternativních trestů, nicméně v současné době je zřejmé, že soudy budou zpětně rozhodovat o přeměně těchto alternativních trestů v NEPO, neboť je odsouzení nevykonávají nebo nevykonali a znovu se zvýší počet odsouzených ve výkonu trestu. Měl by být asi nastaven přísnější režim pro výkon trestu OPP a důsledné střežení výkonu tohoto trestu ze strany např. orgánu městské policie.“ (S)

Peněžitý trest je obecně považován za „vhodný a účinný alternativní trest, jeho aplikace je ale značně omezena tím, že většina osob páchajících trestnou činností je málo solventních“ (S). Protože peněžitý trest předpokládá finanční solventnost pachatele, lze jej „...ukládat jen relativně malé skupině obviněných a jako takový je ve většině případů řádně vykonán“ (S). I s výkonem tohoto alternativního trestu ovšem mohou být problémy:

„Pokud jde o peněžitě tresty, u těch je problém je vůbec ukládat, neboť řada odsouzených jsou nemajetní, bez pracovního poměru, takže již tím jsou ztíženy podmínky vůbec pro jeho uložení, a pokud uložen je, bývá často problematické jeho vymáhání, často je využíváno institutu povolení splátek a i přesto nebývají hrazeny. Soud většinou až po vyčerpání všech možností, aby byl trest zaplacen, a marných výzvách odsouzenému, přikročí k uložení náhradního nepodmíněného trestu odnětí svobody a opět nastává situace, že se zvyšuje počet odsouzených ve výkonu trestu.“ (S)

Podobně jako u trestu obecně prospěšných prací, také u peněžitého trestu záleží jeho úspěšnost především na osobě pachatele a vhodnosti uložení. Většina respondentů se shodně domnívá, že „soud ve většině případů již při jeho ukládání zohledňuje jeho případnou vymožitelnost, a proto ho lze považovat za dostatečně účinný, a to i pro pohružku jeho přeměny na trest nepodmíněný“ (SZ). Peněžitý trest je podle respondentů ukládán dostatečně, přestože je „s ohledem na omezené finanční možnosti pachatelů využíván v menší míře“ (SZ). Je třeba si však uvědomit, že „ve většině případů jsou obžalovaní bez příjmu a nemajetní, takže jej nelze využívat častěji“ (S).

Na účinnost **podmíněného odsouzení s dohledem** probačního úředníka se v odpovědích respondentů objevily dva odlišné pohledy. Někteří jej považují „...za celkem optimální formu konkrétní kontroly a sledování odsouzeného“ (SZ). Jiným se ale dohled jeví jako „formální institut, probační úředníci nemají dostatečné (materiální ani mocenské) vybavení,

aby jej realizovali zejména v případech, kdy odsouzený nejeví žádnou snahu o dobrovolnou spolupráci“ (S) a podle nich „PMS nemá s výjimkou pohovorů s odsouzenými prakticky žádnou možnost na odsouzené výchovně působit“ (S). Na nedostatečné personální i materiální vybavení probační a mediační služby jako důvod nízké účinnosti poukazují i další respondenti: „Podmíněné odsouzení s dohledem vykazuje nízkou účinnost, neboť PMS nemá dostatek pracovníků ke skutečně účinnému dohledu v místě bydliště i zaměstnání.“ (S).

Jako u jiných alternativních trestů je zmíněna potřeba důkladného zhodnocení individuálních charakteristik odsouzeného při uložení podmíněného odsouzení s dohledem. Neboť při adekvátním uložení je to „trest vhodný a účinný, problematické je ale zase jeho využití v případě recidivistů, kteří se většinou podmínkám dohledu dobrovolně nepodrobí“ (S). Vzhledem k zadání našeho výzkumu není bez zajímavosti následující názor: „je problém, že důsledné hodnocení chování během zkušební doby podmíněně odsouzeného vede k ještě vyššímu naplnění věznic“ (S).

Zřídka byly zmíněny také další druhy alternativních trestů - a to především proto, že se ze své podstaty mohou týkat pouze určitého okruhu pachatelů a jsou vhodné u konkrétně specifikované trestné činnosti. Při této individuální cílenosti je však jejich účinnost zpravidla hodnocena jako vysoká. Šlo o **zákaz činnosti** - „v praxi uplatňován málo, protože jeho možnost využití je dost omezená“ (SZ); „velmi úzký záběr (doprava). Tam, kde uloženy, jsou účinné“ (S); „zejména řízení motorových vozidel - velmi účinný“ (S). Dále o **propadnutí věci** - „vhodný druh trestu, zejména u majetkové trestné činnosti. Zbytečně málo využíván (např. trest propadnutí vozidla, kterým byli přepravováni běženci převaděči atd.)“ (SZ).

Několikrát respondenti uvedli také **trest vyhoštění**, zde ale názory nebyly zcela jednoznačné. Jedna skupina se domnívá, že je to „velmi účinný trest u bagatelní trestné činnosti cizinců“ (S). Druzí mají za to, že „pokud není osoba současně vzata do vyhošťovací vazby - téměř neúčinné“ (S). Podobný přístup se také objevoval u zřídka užívaného **zákazu pobytu** - „zde vidím problém v kontrole dodržování trestu, což má vliv na jeho účinnost“ (S); „málo užívaný, lze jen tam, kde se pachatel zdržuje a páchá trestnou činnost, přestože trvalý pobyt má v jiném okrese“ (SZ).

f) Spolupráce s PMS

Uplatňování alternativních trestů a odklonů úzce souvisí s činností Probační a mediační služby. Proto jsme se zajímali také o to, jak v praxi tato součinnost funguje a jaké jsou podle poznatků soudců a státních zástupců přednosti a nedostatky spolupráce s probačními úředníky při realizaci prvků probace a mediace v trestním řízení.

Soudci na spolupráci s Probační a mediační službou oceňují zejména „kvalitní pomoc při realizaci alternativních trestů“ a „spolupráci při výkonu rozhodnutí“. Efektivní součinnost obou složek může fungovat díky dobré komunikaci, pravidelnému a bezprostřednímu kontaktu obou složek, rychlosti, flexibilitě, ochotě a opravdové snaze PMS řešit problémy a spolupracovat s orgány činnými v trestním řízení. Tyto charakteristiky jmenovali soudci coby přednosti spolupráce s PMS. Jako pozitivum je navíc vnímáno, že „jde o instituci odlišnou od orgánů činných v trestním řízení a je tedy k ní větší důvěra (proto je i vhodné její umístění mimo budovy těchto orgánů)“. Soudci PMS vidí jako „velmi potřebnou a pružnou instituci“ a „nezávislý orgán snažící se řešit obtížnou situaci odsouzených (obviněných)“. Jako v jiných oblastech lidské činnosti ovšem i zde „... vždy záleží na konkrétní osobě soudce a pracovníka PMS. Je zcela jasné, že v některých okresech je spolupráce výborná, jinde nedostatečná.“

Za nejzřetelnější přínos spolupráce s probačními úředníky soudci považují přípravu podkladů potřebných pro rozhodnutí, získávání kvalitních a podrobných informací o pachateli i o jeho postoji k výkonu uloženého trestu:

„v případech § 307 a 309 TrŘ má soudce již k dispozici potřebné podklady, ví předem, jaký je postoj účastníků“;

„PMS ČR je schopna podle pokynů soudce připravit veškeré potřebné podklady pro případné rozhodnutí, aniž by v tomto směru byl soud jakkoli zatěžován“.

Činnost probačních úředníků tak snižuje administrativní zátěž soudů a tím urychluje jejich práci. Velmi pozitivně je hodnoceno „přenesení některých úkonů - sjednávání podmínek, uzavírání dohod apod. na probační úředníky“ a také „mimosoudní zprostředkování sporů mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktních vztahů“.

Dále soudci na práci probačních úředníků oceňují kontrolu plnění podmínek trestu a pomoc odsouzenému v jeho resocializaci.

Z nedostatků spolupráce s Probační a mediační službou soudci nejčastěji uváděli především její nedostatečné personální obsazení a materiální vybavení: „vzhledem k rozšiřujícím se pravomocem PMS (..) nebyly zohledněny vyšší potřeby pro personální obsazení středisek PMS, ale i jejich materiálního zabezpečení včetně dopravy“;

„měl by se zvýšit počet úředníků PMS, zvláště po účinnosti zákona č. 218/2003 Sb., je jich málo a nestačí na svoji práci“;

„malý počet pracovníků PMS nedovoluje systematictější práci s odsouzenými i obviněnými“;

„Domnívám se, že PMS není dostatečně personálně zabezpečená k tomu, aby se mohla vypořádat se všemi úkoly, které jsou na ni v rámci trestního řízení kladeny. Z hlediska stále akcentované rychlosti trestního řízení potom využití PMS přináší prodloužení délky trestního řízení. V důsledku toho se pak stává, že spolupráce s PMS zřejmě není využita v případech, kdy by taková spolupráce byla vhodná.“

Nedostatkem, který se odráží na práci PMS, je také „nedostačující technické vybavení pro zajištění faktického vykonávání dohledu v místě klienta (automobil)“ - „nedostatečné zabezpečení pro činnost v terénu - ztráta času při využití veřejné dopravy, vybavenost alespoň 1 automobilem považujeme za nezbytné“.

Další opakující se námitkou na adresu PMS bylo zformalizování postupů probačních úředníku oproti dřívější situaci - „metodiky PMS jsou stále více formální a zdají se být nepružné“; „zformalizování postupů, při součinnosti se soudy např. při projednávání výkonu trestu OPP“; „centralizace PMS a odchod pracovníků z většiny soudů, která znemožňuje rychlý a bezprostřední kontakt, který je třeba, pokud soud zvažuje např. postup podle § 73/1c TrŘ.“. Tato situace se ovšem odvíjí od vývoje PMS jako instituce - postupem času se metody práce zákonitě formalizují, administrativní agenda roste apod.

S předcházející výhradou souvisejí zřejmě i nedostatky v podobě zdlouhavosti řízení a časových prodlev:

„Šetření PMS zpravidla trvá delší dobu, než kdyby ve věci rovnou jednal soud. Tato skutečnost nabývá významu od 1. 1. 2004, kdy byla PMS soustředěna do jediného střediska se sídlem v Praze 5. V této souvislosti dochází k značným prodlevám při spolupráci soudu a PMS. Naopak do té doby existující praxe, kdy úřednice PMS sídlila přímo v budově soudu, byla naprosto vyhovující, řada věcí mohla být vyřízena operativně bez, v těchto případech nadbytečné, administrativní komunikace“;

„pracují zdlouhavě, zprávy zejména ohledně trestu OPP nebývají zcela aktuální“;

„při uplatňování odklonů, zdlouhavost tohoto řízení, což je v rozporu s převažujícím požadavkem na rychlost řízení“.

Na druhou stranu jsou ještě „v některých případech (..) stanoveny příliš krátké lhůty pro první úkon ve věci soudem - na úkor možností PMS“, což komplikuje vzájemnou spolupráci.

Podnětný návrh, který by jistě zjednodušil a hlavně zefektivnil vzájemnou komunikaci a kooperaci soudu a PMS uvedl ve své odpovědi jeden z dotázaných: „dosud není provázanost databázových rejstříků soudu a PMS“. Existenci této databáze by jistě přivítali jak soudci, tak probační úředníci.

Dalším nedostatkem jsou podle soudců omezené pravomoci probačních úředníků -

„zejména pokud jde o předvádění odsouzených, pokud odsouzený aktivně nespolupracuje s PMS, musí se věci zabývat soud“;

„pravomoci PMS jí v současné době dané zákonem jsou naprosto nedostatečné - např. PMS nemá možnost žádat o součinnost policejní orgány (doručování, předvádění)“;

„málo možností PMS pokud jde o doručování zásilek (nemožnost doručování prostřednictvím PČR?)“.

Podle některých soudců by probační úředníci mohli převzít do své pravomoci další úkony, jež nyní přísluší soudu: „soudce stále rozhoduje ve vykonávacím řízení věci, které by mohl rozhodovat VSÚ či PMS“; „pokud odsouzený neplní povinnosti vyplývající ze stanoveného dohledu, PMS se poté ihned obrátí na soud s dotazem jak dále postupovat, tedy nevyvíjí sama žádnou činnost“.

Státní zástupci za klad spolupráce s Probační a mediační službou považují neformální jednání, operativnost, rychlost, vstřícnost, flexibilitu, dobrou vzájemnou komunikaci. Oceňují odbornou úroveň probačních úředníků i jejich ochotu a iniciativu. Vítají existenci PMS coby „prostředníka - obviněný versus poškozený a obviněný versus orgány činné v trestním řízení, schopnost a možnost komunikace s obviněným i poškozeným v místě bydliště, řešení problémů tam, kde vznikly“. Užší kontakt probačního úředníka s pachatelem pak umožňuje „větší znalost osoby pachatele a okolností případu - při osobním jednáním s pachatelem lépe poznají „zákulisi“ jeho trestné činnosti a státní zástupci navrhnou vhodný druh alternativního trestu i s ohledem na osobní situaci dotyčného a poškozeného“. To vše přitom přispívá ke „zkvalitnění výchovné funkce trestu s přímým dopadem na osobu i rodinu pachatele“.

Mimořádně přínosná je podle státních zástupců příprava podmínek pro postup a příprava podkladů pracovníky PMS:

„Přínos PMS v přípravném řízení trestním spočívá především v tom, že SZ při rozhodování po předložení spisu s návrhem na podání obžaloby, zda podá obžalobu či zvolí postup dle § 307 TrŘ, má od PMS shromážděno většinou dostatek podkladů. Je však třeba, aby PMS se zapojila do trestního řízení co nejdříve tak, aby SZ výsledky její činnosti obdržel po skončení vyšetřování současně se spisem s NPO. Rychlost trestního řízení je pro SZ limitující a tudíž zapojení PMS do trestního řízení až po obdržení spisu s NPO již bývá spíše výjimečné. Je tudíž nutná spolupráce policejního orgánu SZ a PMS již po zahájení trestního stíhání.“

Svou činností tak probační úředníci „ulehčují práci státního zástupce i soudce“. Podle výpovědi státních zástupců jde o efektivní „rozdělení úkolů, resp. přesun části úkonů z orgánů činných v trestním řízení na PMS“.

Konkrétním přínosem a důkazem kvalitní práce PMS je množství realizovaných odklonů:

„přenesení některých úkonů při uplatnění mediace PMS při podmíněném zastavení trestního stíhání a zejména při narovnání, kdy prostřednictvím jednání na PMS skutečně dojde k narovnání vztahů mezi obviněnými a poškozenými, tím i větší počet odklonů“; „rozhodování o odklonech je realizováno ve většině případů za spolupráce PMS, přičemž

jejich činnost má největší význam při zprostředkování dohod mezi pachatelem trestného činu a poškozeným“.

PMS je prospěšná vedením mediační činnosti, jejímž výsledkem jsou „kvalitně zpracované dohody o náhradě škody s obviněným a poškozeným“.

Z nedostatků spolupráce s probačními úředníky uváděli státní zástupci podobně jako soudci nejčastěji nedostatečné personální a materiální vybavení PMS - „naprosto nedostatečné personální zabezpečení PMS s ohledem na nárůst jejich agendy (zejména ve vztahu k zákonu č. 218/2003 Sb.)“; „nedostatečná personální a materiální kapacita evidentně brání širšímu uplatnění ve všech oborech působnosti“. Chybou podle státních zástupců je například, že probační úředníci „... nemají k dispozici služební vozidla, mobilní telefony - pokud chtějí provádět mediaci, musí za lidmi, ne, aby lidé jezdili za nimi. Zde hraje roli i dopravní obslužnost, finanční náročnost atd.“. Možnost práce v terénu by podle respondentů byla jediné ku prospěchu věci.

Předchozí námitky souvisí s tím, že „malý počet pracovníků (..) zpřičňuje prodlouženou délku trestního řízení při očekávání zprávy z PMS“. Dochází tak ke „zbytečným průtahům, zejména ve fázi obstarávání podkladů pro uložení alternativního trestu či jiného odklonu od trestního řízení“. Práce PMS se pak může jevit jako pomalá, administrativně náročná a zdoluhavá. K nedostatečnému počtu probačních úředníků se ještě přidávají krátké lhůty pro jednotlivé úkony: „nedostatek časového prostoru pro plnění všech úkolů při nedostatečném personálním obsazení (..) - je zcela nereálné, aby při stávajícím počtu pracovníků PMS byl systém funkční, zvláště po účinnosti zákona č. 218/2003 Sb.“.

Rozporuplným se ukázalo být umístění středisek PMS mimo budovy soudu a SZ. Někteří respondenti se domnívají, že je to v pořádku - PMS by měla být nezávislá instituce a jako taková oddělená od OČTŘ. Jiní si myslí, že „účinnější a operativnější spolupráce byla před změnou organizace, kdy PMS působila přímo u jednotlivých soudů. V současné době se kontakty na trestním úseku činnosti SZ téměř vytrácejí (vyjma úseku trestné činnosti mladistvých a nezletilců)“ a „oddělené umístění ztěžuje komunikaci mezi PMS a OSZ“.

VIII. Institut dohledu - konkretizace výkonu probačního dohledu

Novela trestního zákona, provedená zák. č. 253/1997 Sb., která nabyla účinnosti dnem 1. ledna 1998, přinesla významnou změnu v tom, že zavedla prvky probace do našeho trestního zákonodárství. Podle důvodové zprávy k tomuto zákonu jde při probaci o institucionalizovaný dohled nad chováním pachatele trestného činu a o takové zacházení, při němž je kombinován aspekt penologický (trest, hrozba trestem, omezení) a sociální (dohled, pomoc).

Probaci realizovala novela ve dvou nových institutech trestního zákona - podmíněném upuštění od potrestání s dohledem podle § 26 TrZ a podmíněném odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem podle § 60a a § 60b TrZ.

V prvních letech po zavedení dohledu praxe pociťovala jako největší nedostatek to, že zákon nevymezil účel a obsah dohledu. Soudní praxi činilo velké potíže, že v trestním zákoně nebyl vymezen pojem, **účel a obsah dohledu**. I námi oslovení soudci a probační úředníci viděli v nevymezení pojmu, obsahu, organizace a forem dohledu, jako jednu z vážných příčin poměrně malého využívání „dohledových institutů“ do přijetí novely č. 265/2001 Sb. (viz výsledky dotazníkového šetření z Výzkumu nově zavedených probačních prvků - dohledu do trestního zákonodárství ČR. Výzkum jsme uskutečnili v roce 1998).

Podstata, účel a obsah dohledu byly v trestním zákoně vymezeny zákonem č. 265/2001 Sb., a to s účinností od 1. 1. 2002. Ustanovení §§ 26a a 26b TrZ představují základní zákonný rámec činnosti probačního úředníka. Novela rozšířila možnost pro vyslovení dohledu u dalších trestněprávních institutů, a to u podmíněného odsouzení podle ustanovení § 60 odst. 1 písm.a) TrZ, u podmíněného propuštění podle § 63 odst. 2 TrZ a u nahrazení vazby dohledem podle § 73 odst.1 písm.c) TrŘ.

a) Statistické údaje

Rok	Počet případů podle § 58 TrZ*)	Počet případů podle § 60a TrZ	Počet případů podle § 26 TrZ
1998	33 059	294	18
1999	33 188	659	82
2000	35 617	885	92
2001	32 817	1 105	118
2002	34 942	1 843	132
2003	35 676	2 230	111

*) v údajích jsou zahrnuty i případy podle § 60a TrZ

Ze statistických údajů vyplývá trend postupného nárůstu uložených trestů odnětí svobody podmíněně odložených s dohledem. K většímu využívání dohledu u podmíněného odsouzení došlo až po ustavení Probační a mediační služby k 1. 1. 2001 a po zakotvení vymezení účelu a obsahu dohledu novelou trestního zákona provedenou zák. č. 265/2001 Sb.

b) Poznatky z výzkumů IKSP k problematice institutu dohledu

Z výzkumu institutu dohledu u podmíněného propuštění (IKSP. Praha 2004) bychom chtěli upozornit zejména na některé problémové aspekty realizace dohledu:

Problematika přiměřených omezení a povinností

- Přiměřené povinnosti a omezení jsou soudci v rámci rozhodnutí o podmíněném propuštění využívány velice málo. Nejvíce jsou soudci aplikovány - povinnost nahradit škodu, kterou odsouzený způsobil trestným činem, povinnost platit výživné, povinnost nastoupit do zaměstnání nebo se zaevidovat na úřadu práce, povinnost dostavit se ve stanoveném termínu na středisko a povinnost podrobit se léčeni na návykových látkách, které není ochranným léčením.
- Probační úředníci hodnotili v působišti svého střediska podmínky pro realizaci výkonu přiměřených povinností a omezení. Jako nejlepší hodnotili podmínky pro léčení závislosti na návykových látkách, které není ochranným léčením, i když je nezbytné konstatovat, že tyto podmínky jsou hodnoceny na škále jako průměrné. Jako

nejhorší jsou hodnoceny podmínky pro plnění programů sociálního výcviku.

- Soudci a probační úředníci by přivítali, kdyby zařízení, kde je možné vykonat přiměřené povinnosti podle ustanovení § 26 TrZ, měla k výkonu činnosti akreditaci.
- Soudci nemají při rozhodování k dispozici přehled o zařízeních, ve kterých je možné uведенé povinnosti vykonat. Většina soudců (87 %) uvedla, že tento přehled nemá.

Přínos dohledu

- U soudců a sociálních pracovníků VS zcela převažuje pozitivní hodnocení zavedení možnosti uložit dohled u podmíněného propuštění. Také probační úředníci vidí v institutu dohledu jednoznačně účinný nástroj trestní politiky.
- U soudců převažuje názor, že podmíněné propuštění s dohledem je zpřísnující opatření pro odsouzeného, naopak sociální pracovníci VS a především probační úředníci hodnotí podmíněné propuštění s dohledem jako opatření pro odsouzeného výhodnější.
- Sociální pracovníci VS a soudci shodně uváděli jako přínos zavedení dohledu - kontrolu chování odsouzeného - a tím možnost předcházení trestné činnosti; lepší resocializaci odsouzeného a tedy i šanci pro odsouzené opět se zařadit do společnosti; pomoc odsouzeným ze strany PMS.
- Negativa v zavedení dohledu vidí sociální pracovníci VS a soudci v činnosti PMS při jeho faktickém výkonu (formální dohled, málo probačních úředníků).
- Probační úředníci hodnotí přístup pachatelů k povinnostem uvedeným v ustanovení § 26b TrZ jako průměrný.
- Mezi přednostmi podmíněného propuštění s dohledem probační úředníci nejčastěji uvádějí možnost dřívějšího návratu do běžného života. Přínos dohledu u podmíněného propuštění je v obecné rovině spatřován v dlouhodobém pravidelném kontaktu s klientem, jenž umožňuje jak účinnou pomoc při řešení aktuálních problémů klienta, tak kontrolu jeho chování ve zkušební době a tím i prevenci případného spáchání dalšího trestného činu.
- Nedostatky podmíněného propuštění s dohledem, které probační úředníci uváděli, se dají rozdělit do třech základních oblastí: první oblast se týká systémových obtíží, se kterými se nově zaváděný institut zákonitě potýká, druhá oblast problémů zahrnuje samotný

obsah dohledu a oblast třetí souvisí s obtížemi při zapojení klienta do výkonu dohledu.

Realizace dohledu Probační a mediální službou

- Podle vyjádření probačních úředníků jsou nejčastěji na schůzkách s odsouzenými řešeny problémy s náhradou škody, se získáváním zaměstnání, finanční problémy a důvody, proč spáchal trestný čin. Jako nejméně frekventovaná problematika témata probační úředníci uváděli zdravotní a partnerské problémy.
- Podle probačních úředníků jsou problémem průtahy se započítáním dohledu, podle sdělení probačních úředníků jsou průtahy jednoznačně na straně soudu (uvádí to 69 % respondentů) a až poté na straně odsouzených (podle 27 % probačních úředníků). Na straně soudu jde o pozdní zaslání rozhodnutí o podmíněném propuštění a pověření k výkonu dohledu. Na straně odsouzených je důvodem průtahů nedostavení se na první schůzku s probačním úředníkem a dále nepravdivé uvedení místa pobytu odsouzeného či neoznámení změny pobytu.
- Podle poznatků od probačních úředníků se ukazuje, že by bylo vhodné, aby kromě rozhodnutí soudu o podmíněném propuštění a pověření k výkonu dohledu byly střediskům poskytnuty i další podklady, které jsou již shromážděny k odsouzenému v rámci justičního systému. Z podkladů by nejvíce probační úředníci přivítali rozhodnutí soudu, jímž byl odsouzenému uložen nepodmíněný trest odnětí svobody a opis rejstříků trestů.

Překážky v resocializaci podmíněně propuštěných

- Probační úředníci podle svých zkušeností uvedli, co je z jejich pohledu největší překážkou resocializace podmíněně propuštěných. Jejich výpovědi lze shrnout do šesti nejčastěji uváděných problémových okruhů:
 - obtížné hledání zaměstnání - nezaměstnanost odsouzených,
 - návrat do závadného prostředí, opětovné páchaní trestné činnosti,
 - neochota změnit styl života, nedostatek motivace k resocializaci,
 - ztráta bydliště, rodinného a sociálního zázemí,
 - neexistence sociálních a resocializačních programů, nedostatek spolupracujících institucí,

- finanční problémy - dluhy za náklady z výkonu trestu, dluhy za náklady trestního řízení, neschopnost platit náhradu škody poškozenému.

V rámci tohoto výzkumu byla provedena analýza 167 soudních PP spisů a 26 samostatných usnesení okresních (obvodních) soudů, kde bylo v období od 1. 1. do 30. 6. 2002 pravomocně rozhodnuto o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem. Bylo zjištěno, že tento nový institut byl praxí přijat a byl od počátku účinnosti novely trestního zákona ve vhodných případech aplikován. Podnětem k zahájení řízení o podmíněné propuštění byly především žádosti odsouzených. Návrhy ředitelů věznic na podmíněné propuštění byly zcela ojedinělé a návrhy dalších oprávněných subjektů jsme ve spisech nezaznamenali. Téměř polovina žádostí odsouzených byla soudům doručena před uplynutím zákonné lhůty pro podmíněné propuštění.

U tohoto souboru 167 PP spisů jsme se snažili také zjistit, jak Probační a mediační služba působí ve stadiu před soudním rozhodnutím a jak plní svou zákonnou povinnost provádět kontrolu a informovat soudy o průběhu výkonu dohledu u osob podmíněně propuštěných. Jejich činnost před rozhodnutím soudu jsme zaznamenali ve 13 případech, kde probační úředníci poskytli soudu určité informace ve formě zprávy, stanoviska, vyjádření nebo sdělení o navázání spolupráce s odsouzeným. Podnětem k jejich vypracování nebylo pověření státním zástupcem nebo soudem, ale písemný kontakt s odsouzenými nebo žádost jejich rodinných příslušníků. Každá zpráva obsahovala shrnující stanovisko PMS k žádosti klienta o podmíněné propuštění a k případnému uložení dohledu.

Sledováním výkonu dohledu bylo vždy pověřeno příslušné středisko Probační a mediační služby, většinou písemným pokynem, ke kterému bylo připojeno usnesení o podmíněném propuštění a někdy i další doklady potřebné pro řádný výkon dohledu. Bylo zjištěno, že soudy se spoléhají na tuto službu i při sledování chování podmíněně propuštěných během stanovené zkušební doby. Pouze u jednoho podmíněně propuštěného došlo v průběhu zkušební doby k nařízení výkonu zbytku trestu, u několika dalších již byly soudům signalizovány probačními úředníky nedostatky v chování podmíněně propuštěných.

Z analyzovaných zpráv PMS o průběhu dohledu vyplynulo, že většina klientů se na středisko dostaví relativně brzy po právní moci rozhodnutí. Ve třech čtvrtinách případů začal dohled (klient vzat do evidence PMS) do 14 dnů. Pokud došlo k průtahům, tak vinou soudů, které PMS opožděně zaslaly pověření k výkonu dohledu. V polovině případů konzultace probíhaly po celou dobu dohledu zpravidla jednou za měsíc, u dvou klientů probační úředník flexibilně měnil frekvenci konzultací v závislosti na aktuální situaci.

IX. Trest obecně prospěšných prací

Novelou č. 152/1995 Sb. byl do trestního zákona s účinností od 1. ledna 1996 zaveden nový druh trestu - trest obecně prospěšných prací (dále OPP). Jde o klasický alternativní trest, kterým rozumíme trest nespojený s odnětím svobody, jehož uložení připadá v úvahu v těch případech, kdy by pachatel mohl být odsouzen k trestu odnětí svobody. Podle důvodové zprávy k novele zákona jsou podmínky pro uložení vymezeny tak, aby se tento druh uplatnil u pachatelů méně závažných trestných činů, na něž není třeba působit trestem odnětí svobody a z nějakého důvodu zároveň nepostačuje nebo není vhodné uložení samostatného peněžitého trestu. Důvodová zpráva předpokládá, že ukládání tohoto druhu trestu bude přicházet v úvahu zejména za projevy vandalství, výtržnictví nebo méně závažné majetkové trestné činnosti, kde je žádoucí na pachatele působit i veřejným míněním. Sazba tohoto trestu vychází z typové závažnosti činů, za které má být ukládán, a výměra trestu odnětí svobody, ve který může být přeměněn, sleduje podporu zájmu odsouzeného tento trest v co nejkratší době vykonat.

Právní úprava OPP byla novelizována zákonem č. 265/2001 Sb., která s účinností od 1. 1. 2002 pozměnila formulaci alternativního charakteru tohoto trestu tak, že zde již není vymezení trestu OPP vůči vykonanému trestu odnětí svobody, ale citované ustanovení obsahuje podmínku, že k dosažení účelu trestu není třeba uložení jiného druhu (kteréhokoliv) trestu než právě trestu OPP. Dále se novelou rozšířil okruh nevýdělečných subjektů, v jejichž prospěch lze vedle obcí OPP vykonávat. Bylo výslovně stanoveno, že práce nesmí sloužit k výdělečným účelům. Nově byla též zakotvena povinnost při ukládání trestu OPP přihlížet vedle zdravotního stavu ke stanovisku pachatele k možnosti uložení tohoto trestu. Ustanovení § 45a odst. 3 TrZ bylo doplněno o skutečnosti, jejichž doba trvání se nezapočítává do lhůty jednoho roku od nařízení výkonu trestu OPP, v které musí být tento trest vykonán. Změny doznala i úprava vykonávacího řízení, přičemž nejvýznamnější je účast probačního úředníka při výkonu tohoto trestu.

Institut OPP je mimořádný nejen množstvím subjektů, které se podílejí na jeho uplatňování, ale i důsledkem vyplývajícím z této skutečnosti: mno-

hem vyššími nároky na pružnou kooperaci mezi zúčastněnými orgány vzájemně, ale i subjekty blízkými obžalovanému a pak odsouzenému, a na zpětnou informovanost. Tato náročnost, dosud ne plně kompenzovaná, má za následek obtíže, jež vznikají při uplatňování tohoto institutu.

a) Statistické údaje o ukládání trestu OPP

Rok	Trest NEPO		Trest OPP	
	Celkem	Podíl % ze všech trestů	Celkem	Podíl % ze všech trestů
1996	13 375	23,1 %	725	1,3 %
1997	13 393	23,3 %	1 600	2,7 %
1998	14 656	27,1 %	1 776	3,3 %
1999	15 340	24,5 %	3 215	5,1 %
2000	14 114	22,3 %	7 084	11,2 %
2001	12 533	20,8 %	8 835	14,7 %
2002	9 659	14,8 %	13 424	20,6 %
2003	9 797	14,8 %	13 592	20,6 %

Trestné činy podle četnosti	Počet odsouzených k trestu OPP v roce 2002 a 2003	
§ 247 Krádež	5 129	4 734
§ 171 Maření výkonu úředního rozhodnutí	1 238	1 327
§ 213 Zanedbání povinné výživy	1 103	1 275
§ 202 Výtřžnictví	791	826
§ 238 Porušování domovní svobody	788	862
§ 205 Podvod	819	729
§ 221 Ublížení na zdraví	456	501
§ 248 Zpronevěra	417	369
§ 250b Úvěrový podvod	348	440
§ 201 Ohrožení pod vlivem návykové látky	176	178
§ 251 Podílnictví	147	183
§ 257 Poškození cizí věci	178	131
§ 155 Útok na veřejného činitele	139	122

Uvedené údaje ukazují, že se trest OPP postupně v soudní praxi začíná stále více uplatňovat, což je nepochybně příznivý ukazatel. Přes počáteční potíže s organizací výkonu trestu OPP se začíná postupně dostatečně využívat a přispívá ke snížení vězeňské populace. V roce 2002 bylo poprvé uloženo více trestů OPP než trestů NEPO a tento trend pokračoval i v roce 2003. Počty uložených NEPO trestů se od roku 1999 soustavně snižovaly. V roce 2003 bylo uloženo o 5 543 méně NEPO trestů oproti roku 1999 (v procentech méně o 36 %) a podíl NEPO trestů ze všech uložených

trestů se snížil téměř na polovinu (z 27,1 % v roce 1998 na 14,8 % v roce 2003). V roce 2002 soudy uložily poprvé více trestu OPP než NEPO a tento trend pokračoval i v roce 2003.

Počet uložených trestů má vazbu na celkový počet trestných činů v jednotlivých lokalitách a mnoho dalších podmínek. Nejčastěji je trest OPP ukládán za trestné činy podle Hlavy IX. trestního zákona - jednoznačně dominuje trestný čin krádeže podle § 247 TrZ. V roce 2002 to bylo v 5 129 případech a v roce 2003 v 4 734 případech. Trest OPP je dále ukládán nejvíce za trestný čin maření úředního rozhodnutí podle § 171 TrZ a trestný čin zanedbání povinné výživy podle § 213 TrZ.

Jednou z příčin prudkého nárůstu uloženého trestu OPP v letech 2002 - 2003 je novela trestního řádu provedená zákonem č. 265/2001 Sb. Výrazné změny, které přinesla novela trestního řádu, se týkají i **trestního příkazu**. Novela zcela vyloučila možnost uložit trestním příkazem nepodmíněný trest odnětí svobody. Tato změna neměla ani tak dopad na frekvenci vydávání trestních příkazů; zásadní vliv však měla na volbu druhu ukládaného trestu.

Přeměna trestu OPP nebo jeho zbytku v trest odnětí svobody

Pracovníci Generálního ředitelství VS provedli na základě naší dohody sondu nástupů do výkonu trestu - v červnu 2004 za období dvou týdnů. Během tohoto období nastoupilo výkon trestu odnětí svobody 421 odsouzených. Z tohoto vzorku tvořili v 121 případech nástupy do výkonu trestu odsouzení, kterým byl přeměněn alternativní trest (tj. 28 % případů), a to konkrétně v našem vzorku - v 55 % případů byl přeměněn trest OPP, ve 45 % trest PO a v 5 % byl nařízen výkon náhradního trestu odnětí svobody za PT. Podle jejich názoru je patrný pozvolný nárůst nástupů po přeměně trestu OPP. Trend se poté projevuje ve zvýšeném počtu osob ve vězení s délkou trestu do šesti měsíců.

Požádali jsme **pracovníky Ředitelství PMS** o zjištění údajů k činnosti PMS při realizaci trestu OPP. Je nutno poznamenat, že údaje nejsou přesné a to z důvodu, že PMS vznikla k 1. 1. 2001 a systém statistického sledování byl vytvářen průběžně, ale i přes tento nedostatek mají data podle našeho názoru vypovídací hodnotu. Podle sdělení pracovníků ředitelství

PMS mohou být údaje spíše vyšší než nižší, protože zejména z roku 2001, v době vzniku PMS, se nepodařilo podchytit všechny případy.

Z hlediska výkonu trestu OPP je zajímavým údajem počet **návrhů na přeměnu trestu OPP podaných středisky PMS od r. 2001 k 31. 5. 2004 a počet pravomocně přeměněných případů OPP od r. 2001 k 31. 5. 2004.**

Návrhy PMS

Praha	StČ	JČ	ZČ	SČ	VČ	JM	SM	Celkem
409	303	635	496	620	550	708	2 065	5 786

Přeměna OPP

Praha	StČ	JČ	ZČ	SČ	VČ	JM	SM	Celkem
Nezjištěno	397	245	524	335	474	382	1 090	3 447

Údaj. GR PMS

K 31. 5. 2004 je v evidenci PMS celkem 4 676 případů, kdy se trest OPP nevykonává, a to z důvodů přerušení či odložení výkonu trestu OPP, že se čeká na rozhodnutí o přeměně nebo se čeká na výsledek projednávání stížnosti pro porušení zákona.

c) Poznatky expertů k trestu OPP

Podle **Zprávy o analýze a vyhodnocení účinnosti novely trestního řádu č. 265/2001 Sb. ve vztahu k soudnímu řízení, zpracované trestním kolegiem Nejvyššího soudu České republiky v případech, kdy byl dříve ukládán krátkodobý nepodmíněný trest odnětí svobody, je nyní ukládán většinou trest obecně prospěšných prací.** V případě recidivistů někdy dochází k opakovanému ukládání trestu obecně prospěšných prací, přičemž soudy nezkoumají (často ani objektivně nemohou), zda takový druh trestu byl obviněnému již uložen, resp. zda byl již vykonán. Pravidlem se potom stává ukládání trestu obecně prospěšných prací nad maximální výměru stanovenou trestním zákonem v rozporu s ustanovením § 36 a § 45a odst. 1 TrZ. Takové nezákonné trestní příkazy jsou pak rušeny Nejvyšším soudem na základě stížnosti pro porušení zákona (tato skutečnost je Nejvyššímu soudu známa z jeho vlastní rozhodovací činnos-

ti). Uvedený postup pak nejenže zatěžuje Nejvyšší soud, ale má s ohledem na zákaz reformace in peius (§ 273 TrŘ) za následek **faktickou beztrestnost obviněných**. Za situace, kdy narůstá počet odsouzených k trestu obecně prospěšných prací, dochází také k potížím spojeným s výkonem tohoto druhu trestu, neboť obce nejsou často schopny odsouzeným přidělit práci.

Ze Zprávy o činnosti státního zastupitelství v roce 2003 lze zjistit, že podle státních zastupitelství je vidět tendence k jisté liberalizaci trestů, častější ukládání trestů nespojených s odnětím svobody, především trestu obecně prospěšných prací, i v případech, kdy lze mít pochybnost o dosažení účelu takového trestu, opakované ukládání podmíněných trestů odnětí svobody, nedostatečné využívání trestů propadnutí věci a peněžitého trestu. Státní zastupitelství registrují zvýšený počet rozhodnutí soudu o přeměně trestu OPP nebo jeho nevykonaného zbytku na trest odnětí svobody.

Dalším vážným problémem při realizaci výkonu trestu OPP je podle sdělení **probačních úředníků** to, že trest OPP je ukládán bez součinnosti s PMS, což uvedenou situaci nadále komplikuje a hrozí nejen nevhodný výběr pachatelů, kterým je ukládán trest OPP, ale i to, že výkon tohoto trestu není realizován a dochází a bude docházet ještě ve větší míře k návrhům na přeměnu trestu OPP podle ustanovení § 337 TrŘ. **Toto tvrzení potvrzuje i sonda pracovníků ředitelství PMS uskutečněná v průběhu června 2004. Bylo sledováno, zda středisko PMS zjišťuje stanovisko obviněného před uložením trestu OPP. Podle sdělení jednotlivých středisek se tak neděje, a pokud ano, tak pouze ve výjimečných případech. Takto ukládané tresty OPP jsou v rozporu se smyslem alternativních trestů.** Záměrem PMS je, aby probační činnosti plynule navazovaly na práci služby v přípravném řízení, a rozhodování o alternativních sankcích by vycházelo z podkladů, připravených úředníky a asistenty PMS, což by mělo umožnit širší a kvalitnější rozhodování soudů o alternativních trestech a opatřeních a rovněž efektivnější výkon samotných sankcí. Tento záměr se nedaří zatím realizovat, i když na druhou stranu je nutno přiznat, že kdyby soudy měly využívat probační úředníky před uložením každého trestu OPP, tak služba nebude schopna tuto agendu zvládnout. V rámci své práce s klientem probační úředník může provést předjednání uložení trestu OPP - tj. stručné seznámení klienta s podmínkami uložení trestu OPP a s následným průběhem jeho výkonu

a zjištění vlastní motivace klienta tento druh trestu vykonat. Se souhlasem klienta může probační úředník zjišťovat údaje týkající se klientova zdravotního stavu (respektive případných zdravotních omezení pro práci), dosažené pracovní kvalifikace, časových možností pro výkon trestu OPP apod. a zahrnout je do připravované probační zprávy před rozhodnutím nebo do jiných materiálů, jež budou předány státnímu zástupci nebo soudu. Ve zprávě by se měly rovněž objevit informace PMS, týkající se zjištěných potřeb a motivace klienta podrobit se v rámci výkonu alternativního trestu případným uloženým přiměřeným povinnostem nebo omezením.

d) Poznatky z Výzkumu trestu obecně prospěšných prací (IKSP. Praha 1998)

V našem právním řádu - a možná ani nikde jinde - neexistuje institut trestního práva, při jehož uplatňování je zapojeno takové množství subjektů, jako v případě institutu OPP. Dá se tvrdit, že jeho účinnost je podmíněna přiměřenou kvalitní kooperací různých orgánů - především ve fázi ukládání a výkonu trestu OPP. Tuto skutečnost potvrzuje i námi, v rámci výzkumu tohoto institutu, provedený průzkum názorů zástupců těch profesí, kteří s tímto institutem nutně přicházejí do styku. Naše výsledky prokazují, že nedostatek plnění úkolů některého orgánu ve vztahu k druhému může prakticky znemožnit fungování institutu OPP. Toto riziko se netýká jen dílčího aspektu neřešení jednotlivého soudního případu při využití tohoto institutu, ale i celkového pohledu na tento institut právníky a dalšími profesionály, ale především širokou veřejností.

Institut OPP v porovnání s řadou dalších států, kde je úspěšně uplatňován, byl u nás zaveden jako samostatný druh trestu, sice na základě využití poznatků a zkušeností těchto států, ale bez praktického ověření, naráz a celostátně novelou trestního zákonodárství. Nebyla prováděna zvláštní dlouhodobá příprava, týkající se potřebných personálních, organizačních, propagačně výchovných a dalších podmínek pro jeho fungování, takže přípravu zavedení tohoto specifického institutu trestního práva nelze hodnotit jako dostatečnou. O potřebnosti urychleného zavedení tohoto trestu, který je jedním z dalších alternativních nástrojů, však nejsou pochybnosti.

I když výzkum proběhl před 7 lety, domníváme se, že je vhodné připomenout některé názory respondentů na legislativní úpravu. Soudci a státní zástupci se často vyjadřovali k sazbě trestu OPP a zejména k jeho přeměně v trest odnětí svobody. Lze konstatovat, že stanovená maximální hranice trestu odnětí svobody na pět let byla přijata bez jakéhokoliv rozboru a neodpovídá zahraniční úpravě pro ukládání trestů OPP. Při zjištěné praxi soudů při ukládání trestů OPP, kde činí výměra trestu zpravidla polovinu zákonné trestní sazby podle § 45a odst. 1 TrZ, tedy 200 hod., je zákonem stanovené vymezení okruhu trestných činů, za jejichž spáchání lze tento druh trestu uložit s horní hranicí trestu odnětí svobody nepřevyšující pět let, spíše proklamativní. U většiny trestných činů ohrožených trestní sazbou do pěti let odnětí svobody podle přísnější kvalifikace trestného činu si lze těžko představit uložení trestu OPP, namísto jiného druhu trestu, který by působil na pachatele stejně, jako výkon trestu odnětí svobody. Trestní sazba pak odpovídá stupni nebezpečnosti činu pro společnost, která je charakteristická pro trestné činy určitého druhu. Okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby, tedy naplnění přísnější kvalifikace trestného činu, jsou též základním kritériem pro stanovení výměry trestu podle § 31 TrZ a mají zásadní vliv na volbu druhu trestu. Respondenti navrhovali, zda by trest OPP neměl být ukládán za trestné činy se sazbou na horní hranici tří roků, jak je stanovena pro většinu trestných činů v trestním zákoně v základní skutkové podstatě, což i při přeměně celých 400 hodin trestu OPP podle § 45a odst. 4 TrZ na nepodmíněný trest odnětí svobody odpovídá zhruba jedné třetině hranice této trestní sazby. Pokud by nedošlo k navrhované úpravě, respondenti doporučili změnit alespoň podmínky přeměny v trest odnětí svobody.

X. Poznatky z výzkumů IKSP o ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody

Institut pro kriminologii a sociální prevenci se dlouhodobě zabývá otázkami sankční politiky včetně problematiky ukládání a výkonu nepodmíněných trestů odnětí svobody. Z posledních výzkumných materiálů, kterých lze využít ke splnění zadaného úkolu, lze uvést **Výzkum krátkodobých trestů odnětí svobody (IKSP. Praha 2000)**, **Výzkum dlouhodobých trestů odnětí svobody (IKSP. Praha 2004)** a **Kriminologické aspekty trestné činnosti prvopachatelů (IKSP. Praha 2005)** - se zaměřením na ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody prvopachatelům.

Nepodmíněný trest odnětí svobody je v právní teorii i soudní praxi považován za nejpřísnější druh trestu. To vyplývá z obecného předpokladu, že lidská svoboda je nejcennějším statkem, a její odnětí nebo omezení je pro pachatele trestného činu nejcitelnější újmou. Předpokládá se rovněž, že uložením trestu odnětí svobody lze nejlépe naplnit účel trestu (§ 23 TrZ), tj. ochránit společnost, zamezit dalšímu páchání trestné činnosti a působit na pachatele, aby vedl řádný život; od tohoto trestu se očekává i výrazný generálně preventivní účinek.

V teoretické rovině obsahuje nepodmíněný trest odnětí svobody zejména tyto prvky: újmu pachateli, odplatu, morální odsudek, izolaci jako prostředek k ochraně společnosti, příležitost k převýchově a resocializaci, odstrašení dalších potenciálních pachatelů, satisfakci oběti a veřejnosti. U doživotního trestu přistupuje ještě prvek eliminační - trvalé vyloučení pachatele ze společnosti. Dlouhodobý trest odnětí svobody není obvykle vhodným prostředkem ke kompenzaci způsobené škody.

Uvedené prvky nejsou ovšem u konkrétní výměry trestu odnětí svobody zastoupeny rovnoměrně. Jejich frekvence a váha se mění v závislosti na délce uloženého (vykonaného) trestu. S tím úzce souvisí problematika přiměřenosti trestu. Princip je jednoduchý; trest má být přiměřený spáchanému činu a osobě pachatele. Česká právní úprava vyžaduje, aby při stanovení druhu a výměry trestu soud přihlédl k nebezpečnosti trestného činu pro společnost, k možnosti nápravy a poměrům pachatele (§ 31 odst. 1 TrZ). Soud má přitom zhodnotit zejména význam chráněného zájmu,

který byl činem dotčen, způsob provedení činu a jeho následky, okolnosti, za kterých byl čin spáchán, osobu pachatele, míru jeho zavinění a pohrnutky (§ 3 odst. 4 TrZ). Díkce zákona je tedy poměrně jasná. Uvedené prvky zásady přiměřenosti trestu ovšem implikují další otázky. U dlouhodobých trestů odnětí svobody jde zejména o problematiku osobnosti pachatele a možnosti nápravy (převýchovy, resocializace) osob odsouzených k tomuto trestu; u trestů krátkodobých naplnění jejich výchovné funkce, přerušování sociálních vazeb a jiné.

X.1. Dlouhodobé tresty odnětí svobody

Velmi dlouhé tresty odnětí svobody jsou vedeny především účelem izolovat nebezpečného a aktuálně prakticky neovlivnitelného pachatele od společnosti. Řada výzkumů přinesla poznatek, že takové tresty vedou často k negativním změnám v prožívání odsouzených, které jsou trvalejšího rázu a působí proti resocializačním snahám. Z hlediska regulativní funkce trestu (změna chování) jsou dlouhodobé tresty, s pravděpodobností jejich ukončení ještě za života odsouzeného, časově „předimenzovány“. Následkem toho vyhasínají sociálně žádoucí vzorce chování, neboť jsou v podmínkách uvěznění neadaptivní a vynořují se vzorce nové, pro život na svobodě nevhodné. Dochází ke ztrátě iniciativy, zužují se zájmy a osobnost odsouzeného sociálně degraduje.

Poznatky z výzkumu dlouhodobých trestů odnětí svobody (SIKSP. Praha 2004) lze shrnout :

Stav vězeňské populace vždy s odstupem do určité míry odráží praxi v ukládání trestů soudy dané země. Příslušné statistické údaje Ministerstva spravedlnosti ukazují, že podíl osob odsouzených k NEPO trestu a zároveň i podíl osob odsouzených k dlouhodobému NEPO trestu odnětí svobody (nad 5 let) mezi všemi odsouzenými od roku 1998 klesá, zatímco poměr počtu uložených dlouhodobých trestů mezi všemi uloženými NEPO tresty zůstává stabilní (pohybuje se mezi 4 až 6 procenty), i když v letech 2002 i 2003 se mírně zvýšil. Vysvětlením poklesu podílu osob odsouzených k NEPO trestu je patrně rostoucí obliba institutů umožňujících alternativní postupy vyřízení některých méně závažných trestních věcí, zaváděných do našeho trestního práva od poloviny devadesátých let (alternativní tresty,

prvky probace, odklony v trestním řízení). Řízení o některých bagatelních deliktech tak místo NEPO trestem končila jiným způsobem.

Dlouhodobé tresty odnětí svobody uložené v ČR v letech 1995 - 2003

Rok	odsouzené osoby celkem	počet NEPO celkem	přes 5		přes 15		doživotí	% DT z NEPO
			do 15 let	% z NEPO	do 25 let	% z NEPO		
1994	51 931	11 125	394	3,5	8	0,07	1	3,6
1995	54 957	12 552	506	4	11	0,1	0	4,1
1996	57 974	13 377	554	4,1	28	0,2	4	4,4
1997	59 777	13 934	588	4,2	26	0,2	3	4,4
1998	54 083	14 656	700	4,8	17	0,1	1	4,9
1999	62 594	15 341	672	4,4	11	0,1	4	4,5
2000	63 211	14 114	603	4,3	15	0,1	2	4,4
2001	60 182	12 533	547	4,4	15	0,1	1	4,5
2002	65 098	9 659	535	5,5	2	0,02	4	5,6
2003	66 131	9 797	551	5,6	22	0,2	1	5,8

Z dotazníkového šetření jak mezi soudci, tak i mezi státními zástupci vyplynulo, že v obou skupinách odborníků převažuje názor pokládající současnou sankční politiku za spíše mírnou, a to především právě v souvislosti se závažnějšími trestnými činy.

Při pohledu na zahraniční statistiky lze konstatovat, že přes rozmanitost zemí, jež byly pro účely tohoto srovnání vybrány, zapadá Česká republika v zásadě ve sledovaných ukazatelích do kontextu demokratických evropských zemí, a to ať již jde o podíl počtu dlouhodobých trestů na počet uložených sankcí, nebo o tento podíl v případě jednotlivých trestných činů, za něž jsou vyšší tresty ukládány. V řadě evropských zemí došlo v posledních desetiletích k růstu vězeňské populace, ale i k prodlužování průměrné doby skutečného výkonu trestu odnětí svobody. Příčina je spatřována ve zrušení trestu smrti a v omezování možností podmíněného propuštění. Jde o jev, který odráží změny v trestně politickém přístupu k problematice kriminality, k její prevenci i represí.

Reakcí na růst závažné kriminality (násilná kriminalita, majetková kriminalita s velkými škodami atd.) je tendence nejen ve větším počtu ukládat přísnější tresty odnětí svobody, ale zvyšovat i samotné trestní sazby u nejzávažnějších trestných činů (viz návrh nového trestního zákoníku).

Určitý nárůst dlouhodobějších NEPO trestů, doprovázený poklesem počtu podmínečně propuštěných, má za následek, že část odsouzených pobývá ve věznicích po delší dobu a jejich celkový počet se nesnižuje, jak by bylo žádoucí.

X.2. Krátkodobé tresty odnětí svobody

Pojem krátkodobého trestu odnětí svobody se liší v jednotlivých zemích pokud jde o délku trestu i pokud jde o typ spáchaného trestného činu, za který má být tento trest uložen. Pojem „krátkodobý trest“ není vymezován jednotně; hovoří se o trestech odnětí svobody do tří, šesti nebo devíti měsíců. Za nejvyšší hranici trestu, který lze ještě považovat za krátkodobý, je považován obecně trest odnětí svobody do 1 roku, uložený pravomocným rozsudkem soudu.

Na výchovnou funkci krátkodobého NEPO trestu odnětí svobody nepanuje jednotný názor. Často se uvádí, že z hlediska praktického zabezpečení výkonu trestu odnětí svobody by měl trvat alespoň 6 měsíců, aby bylo možno poskytnout dostatečný čas k nápravě pachatele, a svým represivním působením varovat před případnou recidivou. U trestů odnětí svobody kratších než 6 měsíců není z časových důvodů účelné ani možné zavádět plánovitý resocializační program, který by měl na odsouzeného působit. Odsouzený není veden k samostatnosti a odpovědnosti. Zařazení vězně do dlouhodobějších výchovných, vyučovacích a dalších programů, jeho spolupůsobení na výkonu trestu a plánovitá příprava jeho propuštění vyžaduje delší trvání trestu. Účinnost trestu je spíše závislá na režimu výkonu tohoto trestu než na samotné skutečnosti, že byl uložen NEPO trest.

Přitom však i zcela krátké tresty mohou plnit pro některé méně narušené pachatele důležitou odstrašující funkci a poskytovat tak žádoucí zpětnou vazbu. Pachatelům je dán jasně na srozuměnou postoj společnosti k jejich činu, také poznají, že protispoločenské jednání se nevyplácí, protože nezůstává bez sankce. Tento účel mohou plnit i tresty velmi krátké, ukládané na dny nebo týdny, protože během takto krátké doby se neprojevují všechny negativní aspekty pobytu ve vězení.

Poznatky z výzkumu krátkodobých trestů odnětí svobody (Praha. IKSP 2000) lze shrnout:

Nové přístupy k ukládání trestů, preferované a široce podporované mj. četnými rezolucemi a doporučeními orgánů Rady Evropy i odbornými stanovisky teoretických pracovišť, spočívají v intenzivním nahrazování krátkodobých trestů odnětí svobody jinými alternativními sankcemi. Široké uplatňování těchto alternativních sankcí vychází z potřeb ekonomických (neúnosný růst společenských nákladů na vězeňství) a z odborných požadavků penologických (obecná kritika neefektivnosti a „škodlivosti“ krátkodobých trestů). Je samozřejmé, že základním předpokladem pro uplatňování alternativních sankcí, ukládaných místo trestu odnětí svobody, je vhodná legislativní úprava těchto alternativ a jejich organické začlenění do právního řádu. Je však zřejmé, že takovéto zavedení nových institutů hmotného či procesního trestního práva do právního řádu kterékoliv země je značně poznamenáno i úrovní teoretického právního myšlení a právním vědomím ve společnosti.

Odsouzené osoby podle druhu trestu

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
odsouzené osoby	51 931	54 957	57 974	59 777	54 083	62 595	63 211	60 182	65 098	66 131
NEPO celkem	11 125	12 552	13 377	13 943	14 656	15 341	14 114	12 533	9 659	9 797
do 1 roku	6 606	7 722	8 290	8 757	8 987	9 926	9 365	8 407	5 827	5 925
PO*	33 554	35 724	37 018	37 191	33 059	38 189	35 617	32 817	34 942	35 676

*NEPO - nepodmíněný trest odnětí svobody

PO - podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody

Odsouzené osoby podle druhu trestu v %

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
NEPO celkem	21,4	22,8	23,1	23,3	27,1	24,5	22,3	20,8	14,8	14,8
do 1 roku	12,7	14,1	14,3	14,7	16,6	15,9	14,8	14,0	9,0	9,0
PO	64,6	65,0	63,9	62,2	61,1	61,0	56,3	54,5	53,7	53,9

Pozitivním trendem je, že v letech 2002 a 2003 výrazně klesly počty uložených krátkodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody. Celkový počet osob odsouzených k tomuto druhu trestu se pohybuje okolo 6 tisíc oproti 8,5 až 9 tisícům z předešlých let. Podíl NEPO do 1 roku na všech trestech, který se pohyboval mezi 13% až 16%, se v současné době udržuje

na devíti procentech. K tomuto pozitivnímu trendu výrazně přispěla novela trestního zákona provedená zákonem č. 265/2001 Sb. V ustanovení § 39 odst. 2 TrZ došlo k omezení možnosti ukládání trestu odnětí svobody u méně závažných deliktů. U trestných činů s horní hranicí trestní sazby odnětí svobody nepřevyšující tři roky (dosud jeden rok) lze totiž uložit nepodmíněně odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu. Novela tak posílila význam alternativ k trestu odnětí svobody.

X.3. Kriminologické aspekty trestné činnosti prvopachatelů

Problematikou trestání se v současné době zabývá IKSP v rámci výzkumného úkolu **Kriminologické aspekty trestné činnosti prvopachatelů**, který bude ukončen v průběhu letošního roku. Poznatky o ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody prvotrestaným osobám již byly získány ze soudních rozhodnutí soudů prvního a druhého stupně. Rozborem jejich skutkových podstat i právních závěrů byly získány vedle poznatků o ukládání trestů odnětí svobody a způsobu jejich výkonu i další informace, které se týkaly charakteru trestné činnosti a jejich následků, použité právní kvalifikace, ukládání dalších trestů a ochranných opatření, zjišťování podmínek pro stanovení druhu trestu a jeho výměry, využívání a výslednosti opravných prostředků, charakteristik odsouzeného, základní údaje o poškozených a údaje o době, která uplynula od spáchání trestné činnosti do pravomocného odsouzení.

Z celkového počtu 85 zkoumaných odsouzených bylo 55 skutečně prvodsouzených, tedy těch, kteří dříve neměli záznam v opisu rejstříku trestů. Zbývajících 30 osob již dříve pravomocně odsouzeno bylo, ale na tato odsouzení se vztahovala zákonná fikce, že se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen (§ 24 odst. 1, § 45a odst. 5, § 50 odst. 2, § 54 odst. 4 a zejména § 60 odst. 3 TrZ). Z hlediska uvedených zákonných ustanovení i tyto osoby bylo nutno zařadit mezi prvotrestané, takto byly také soudy posuzovány, když v odůvodněných soudních rozhodnutích jim důvodně byla přiznávána polehčující okolnost podle § 33 písm. g) TrZ (řádný život před spácháním trestného činu).

Bylo zjištěno, že při ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody všem 85 prvotrestaným pachatelům byly respektovány základní obecné

zásady, podle nichž musí soud postupovat při rozhodování o volbě některého z druhu trestů uvedených v ustanovení § 27 TrZ a při stanovení jeho konkrétní výměry (§ 31 TrZ). Vedle toho bylo ve všech případech postupováno v souladu s ustanovením § 39 odst. 2 TrZ, které vyjadřuje subsidiární povahu nepodmíněného trestu odnětí svobody v tom, že jeho uložení omezuje jen na nejzávažnější trestné činy nebo na zvláště silně narušené pachatele.

Podle uvedených hledisek **byly nepodmíněné tresty odnětí svobody převážně většině prvopachatelů ukládány za závažné trestné činy, kde zákonná trestní sazba, bez aplikace ustanovení § 40 odst. 1 TrZ, ani uložení jiného druhu trestu neumožňovala.** Tyto tresty byly prvotrestaným pachatelům nejvíce ukládány za závažné majetkové trestné činy (podvody, krádeže a zpronevěry), kde konkrétní stupeň nebezpečnosti činu pro společnost byl určován značnou výší způsobených škod, která našla svůj výraz v použití vyšších trestních sazeb, často v nejvyšších odstavcích jednotlivých trestných činů zvláštní části trestního zákona. Majetková trestná činnost spočívala především v jednání soukromých podnikatelů nebo zástupců firem, kteří uváděli poškozené v omyl, a ač si byli vědomi toho, že nedisponují potřebnými finančními prostředky, lákali od nich zboží, služby nebo půjčky větších finančních částek. Pachatele motivovala touha po rychlém zbohatnutí na úkor jiných, ale někdy lze příčiny hledat i v jejich nezkušenosti v podnikání a snaze odvrátit pád své firmy.

Dále byly nepodmíněné tresty odnětí svobody prvotrestaným pachatelům ukládány za nejzávažnější trestné činy namířené proti životu a zdraví, mj. za 12 trestných činů vraždy. Početné byly i trestné činy loupeže, mnohdy spáchané se zbraní a v úmyslu získat větší peněžní hotovost. U těchto trestných činů udivovala chladnokrevnost a bezohlednost prvopachatelů, kteří si mnohdy počínali aktivněji než jejich spolupachatelé recidivisté, i surový a zákeřný způsob jejich provedení.

Nepodmíněné tresty odnětí svobody prvotrestaným pachatelům byly v převážně většině ukládány na samé dolní hranici zákonné trestní sazby, u trestného činu podvodu až do poloviny zákonné trestné sazby. U více než čtvrtiny prvotrestaných byly shledány podmínky pro jejich zařazení pro výkon trestu odnětí svobody do mírnějšího typu věznice (§ 39a odst. 3 TrZ), než jaké se pravidelně předpokládá podle § 39a

odst. 2 TrZ. Vedle nepodmíněných trestů odnětí svobody byly pachatelům majetkové trestné činnosti často ukládány tresty zákazu činnosti, která přímo souvisela se spáchanou trestnou činností. Tento trest byl ukládán v poměrně vysoké výměře, především vzhledem k počtu spáchaných útoků a výši způsobené škody. Velmi málo bylo využíváno ukládání peněžitého trestu, přestože pachatelé trestnou činností získávali nemalý majetkový prospěch.

Z právně významných skutečností pro určení trestu soudy, podle odůvodnění rozhodnutí, vcelku důsledně vyhodnocovaly polehčující i přitěžující okolnosti. Z polehčujících okolností byly nejčastěji pachatelům přiznány předchozí řádný život a napomáhání při objasňování trestné činnosti. Jako přitěžující okolnosti byly vyhodnocovány vyšší škoda způsobená trestnou činností a spáchání více trestných činů. Většinou byly tyto okolnosti kumulovány a soudy se v odůvodněných rozhodnutích omezovaly na jejich pouhý výčet, bez zvažování významu a dosahu každé z nich na stupeň společenské nebezpečnosti z hlediska ukládaného trestu.

XI. Shrnutí a závěry

XI.1. Shrnutí

- Výkon trestu odnětí svobody je nejpřísnějším druhem právní sankce, kterou lze podle trestního práva uložit za porušení právních povinností. Má dlouholetou tradici a pevné zakotvení v právním vědomí veřejnosti i v kulturní historii společnosti. Všechny jiné druhy trestů jsou na něj určitým způsobem napojeny nebo od něj odvozeny.
- V obecné rovině je tento trest schopen zajistit splnění hledisek, které jsou od jeho výkonu očekávány. Jednotlivá hlediska však nejsou u tohoto trestu zastoupena rovnoměrně. Jejich frekvence a váha se mění především v závislosti na délce uloženého (vykonaného) trestu odnětí svobody a osobních vlastnostech odsouzeného. Je však trestem nezastupitelným, když trestní zákon v sankcích některých trestných činů, zejména v jejich kvalifikovaných skutkových podstatách, uložení jiného druhu trestu nedovoluje.
- V systému trestů však převažují druhy trestů, které nejsou spojeny s odnětím svobody. Předpokládá se, že většina pachatelů není natolik narušena, aby na ně bylo nutno působit jejich izolací od společnosti. S výkonem trestu odnětí svobody je spojena řada škodlivých důsledků pro odsouzeného, zejména jeho násilné vytržení z přirozeného sociálního prostředí, narušení jeho sociálně užitečných svazků i riziko škodlivého vlivu více narušených spoluodsouzených. Nelze pominout ani ekonomickou stránku, když zajištění výkonu trestu odnětí svobody vyžaduje od společnosti vynaložení značných finančních, materiálních a dalších prostředků.
- Tyto negativní skutečnosti spojené s výkonem trestu odnětí svobody nejen u nás, ale i v zahraničí, nastolily otázku, zda je ve všech závažnějších případech skutečně nezbytné ukládat tresty odnětí svobody. Nové přístupy k ukládání trestů, preferované a široce podporované, mj. četnými doporučeními orgánů Rady Evropy i stanovisky teoretických pracovníků, spočívají v intenzivním nahrazování zejména krátkodobých trestů odnětí svobody jinými sankcemi a postupy. Obdobné úsilí v rámci OSN vyvíjí Výbor pro prevenci a kontrolu zločinnosti a Hospodářská a sociální rada.

- Vedle ukládání alternativních sankcí má pro současnou trestní politiku zásadní význam Doporučení Rady Evropy č. 2/87/18, týkající se zjednodušení trestního procesu. Bylo jím doporučeno pět forem vyřizování trestních věcí, mj. podmíněně zastavení trestního stíhání nebo odložení věci a narovnání, které označujeme jako tzv. odklony od standardního řízení nebo alternativní způsoby řízení.
- Tyto postupy se zatím nesetkávají s větším pochopením veřejnosti. Bude patrně třeba překonat i velkou setrvačnost veřejného mínění, které často považuje pouze dlouhodobé uvěznění pachatele za „spravedlivý trest“ a přiměřenou satisfakci. Trpělivým vysvětlováním, přesvědčivým zdůvodňováním soudních rozhodnutí, i činností hromadných sdělovacích prostředků je třeba tento názor překonat a dosáhnout toho, že i alternativní trest nebo alternativní postup bude veřejností chápán jako vysoce spravedlivý výsledek trestního řízení.
- Trestní politika v uplynulých 14 letech se vyznačovala snahou o výraznější dekriminalizaci a depenalizaci. V prvním období po listopadu 1989 byla celá řada ustanovení, které jednoznačně vyjadřovaly zájem mocenské elity totalitního státu a jeho vládnoucí ideologie, z trestních kodexů vypuštěna.
- Následující novelizace trestního zákona se významně dotkly i některých trestů zejména v tom, že byl zaveden nový druh trestu obecně prospěšných prací, podmíněně dosouzení bylo doplněno dohledem a bylo omezeno ukládání krátkodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody. Novelty však přinesly řadu dalších změn u jednotlivých druhů trestů (zrušení trestu smrti, výjimečný trest, peněžitý trest, vyhoštění a jiné). Jako důsledek nové koncepce pojmání skutku u pokračujícího trestného činu upravila ukládání společného trestu za pokračování. Byla konkretizována podstata a účel dohledu a povinnosti z jeho výkonu vyplývající, čímž byly vytvořeny lepší podmínky pro jeho praktické využívání u institutů, které jsou s dohledem spojeny.
- Novelizace trestního řízení byly vedeny především snahou o jeho zjednodušení a zrychlení. Byly posíleny alternativní způsoby řízení vytvořením nových institutů - podmíněného zastavení trestního stíhání, narovnání a podmíněného odložení návrhu na potrestání. Zohledněna tím byla i potřeba rychlého uspokojení nároků pošť-

kozených z trestné činnosti i omezování vzrůstajících společenských nákladů na systém trestní justice a vězeňství. Významná byla zejména tzv. velká novela provedená zákonem č. 265/2001 Sb.

- V poslední době nabyly účinnosti dva významné zákony, které se vážou a doplňují základní trestně právní předpisy. Je to zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, který vytváří podmínky pro důslednější aplikaci alternativních trestů a odklonů. Dále je to zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, který mj. zavádí odstupňovaný systém opatření pro mladistvé, jimiž nabízí škálu možností reagovat na trestnou činnost mladistvých. Již před rozhodnutím soudu o vině lze se souhlasem mladistvého použít vhodná výchovná opatření, řady alternativních trestněprávních sankcí nebo využít možností skončit trestní stíhání odklony od standardního soudního řízení.
- Policejní statistika i statistika MS ČR ukazují, že po značném vzestupu kriminality v letech 1990 - 1999 nastalo období stagnace. Podle MS ČR byl v roce 2003 zaznamenán zcela zanedbatelný pokles počtu stíhaných osob a vzestup počtu osob, ohledně nichž bylo konáno zkrácené přípravné řízení. V tomto roce se zvýšil počet osob obžalovaných a počet osob, na které byl podán návrh na potrestání na absolutně nejvyšší počet v celém období od roku 1989.
- Od roku 1991 se pravidelně zvyšoval počet osob odsouzených soudy za trestné činy a vrcholu dosáhl v roce 2003 (nárůst oproti předcházejícímu roku o 1 033 a oproti roku 1996 o 8 387 odsouzených).
- Pokud jde o skladbu ukládaných trestů, je zřejmé, že v posledních několika letech se soustavně snižovaly počty nepodmíněných trestů odnětí svobody, přestože počty osob odsouzených se zvyšovaly. V roce 2003 činil jejich podíl 14,8 % ze všech uložených trestů (v roce 1998 to bylo 27,1 %), stejně jako v roce 2002 (v absolutních číslech nárůst o 138 NEPO trestů).
- Podíl osob odsouzených k NEPO trestu a zároveň i podíl osob odsouzených k dlouhodobému NEPO trestu odnětí svobody (nad 5 let) mezi všemi odsouzenými od roku 1998 klesá, zatímco poměr počtu uložených dlouhodobých trestů mezi všemi uloženými NEPO tresty zůstává stabilní (pohybuje se mezi 4 až 6 procenty), i když

v letech 2002 i 2003 se mírně zvýšil oproti předchozím rokům. Reakcí na růst závažné kriminality (násilná kriminalita, majetková kriminalita s velkými škodami atd.) je tendence nejen ve větším počtu ukládat přísnější tresty odnětí svobody, ale zvyšovat i samotné trestní sazby u nejzávažnějších trestných činů (viz návrh nového trestního zákoníku). Určitý nárůst dlouhodobějších NEPO trestů, doprovázený poklesem počtu podmíněně propuštěných, má za následek, že část odsouzených pobývá ve věznici po delší dobu a jejich celkový počet se nesnižuje, jak by bylo žádoucí.

- I zcela krátké tresty mohou plnit pro některé méně narušené pachatele důležitou odstrašující funkci a poskytovat tak žádoucí zpětnou vazbu. Pachatelům je dán jasně na srozuměnou postoj společnosti k jejich činu, také poznají, že protispolečenské jednání se nevyplácí, protože nezůstává bez sankce. Tento účel mohou plnit i tresty velmi krátké, ukládané na dny nebo týdny, protože během takto krátké doby se neprojevují všechny negativní aspekty pobytu ve vězení. Přesto pozitivním trendem je, že v letech 2002 a 2003 výrazně klesly počty uložených krátkodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody. Celkový počet osob odsouzených k tomuto druhu trestu se pohybuje okolo 6 tisíc oproti 8,5 až 9 tisícům z předešlých let. Podíl NEPO do 1 roku na všech trestech, který se pohyboval mezi 13 % až 16 %, se v současné době udržuje na devíti procentech. K tomuto pozitivnímu trendu výrazně přispěla novela trestního zákona provedená zákonem č. 265/2001 Sb. V ustanovení § 39 odst. 2 TrZ došlo k omezení možnosti ukládání trestu odnětí svobody u méně závažných deliktů. U trestných činů s horní hranicí trestní sazby odnětí svobody nepřevyšující tři roky (dosud jeden rok) lze totiž uložit nepodmíněné odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu. Novela tak posílila význam alternativ k trestu odnětí svobody.
- Stabilně nejvíce je ukládán trest odnětí svobody podmíněně odložený, jehož podíl se v posledních letech ustálil okolo 54 %. Podmíněné odsouzení je významným prostředkem výchovného ovlivnění pachatele a může být důležitou alternativou krátkodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody, zejména u pachatelů méně závažné trestné činnosti. Tento trest umožňuje vzbudit zájem odsouzeného na vlastním řádném životě.

- Každoročně se zvyšoval počet uložených trestů obecně prospěšných prací (v roce 2003 - 20,6 %) a od roku 2002 je vyšší než počet uložených nepodmíněných trestů odnětí svobody (o 5,8 % v obou posledních letech). Neustále se snižuje počet uložených peněžitých trestů, především jako důsledek jeho zřejmě nedobytnosti.
- Podle statistických výkazů GŘ Vězeňské služby ČR se po amnestii prezidenta republiky ze dne 1. 1. 1990 stav odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody výrazně snížil na 5 000 osob. Od té doby se jejich počet každoročně zvyšoval až do roku 1999, kdy dosáhl 16 126 odsouzených. Od roku 2000 do roku 2002 se počty odsouzených snižovaly až na 12 829 odsouzených. V roce 2003 byl však zaznamenán nárůst na 13 868 odsouzených (+ 1 039).
- Tomuto trendu odpovídají i počty odsouzených, kteří každoročně nastupovali do výkonu trestu odnětí svobody. V roce 2003 se však výrazněji zvýšil oproti roku 2002 jejich počet, a to u odsouzených nastupujících z občanského života o 1 078 a u převedených z vazby do výkonu trestu o 213 odsouzených.
- Počty obviněných ve vazbě se od roku 1994 neustále snižovaly, nejvíce v roce 2001 a v letech následujících (v roce 2003 - 3 409 obviněných).
- Od roku 2000 pravidelně narůstal počet osob vykonávajících krátkodobé tresty odnětí svobody do 1 roku (z 32,16 % na 37,47 % - v roce 2003 od 3,45 % oproti předcházejícímu roku). Naopak v roce 2003 se snížil počet osob vykonávajících dlouhodobé tresty odnětí svobody (nad 5 roků). Počet osob vykonávajících výjimečný trest se výrazněji neměnil.
- V posledních letech se snižuje počet odsouzených zařazených pro výkon trestu do věznice s ostrahou a snižoval se počet osob zařazených do věznice se zvýšenou ostrahou a s dozorem. Stále častěji docházelo k přerazování odsouzených do mírnějšího typu věznice a tím i ke zlepšení jejich pozice při rozhodování o podmíněném propuštění z výkonu trestu. Rok 2003 byl však v tomto směru slabší než oba roky předcházející.
- Pokud jde o složení odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody, počty žen a ani osob mladistvých se v posledních letech nijak

neměnilo a nemělo podstatnější vliv na celkové stavy a jejich pohyb. Počet cizích státních příslušníků vykonávajících trest odnětí svobody se od roku 1996 každoročně snižuje a v roce 2003 činil 913 odsouzených. V roce 1996 činil jejich podíl z celkového počtu osob vykonávajících trest odnětí svobody 16,1 % a v roce 2003 již jen 6,6 % (nejvíce občanů z Ukrajiny a ze Slovenska).

- K 31. 12. 2003 vykonávalo ve věznicích ČR trest odnětí svobody 85, 94 % odsouzených, kteří již dříve byli odsouzeni a 61,57 % odsouzených již dříve bylo ve výkonu trestu odnětí svobody. Tyto osoby s kriminální minulostí a zejména recidivisté (§ 34 písm.j) TrZ) tvoří rozhodující část vězeňské populace.
- Od roku 1999 se pravidelně snižuje počet osob vykonávajících trest odnětí svobody, které dosud nebyly soudem trestány za trestný čin. Přesto je jejich podíl, který v roce 2003 činil 14,06 %, poměrně vysoký (odsouzení převážně za majtkové trestné činy a nejzávažnější trestné činy namířené proti životu a zdraví). Naopak postupně se zvyšuje počet osob, které dosud nebyly ve výkonu trestu odnětí svobody.
- Zvýšenou pozornost statistických údajů VS ČR jsme věnovali aplikaci institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, která má podstatný vliv na celkový počet vězňených osob. Od roku 1994 do roku 2002 každoročně (mimo r. 1998) rostl počet osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody (nárůst v podíle činil 85,3 %).
- V roce 2003 se oproti roku 2002 podstatně snížil počet osob podmíněně propuštěných o 1 209 osob (27,8 %). V tomto roce také výrazně poklesl počet návrhů a žádostí oprávněných osob o podmíněně propuštění (o 1 708). Snížil se počet návrhů ředitelů věznic i žádostí odsouzených. Jejich úspěšnost se v posledních čtyřech letech neměnila a činila okolo 60 % kladných vyřízení.
- Údaje ze statistiky VS ČR za první pololetí roku 2004 ukazují, že se oproti roku 2003 :
 - zvýšil počet osob ve výkonu trestu odnětí svobody oproti stavu k 31. 12. 2003 o 1 315 osob, a ve vazebních věznicích o 72 osob, na celkových 18 155 vězňených,

- zvýšil se počet osob, které nastoupily do výkonu trestu odnětí svobody (6 570 osob),
 - poněkud se zvýšil počet podnětů i osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu (ve srovnání s prvním pololetím r. 2003 o 244 osob),
 - podíl kladně a záporně vyřízených návrhů a žádostí o podmíněně propuštění se nezměnil.
- Česká republika má v přepočtu na obyvatele mnohem více vězňů než země Evropské unie. V roce 2003 připadalo na 100.000 Čechů 169 vězňů (v březnu 2004 se index zvýšil na 177). S tímto indexem je ČR na 63. místě na světě a na 13. místě v Evropě (nejvyšší vězeňský index mají USA - 715, Rusko - 584 a Bělorusko - 554). Na rozdíl od většiny v tabulce uváděných zemí došlo u nás k poklesu indexu vězňů osob.
 - PZTS nejen výrazným způsobem pronikl odklon do našeho trestního práva, ale i do praktické činnosti orgánů činných v trestním řízení. Nárůst věcí rozhodnutých PZTS je sice pozvolný, ale stálý, s větším podílem věcí rozhodnutých státními zastupitelstvími. Tento trend je zcela správný. PZTS je dostatečně využíváno. Trestní řízení se při aplikaci PZTS zrychlilo a rozhodnutí má očekávaný a potřebný výchovný účinek. Soudci, státními zástupci i probačními úředníky je PZTS kladně hodnoceno a nebyly jimi vzneseny ani zásadnější a četnější připomínky k platné právní úpravě. Podle jejich názoru se tento institut vžil a je přiměřeně využíván.
 - Narovnání se dosud nestalo běžnou formou vyřizování trestních věcí a v uplynulém období bylo využíváno jen ve zcela zanedbatelném počtu případů. Podle statistických údajů bylo za celou dobu trvání (od r. 1995 - do r. 2003) tohoto institutu narovnáním rozhodnuto pouze 1 874 případů a jejich podíl na celkovém počtu věcí vyřízených je minimální. Ani po možnosti schválit narovnání státním zástupcem, se situace výrazněji nezměnila. Důvody stálého nevyužívání institutu narovnání lze stejně jako v uplynulých letech spatřovat především v jeho nadále zřejmě příliš komplikované úpravě (byť byla od roku 2002 nově pravomoc schválit v přípravném řízení narovnání svěřena státnímu zástupci), v zatím nedostatečné kapacitě Probační a mediační služby směřované do přípravného řízení trestního, a konečně také v nezájmu obhajoby o předkládání

podnětů k tomuto způsobu vyřízení věci. Časté mohou být i případy, kdy obhájci vyčkávací s návrhem řešit věc narovnáním až před soud. Na místě může být i závěr, že značnou roli hraje i neochota mj. státních zástupců a soudců tento poměrně složitý institut aplikovat. Na druhé straně je faktem, že zjednodušení úpravy narovnání však představuje vzhledem k podstatě zmíněného institutu úkol velmi obtížný.

- Trest OPP se postupně v soudní praxi začíná stále více uplatňovat a tím přispívá ke snížení vězeňské populace, což je nepochybně příznivý ukazatel. V roce 2002 bylo poprvé uloženo více trestů OPP (13 424) než trestů NEPO (9 659) a tento trend pokračoval i v roce 2003 (OPP - 13 592, NEPO - 9 797).
- Jednou z příčin prudkého nárůstu uloženého trestu OPP v letech 2002 - 2003 je novela trestního řádu provedená zákonem č. 265/2001 Sb. Výrazné změny, které přinesla novela trestního řádu se týkají i trestního příkazu. Novela zcela vyloučila možnost uložit trestním příkazem NEPO trest. Tato změna neměla ani tak dopad na frekvenci vydávání trestních příkazů, zásadní vliv však měla na volbu druhu ukládaného trestu. V případech, kdy byl dříve ukládán krátkodobý NEPO trest, je nyní ukládán většinou trest OPP. Bohužel se stává, že v případě recidivistů dochází k opakovanému ukládání trestu OPP, přičemž soudy nezkoumají, zda takový druh trestu byl obviněnému již uložen, resp. zda byl již vykonán. Takové nezákonné trestní příkazy jsou pak rušeny Nejvyšším soudem na základě stížnosti pro porušení zákona. Uvedený postup má za následek faktickou beztrestnost obviněných.
- Za situace, kdy narůstá počet odsouzených k trestu OPP, dochází k potížím spojeným s výkonem tohoto druhu trestu, neboť obce nejsou často schopny odsouzeným přidělit práci, a jednak je trest OPP ukládán nevhodným pachatelům. To má za následek, že dochází k zvýšení počtu návrhů na přeměnu OPP (podle údajů PMS za období 2001-2004 k 31. 5. bylo podáno probační službou 5 786 návrhů na přeměnu OPP a z toho pravomocně přeměněno 3 447). Tento trend potvrdila i sonda nástupů do výkonu trestu odnětí svobody pracovníků GR VS, ze které vyplývá, že je patrný nárůst nástupů na základě přeměněného trestu OPP.

- Vážným problémem při realizaci výkonu OPP je podle sdělení probačních úředníků to, že trest OPP je ukládán bez součinnosti s PMS, což uvedenou situaci velmi komplikuje, hrozí nejen nekvalitní výběr pachatelů, kterým je vhodné uložit trest OPP, ale i to, že výkon trestu není realizován a tudíž dochází a bude docházet ještě ve větší míře k návrhům na přeměnu trestu OPP. Podle sdělení pracovníků ředitelství PMS jednotlivá střediska PMS dávají stanovisko k uloženým OPP pouze ve výjimečných případech a tudíž jsou takto ukládané tresty OPP v rozporu se smyslem alternativních trestů.
- Justiční praxe přivítala vymezení účelu a obsahu dohledu provedené zákonem č. 265/2001 Sb. Statistické údaje ukazují, že po novele a po ustavení Probační a mediační služby došlo k nárůstu stanovených dohledů, i když na druhou stranu z celkového počtu podmíněných trestů v roce 2003 byl dohled uložen v 6 % případů (2 230). Z výzkumů prováděných v IKSP vyplývá, že dochází k průtahům se započítáním dohledu, které jsou jednoznačně na straně soudů a souvisejí s pozdním zasláním rozhodnutí o výkonu dohledu a pověření k výkonu dohledu. Probační úředníci pociťují potřebu zasílání i dalších podkladů shromážděných v rámci trestního řízení, např. opis rejstříku trestů, pravomocné rozsudky, znalecký posudek apod.
- Největší překážkou v resocializaci odsouzených je podle probačních úředníků nemožnost nalézt zaměstnání, návrat do závadného prostředí, opětovné páčání trestné činnosti, neochota změnit styl života, ztráta bydliště, rodinného a sociálního zázemí, neexistence sociálních a resocializačních programů, finanční problémy.
- Probační a mediační služba byla zřízena od 1. 1. 2001. V současné době je celkový počet středisek PMS 74, probačních úředníků je 174, asistentů 50, pracovníků ředitelství 14, tzn. celkem má PMS 238 zaměstnanců. Ze statistických údajů o činnosti PMS vyplývá, že v rámci jejich činnosti převažuje činnost ve vykonávacím řízení (v roce 2003 to bylo 21 542 případů). Z činnosti ve vykonávacím řízení převládá jednoznačně realizace výkonu OPP, na druhém místě je zajištění výkonu dohledu u podmíněného odsouzení. Tento trend je stabilní po celou dobu činnosti PMS. V přípravném řízení (2003 - 6 823 případů) dominuje činnost při zajištění podmínek pro realizaci odklonů. Podle sdělení pracovníků PMS, soudci a státní zá-

stupci dostatečně nevyužívají jejich součinnosti při ukládání alternativních trestů (probační zpráva před rozhodnutím např. v r. 2002 pouze 1042, z toho na žádost soudu 494).

- Výkon alternativ může být justičním aparátem vnímán jako další zátěž. Zvláště pokud souvisí se zajišťováním technických a administrativních podmínek výkonu sledování chování obviněných po celou dobu jeho trvání. Důkladná kontrola je prakticky neuskutečnitelná, není-li k dispozici spolehlivý kvalifikovaný personál, kterým disponuje pouze dostatečně personálně vybavená probační služba. Pokud přestává být zvládnutelný průměrný počet pachatelů připadajících na jednoho probačního úředníka, tak se z dohledu stává formalita, blížíci se běžnému podmíněnému odsouzení. Na druhou stranu, ale jestliže existuje pečlivý výkon alternativ, pak je pravděpodobné, že daleko častěji vyjdou najevo případy, kdy se delikvent znovu provinil. Tento poznatek znamená, že je nutno se opětovně věcí zabývat a popřípadě i rozhodnout o přeměně trestu. Proto je nutné personálně PMS posílit.
- Z dotazníkového šetření (červen 2004) vyplývá, že soudci i státní zástupci sdílejí názor, že jak odklony tak alternativní tresty jsou v praxi využívány dostatečně. O dostatečném nebo spíše dostatečném využívání odklonů je přesvědčeno 72 % soudců a 86 % státních zástupců. U alternativních trestů je jejich pohled ještě zřetelnější a jednoznačnější. Téměř 92 % soudců a 95 % státních zástupců se domnívá, že alternativních trestů je využíváno dostatečně nebo spíše dostatečně.
- K právní úpravě odklonů se poměrně často objevoval mezi oběma profesními skupinami názor, že stávající legislativní úprava je v zásadě dostačující, jde jen o to umět ji využít. Z hlediska legislativních nedostatků se nejvíce kritiky - jak ze strany soudců tak ze strany státních zástupců - sneslo na institut narovnání, jehož právní úprava je dle respondentů příliš komplikovaná.
- Legislativní úpravu alternativních trestů považuje za plně vyhovující polovina státních zástupců i soudců. Spíše spokojenost se stávající legislativou, ovšem s konkrétními výhradami a návrhy na její přiblížení potřebám praxe, vyjádřilo 46 % soudců a 45 % státních zástupců. Většinový pohled na právní úpravu alternativních trestů je

následující: „legislativní úprava je v pořádku, ale kulhá praxe a problémy nastávají až v realizaci trestu OPP“. Právě výkon obecně prospěšných prací byl - jak u soudců, tak u státních zástupců - nejčastějším terčem kritických připomínek. Zmiňované komplikace v praxi a návrhy na legislativní úpravy lze shrnout do několika skupin: 1. Problém výkonu a vymahatelnosti OPP, 2. Individuální přístup k výběru místa pro výkon OPP, 3. Praktické problémy samotné realizace OPP - nedostatek míst pro výkon OPP, součinnost soudů, PMS a poskytovatelů prací, 4. Počet hodin OPP, 5. Problém přeměny OPP.

- Soudci i státní zástupci hodnotili účinnost jednotlivých druhů alternativních trestů. Obě skupiny se shodly na tom, že záleží především na uvážlivém ukládání alternativních trestů. Jejich účinnost totiž souvisí především s individuálními charakteristikami pachatele a s druhem spáchaného trestného činu.
- Z jednotlivých druhů alternativních trestů měli respondenti jednoznačně nejvíce připomínek k účinnosti trestu obecně prospěšných prací. V zásadě je kladně hodnocena možnost uložit tento typ alternativního trestu, ale problémy nastávají v souvislosti s jeho naplněním a výkonem. Důležitý a zdůrazňovaný je v tomto případě - podobně jako u ostatních alternativních trestů - postoj samotného odsouzeného.
- Soudci na spolupráci s Probační a mediační službou oceňují zejména „kvalitní pomoc při realizaci alternativních trestů“ a „spolupráci při výkonu rozhodnutí“. Efektivní součinnost obou složek může fungovat díky dobré komunikaci, pravidelnému a bezprostřednímu kontaktu obou složek, rychlosti, flexibilitě, ochotě a opravdové snaze PMS řešit problémy a spolupracovat s orgány činnými v trestním řízení. Tyto charakteristiky jmenovali soudci coby přednosti spolupráce s PMS. Za nejzřetelnější přínos spolupráce s probačními úředníky soudci považují přípravu podkladů potřebných pro rozhodnutí, získávání kvalitních a podrobných informací o pachateli i o jeho postoji k výkonu uloženého trestu. Z nedostatků spolupráce s Probační a mediační službou soudci nejčastěji uváděli především její nedostatečné personální obsazení a materiální vybavení.

- Státní zástupci za klad spolupráce s Probační a mediační službou považují neformální jednání, operativnost, rychlost, vstřícnost, flexibilitu, dobrou vzájemnou komunikaci. Oceňují odbornou úroveň probačních úředníků i jejich ochotu a iniciativu. Z nedostatků spolupráce s probačními úředníky uváděli státní zástupci podobně jako soudci nejčastěji nedostatečné personální a materiální vybavení PMS.

XI.2. Závěry

A. Příčiny nárůstu počtu osob ve výkonu trestu odnětí svobody v roce 2003 a na počátku roku 2004 a k prognózám pro další období

1. Zadavatel úkolu vychází z nárůstu počtu osob vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody v roce 2003 a na počátku roku 2004 ve srovnání s rokem 2002. Pokud však sledujeme vývojovou řadu v tomto ukazateli za poslední roky, pak zjistíme, že právě tento rok byl atypický v tom, že se zastavil dosavadní každoroční nárůst počtu odsouzených vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody. V roce 2002 se jejich počet snížil oproti roku 2001 o 1 908 odsouzených, a např. oproti roku 1999 dokonce o 3 297 odsouzených.
2. Při zkoumání příčin tohoto stavu **v roce 2002** můžeme z dostupných zdrojů určit rozhodující faktory, které příznivě ovlivnily výrazný pokles počtu odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody:
 - Menší počet osob převáděných z výkonu vazby do výkonu trestu odnětí svobody; v roce 2002 se oproti předcházejícímu roku snížil počet osob nastupujících výkon trestu odnětí svobody převedením z vazby o 2 287 odsouzených.
 - Snížil se také počet osob nastupujících do výkonu trestu odnětí svobody z občanského života oproti roku 2001 o 331 odsouzených; nejméně od roku 1994.
 - Vyšší počet ukládaných alternativních trestů místo trestu odnětí svobody, zejména trestu obecně prospěšných prací, který byl ve větší míře ukládán trestními příkazy po novele ustanovení § 314e odst. 2

písm. a) TrŘ; novela v ustanovení § 39 odst. 2 TrZ omezila možnosti ukládání trestu odnětí svobody u méně závažných deliktů. Došlo tak k posílení významu alternativ k trestu odnětí svobody.

- Nejvíce osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody za posledních deset let; zvýšil se i počet žádostí a návrhů oprávněných subjektů na podmíněně propuštění.
- 3. K datu 31. 12. 2003** vykonávalo nepodmíněný trest odnětí svobody 13 868 odsouzených. Oproti roku 2002 se počet odsouzených zvýšil o 1 039. I přes tento nárůst byl jejich celkový počet na úrovni roku 1997 a podstatně nižší než v letech 1998 až 2001.
 - 4.** Počty osob umístěných ve vazbě se v posledních letech postupně snižovaly a k největšímu poklesu došlo v letech 2002 a 2003. Příspěla k tomu i novela trestního řádu z roku 2001, která podstatně změnila jejich právní úpravu, zejména pokud jde o celkovou délku jejího trvání, rozhodování o prodlužování a nahrazování vazby jinými opatřeními. Početní stav osob vazebně stíhaných se stabilizoval v průměru na 20 % z celkového počtu vězňených osob.
 - 5.** Při porovnání statistických údajů z let 2002 a 2003 zjišťujeme, že v roce 2003 se zvýšil celkový počet odsouzených osob o 1 033 a počet uložených nepodmíněných trestů odnětí svobody se zvýšil pouze o 138. Podíl uložených nepodmíněných trestů zůstal nezměněn a v obou letech činil 14,8 %. **Ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody soudy ČR tedy nemělo rozhodující vliv na nárůst vězeňské populace v roce 2003.**
 - 6. Hlavní příčiny zvýšeného počtu odsouzených vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody v roce 2003 a v prvním pololetí roku 2004** spatřujeme v tom, že se změnily shora uvedené faktory, které ovlivnily příznivý stav v roce 2002:
 - I přes celkové snížení počtu obviněných ve vazbě v posledních dvou letech, v roce 2003 se oproti předchozímu roku zvýšil počet osob převedených z výkonu vazby do výkonu trestu odnětí svobody o 213 odsouzených. Zvyšují se počty osob odsouzených za závažné trestné činy a počty recidivistů, kteří tvoří rozhodující část vězňených osob.

- V roce 2003 se zvýšil i počet osob nastupujících do výkonu trestu odnětí svobody z občanského života o 1 078 (více osob, u nichž došlo k přeměně či nařízení náhradních trestů odnětí svobody).
- Celkem se tedy zvýšil počet těchto osob oproti roku 2002 o 1 291. I přes toto zvýšení je celkový počet 11 367 odsouzených, kteří v tomto roce nastoupili do výkonu trestu odnětí svobody, druhým nejmenším od roku 1996.
- Počet ukládaných alternativních trestů v roce 2003 se oproti roku 2002 nezvýšil, přestože bylo odsouzeno více osob.
- Oproti roku 2002 se snížil počet osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody o 1 209 (27,8 %). Jde o snížení velmi podstatné, téměř na úroveň roku 1998, a mělo podstatný vliv na celkový počet osob vykonávajících v roce 2003 nepodmíněné tresty odnětí svobody.

7. Jak bylo výše uvedeno, počet uložených nepodmíněných trestů odnětí svobody v roce 2003 zvýšení počtu odsouzených vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody ovlivnilo zcela zanedbatelně. Skutečnost, že se zvýšil počet osob vykonávajících krátkodobé tresty odnětí svobody do jednoho roku (o 3,45 %), i další uvedené poznatky svědčí spíše pro závěr, **že ve zvýšené míře docházelo v tomto roce k přeměnám a nařízení náhradních trestů odnětí svobody za tresty odnětí svobody podmíněně odložené, obecně prospěšné práce a tresty peněžitě.** Zejména u trestu obecně prospěšných prací, kde byl v roce 2002 zaznamenán vysoký nárůst jejich ukládání, došlo v roce následujícím k uplynutí lhůty uvedené v § 45a odst. 3 TrZ a k vysokému počtu jejich přeměn v trest odnětí svobody.

8. Zvýšený počet osob, které v roce 2003 nastoupily do výkonu trestu odnětí svobody, nebyl dostatečně vykompenzován počtem osob propuštěných po výkonu trestu odnětí svobody nebo podmíněně propuštěných bez dohledu nebo s dohledem. Počet osob propuštěných před výkonem celého uloženého trestu bylo možno ovlivnit podmíněným propuštěním z výkonu trestu a výjimečně upuštěním od výkonu trestu ze zdravotních důvodů, vydáním do ciziny a vyhoštěním (§ 327 TrŘ), nebo udělením milosti presidenta republiky (§ 366 a násl. TrŘ). Kromě podmíněného propuštění jde o případy justici prakticky neovlivnitelné a jejich počtem zanedbatelné.

- 9. Počet osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody se oproti roku 2002 snížil o 1 209 osob a byl nejnižší od roku 1998.** Ustanovení o možnosti vyslovení dohledu u podmíněně propuštěných, která měla napomoci k odtížení věznic, v rozhodování i kontrole odsouzených zatím dostatečně neplní očekávání, a to přesto, že podíl těchto případů se v roce 2003 mírně zvýšil.
- 10. Rozhodování soudů o podmíněném propuštění se v posledních čtyřech letech nezměnilo.** Podíl kladných vyřízení se stabilně v tomto období pohyboval okolo 60 % a podíl zamítnutých žádostí okolo 40 %. Tento neměnný podíl nesvědčí pro závěr, že by soudy při svém rozhodování zpřísnily své požadavky na splnění zákonných podmínek. Možnost vyslovit od 1. 1. 2002 dohled nad podmíněně propuštěným se na tomto podílu neprojevila ve prospěch kladných vyřízení.
- 11. Počet osob podmíněně propuštěných je závislý na počtu návrhů a žádostí oprávněných osob.** V předchozích letech byl jejich zvýšený počet adekvátní počtům propuštěných osob. V roce 2003 se však počet návrhů a žádostí podstatně snížil, oproti roku 2002 o 1 708, a to jak návrhů ředitelů věznic, tak především žádostí odsouzených. Příčiny mohou být různé, např. u dlouhodobých trestů vyčerpání vhodných případů v předchozích silných letech, u krátkodobých trestů jejich délka často ani neumožňuje splnění podmínek, ve výkonu trestu se zvyšuje počet osob dříve odsouzených a recidivistů, kteří nemají na svobodě vytvořeny náležité podmínky pro řádný život a žádosti proto ani nepodávají, aj.
- 12. Údaje sledované za první pololetí tohoto roku ukazují, že nepříznivý vývoj v celkovém počtu osob umístěných ve věznicích z roku 2003 by mohl pokračovat i v roce 2004,** pokud nedojde k neočekávaným opatřením (např. amnestie - do konce roku se však nepředpokládá její vyhlášení). K tomuto závěru nás vedou následující zjištění:
- K 30. 6. 2004 bylo vězněno celkem 18 155 osob, z toho ve vazebních věznicích bylo umístěno 3 280 osob, a trest odnětí svobody vykonávalo 14 793 odsouzených; ve stejném období roku 2003 bylo ve vazbě 3 414 osob a ve výkonu trestu 13 560 odsouzených.

- V prvním pololetí roku 2004 nastoupilo do výkonu trestu celkem 6 570 osob, a vzhledem k tomu, že v tomto ukazateli je první pololetí dlouhodobě silnější než pololetí druhé, je možno očekávat, že koncem roku bude ve výkonu trestu odnětí svobody asi 12 500 odsouzených, tedy o více než 1 100 osob než koncem roku 2003.
- V prvním pololetí roku 2004 bylo z výkonu trestu odnětí svobody podmíněně propuštěno 1 723 odsouzených, na základě 60,3 % úspěšných návrhů a žádostí.
- Podle statistických údajů (i vyjádření odpovědného pracovníka VS ČR) probíhalo v předchozích letech podmíněně propouštění bez větších výkyvů stejně tak, že počet osob podmíněně propuštěných v prvním pololetí představoval asi polovinu z celkového počtu propuštěných za celý rok; lze tedy předpokládat, že koncem roku 2004 se bude počet podmíněně propuštěných pohybovat okolo 3 500 odsouzených, tedy více než v roce 2003 (asi o 350 odsouzených), ale mnohem méně než v letech předchozích.

B. Uplatňování alternativních trestů a odklonů

1. Pozitivním trendem je, že se v posledních letech **soustavně snižovaly počty nepodmíněných trestů odnětí svobody**. V roce 2003 činil jejich podíl 14,8 % ze všech uložených trestů.
2. Stabilně nejvíce je ukládán **trest odnětí svobody podmíněně odložený**, jehož podíl se v posledních letech ustálil okolo 54 %.
3. Z hlediska **alternativních trestů je pozitivní, že se každoročně od zakotvení do trestního zákona zvyšoval počet uložených trestů obecně prospěšných prací (v roce 2003 byl podíl ze všech uložených trestů již 20,6 %)**. Trest OPP se postupně v soudní praxi začíná stále více uplatňovat a tím přispívá ke snížení vězeňské populace, což je nepochybně příznivý ukazatel.

Příčiny nárůstu uložených trestů OPP:

- pronikl do praxe justičních orgánů,
- novela trestního řádu provedena zákonem č. 265/2001 Sb., která zcela vyloučila možnost uložit trestním příkazem NEPO trest,
- vznik a činnost Probační a mediační služby,

- novela trestního zákona provedená zákonem č. 265/2001 Sb. V ustanovení § 39 odst. 2 TrZ došlo k omezení možnosti ukládání trestu odnětí svobody u méně závažných deliktů. U trestných činů s horní hranicí trestní sazby odnětí svobody nepřevyšující tři roky (dosud jeden rok) lze totiž uložit nepodmíněně odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu.

Problémy:

- trest OPP je ukládán bez součinnosti s PMS, což situaci velmi komplikuje, hrozí nejen nekvalitní výběr pachatelů, ale i to, že výkon trestu není realizován a tudíž dochází a bude podle našeho názoru docházet ještě ve větší míře k návrhům na přeměnu trestu OPP. Alarmující je sdělení pracovníků ředitelství PMS, že jednotlivá střediska PMS dávají stanovisko k uloženým OPP pouze ve výjimečných případech. Důsledkem takto ukládaných trestů OPP je nárůst přeměněných trestů OPP na krátkodobý NEPO trest a tím zvýšení počtu odsouzených osob.

4. Neustále se **snižuje počet uložených peněžitých trestů**, především jako důsledek jeho zřejmé nedobytnosti.

5. Došlo k nárůstu stanovených **dohledů** (§§ 26 a 60a TrZ), i když na druhou stranu z celkového počtu podmíněných trestů v roce 2003 byl dohled uložen pouze v 6 % případů. Podle názorů probačních pracovníků jsou nedostatečné nabídky resocializačních programů.

6. Pokud jde o odklony, tak lze konstatovat, že **institut PZTS nejenom výrazným způsobem pronikl odklon do našeho trestního práva, ale i do praktické činnosti orgánů činných v trestním řízení**. Nárůst věcí rozhodnutých PZTS je pozvolný a stálý, s větším podílem věcí rozhodnutých státními zastupitelstvími.

7. **Narovnání se nestalo běžnou formou vyřizování trestních věcí a v uplynulém období bylo využíváno jen ve zcela zanedbatelném počtu případů**. Ani po novele a možnosti schválit narovnání státním zástupcem se situace výrazněji nezměnila.

8. **Pozitivní jsou výsledky dotazníkového šetření mezi soudci a státní-**

mi zástupci, z kterého vyplývá, že **obě skupiny respondentů sdílejí názor, že jak odklony, tak alternativní tresty jsou v praxi využívány dostatečně**. Tento jejich názor podporují i statistické údaje o skladbě ukládaných trestů.

9. Pokud jde o názory respondentů na spolupráci s Probační a mediační službou, soudci oceňují zejména pomoc při realizaci alternativních trestů a spolupráci při výkonu rozhodnutí. Státní zástupci za klad spolupráce s Probační a mediační službou považují neformální jednání, operativnost, rychlost, vstřícnost, flexibilitu, dobrou vzájemnou komunikaci.

10. Z nedostatků spolupráce s Probační a mediační službou soudci i státní zástupci nejčastěji uváděli především její nedostatečné personální obsazení a materiální vybavení.

11. V České republice v současnosti působí 174 probačních úředníků a 50 asistentů. Ze statistických údajů o činnosti PMS vyplývá, že v rámci jejich činnosti převažuje činnost ve vykonávacím řízení. Z činnosti **ve vykonávacím řízení dominuje realizace výkonu OPP**, na druhém místě je zajištění výkonu dohledu u podmíněného odsouzení. **V přípravném řízení dominuje činnost při zajištění podmínek pro realizaci odklonů (zejména PZTS).** Podle našich poznatků je minimum alternativních trestů uloženo v součinnosti s probačními úředníky. **Justiční praxe poukazuje na nezbytnost personálního posílení Probační a mediační služby. Zatížení služby je enormní, a pokud nedojde k personálnímu posílení, bude výkon alternativních trestů formální.** K tomu lze připomenout znění - Zásady 9 - Zdokonalování implementace evropských pravidel o alternativních trestech a opatřeních - Doporučení (2000) 22 vydané Výborem ministrů Rady Evropy 29. listopadu 2000 - „Mají-li být alternativní tresty a opatření řádně realizovány, je třeba adekvátních orgánů s dostatečnými finančními prostředky“.

Hlavní účel alternativních trestů spočívá v omezení nepodmíněných trestů odnětí svobody a v pomoci řešit problém přeplněnosti věznic. Měly by minimalizovat, i když patrně nikoliv zcela vyloučit, krátkodobé tresty odnětí svobody. Měly by být proto ukládány v případech deliktů střední

závažnosti, ve kterých byly dosud typicky ukládány krátkodobé tresty. Alternativní tresty by neměly nahrazovat tresty podmíněné, neboť tím by se vězeňská populace výrazněji nezredukovala. Ukazuje se, že i když se zvýšené ukládání alternativních trestů dosud výrazněji neprojevovalo v poklesu vězeňské populace, mají alternativní tresty reálnou šanci tento svůj účel naplňovat. Nelze však podléhat iluzi, že se to obejde bez otevřenosti dalším inovacím, které budou reflektovat na měnící se vnější společenské podmínky a bez větších finančních nákladů na jejich výkon. Od alternativních trestů lze jen ztěžka očekávat větší pozitivní vliv na ulehčení práce orgánům činným v trestním řízení. K tomu jsou určena alternativní opatření v trestním řádu.

V návaznosti na shrnutí získaných poznatků a jejich závěry nutno opakovaně zdůraznit, že počet osob vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody v roce 2003 se zvýšil pouze v porovnání s rokem 2002. Příčinou rozhodně nebyl vyšší počet uložených nepodmíněných trestů. Důvody tohoto stavu možno spatřovat v tom, že v roce 2003 se výrazně snížil vliv faktorů, které příznivě ovlivnily stav vězňů v roce 2002. Šlo přitom o ukazatele, které vedle počtu uložených nepodmíněných trestů odnětí svobody mají rozhodující vliv na počet vězňů odsouzených. Jde o počty osob nastupujících výkon trestu z vazby a občanského života, ukládání alternativních trestů a počty podmíněně prouštěných odsouzených. Rozhodující údaje za I. pololetí roku 2004, které se nám podařilo zjistit, nedávají velkou naději na zlepšení oproti předcházejícímu roku a spíše lze očekávat nárůst stavu vězňů.

Resumé

Ukládání nepodmíněného trestu

Jedním z hlavních směrů výzkumných úkolů IKSP jsou potřeby společnosti v oblasti trestní politiky a z nich vyplývající podněty pro změny v trestním zákonodárství, pro zvýšení vymahatelnosti práva, ke zdokonalení sankčního systému. Tyto podněty jsou zjišťovány zejména prostřednictvím zkoumání účinnosti nově zavedených institutů trestního práva - alternativních trestů a odklonů, dále i ukládaných trestů odnětí svobody a jejich výkonu, efektivity justice a vězeňství.

Studie „Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ“ byla zpracována na základě zadání ministerstva spravedlnosti. Důvodem pro zpracování studie bylo to, že v posledních letech došlo k nárůstu počtu odsouzených osob ve výkonu trestu odnětí svobody, přestože trestní zákon i trestní řád umožňuje široké uplatňování alternativních trestů a odklonů v součinnosti s Probační a mediační službou. Studie je členěna do 11 kapitol.

Vzhledem ke krátkému termínu stanovenému pro zpracování úkolu jsme nemohli postupovat standardním postupem při zpracování výzkumných úkolů. Kromě využití hlavních poznatků z dříve provedených výzkumů byla základní metodou analýza statistických údajů od justičních subjektů (statistika rozhodování soudů a státních zastupitelství, vězeňské služby, Probační a mediační služby), dále rozbor analytických materiálů Probační a mediační služby, Nejvyššího soudu a Nejvyššího státního zastupitelství. Jako jednu z možností k získání relevantních informací ke splnění úkolu jsme využili osobních poznatků a zkušeností státních zástupců a soudců s uplatňováním alternativních trestů a odklonů, se součinností s Probační a mediační službou, s činností probačních úředníků při uplatňování prvků probace a mediace. Proto jsme se obrátili na všechny okresní soudy a okresní státní zastupitelství s dotazníkem k dané problematice.

Závěry studie lze shrnout takto: Hlavní účel alternativních trestů spočívá v omezení nepodmíněných trestů odnětí svobody a v pomoci řešit problém

přeplněnosti věznic. Měly by minimalizovat, i když patrně nikoliv zcela vyloučit, krátkodobé tresty odnětí svobody. Měly by být proto ukládány v případech deliktů střední závažnosti, ve kterých byly dosud typicky ukládány krátkodobé tresty. Alternativní tresty by neměly nahrazovat tresty podmíněné, neboť tím by se vězeňská populace výrazněji nezredukovala. Ukazuje se, že i když se zvýšené ukládání alternativních trestů dosud výrazněji neprojevovalo v poklesu vězeňské populace, mají alternativní tresty reálnou šanci tento svůj účel naplňovat. Nelze však podléhat iluzi, že se to obejde bez otevřenosti dalším inovacím, které budou reflektovat měnící se vnější společenské podmínky, a bez větších finančních nákladů na jejich výkon. Od alternativních trestů lze jen ztěžji očekávat větší pozitivní vliv na ulehčení práce orgánům činným v trestním řízení. K tomu jsou určena alternativní opatření v trestním řádu. V návaznosti na shrnutí získaných poznatků a jejich závěry nutno opakovaně zdůraznit, že počet osob vykonávajících nepodmíněný trest odnětí svobody v roce 2003 se zvýšil pouze v porovnání s rokem 2002. Příčinou rozhodně nebyl vyšší počet uložených nepodmíněných trestů. Důvody tohoto stavu možno spatřovat v tom, že v roce 2003 se výrazně snížil vliv faktorů, které příznivě ovlivnily stav vězňených osob v roce 2002. Šlo přitom o ukazatele, které vedle počtu uložených nepodmíněných trestů odnětí svobody mají rozhodující vliv na počet vězňených odsouzených. Jde o počty osob nastupujících výkon trestu z vazby a občanského života, ukládání alternativních trestů a počty podmíněně propuštěných odsouzených.

Summary

Imposition of unconditional prison

One of the main directions of IKSP research tasks is society's needs in the field of penal policy and how these spur initiatives for changes in criminal legislation, for enhanced enforcement of the law, and for improvement of the sanctions system. These initiatives are identified in particular through examining the effectiveness of newly introduced institutions of criminal law - alternatives to imprisonment and diversions, and also prison sentences imposed and serving of them, and the effectiveness of justice and the prison system.

The study „Imposition of unconditional prison sentences and alternatives to this“ was prepared on the basis of an assignment from the Ministry of Justice. The reason for preparing the study was that in recent years there has been a rise in the number of persons convicted to serve a prison sentence, although the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure enable broad application of alternatives to imprisonment and diversions in cooperation with the Probation and Mediation Service. The study is divided into 11 sections.

In view of the short time period stipulated for carrying out the task we were unable to follow the standard procedure in performing the research tasks. In addition to using the main findings from previously conducted research we used analysis of statistical data from justice services as our basic method (statistics of decisions of courts and state prosecutors, the prison service, and the probation and mediation service) and also analysis of analytical material of the Probation and Mediation Service, the Supreme Court and the Supreme State Prosecutor's Office. As one of the options for acquiring relevant information to fulfil the task, we used the personal knowledge and experience of state prosecutors and judges in applying alternatives to imprisonment and diversions, in cooperation with the Probation and Mediation Service, and in the work of probation officers in applying probation and mediation elements. For this reason we administered a questionnaire on this issue to all district courts and district state prosecutors' offices.

The conclusions of the study can be summarised as follows - The main purpose of alternatives to imprisonment consists in restriction of unconditional prison sentences and in providing assistance in resolving the problem of overcrowded prisons. Short-term prison sentences should be minimised, even though they clearly cannot be excluded entirely. For this reason they should be imposed in cases of offences of medium seriousness, in which short-term sentences have typically been imposed up to now. Alternatives to imprisonment should not replace suspended sentences, for this would not reduce the prison population to any significant extent. It is shown that, even though greater imposition of alternatives to imprisonment has not been reflected in a particularly significant fall in the prison population, alternatives to imprisonment have a real chance of achieving their purpose. We cannot, however, be under any illusion that this can be managed without being receptive to other innovations which will reflect changing external social conditions, and without greater financial expenditure on their execution. It is only with difficulty that we can envisage alternatives to imprisonment having a more positive influence in facilitating the work of law enforcement bodies. Alternative measures are designed for this in the Criminal Code. In connection with the summary of findings obtained it needs to be stressed repeatedly that the number of persons serving unconditional prison sentences in 2003 rose only in comparison with 2002. The cause was certainly not a higher number of unconditional sentences imposed. The reasons for this situation can be attributed to the fact that the influence of factors which had a favourable impact on the number of persons in prison in 2002 was reduced substantially in 2003. Here it was a matter of indicators which in addition to the number of unconditional prison sentences imposed have a decisive influence on the number of convicted persons in prison. It is a matter of numbers of persons arriving to serve prison sentences from custody or life in the community, imposition of alternatives to imprisonment and the numbers of convicted persons conditionally released.

Překlad: Marvel

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

Institut zabezpečovací detence

Úkol byl uložen jako mimořádný mimo plán výzkumných úkolů.

Odpovědný řešitel: JUDr. Petr Zeman, Ph.D.

Řešitelé: Mgr. Hana Přesličková
Mgr. Jan Tomášek

Tento text neprošel jazykovou korekturou
a je určen pro studijní účely.

Praha 2004

SEZNAM ZKRATEK:

ČLS JEP - Česká lékařská společnost J. E. Purkyně

ČNR - Česká národní rada

KOL - Komise ochranné léčby

MPSV - Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

MS - Ministerstvo spravedlnosti ČR

MŠMT - Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR

MV - Ministerstvo vnitra ČR

MZ - Ministerstvo zdravotnictví ČR

RVPPK - Republikový výbor pro prevenci kriminality

StGB - Strafgesetzbuch (trestní zákon SRN)

StPO - Strafprozessordnung (trestní řád SRN)

TrŘ - zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, v platném znění

TrZ - zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, v platném znění

VZP - Všeobecná zdravotní pojišťovna

1. Úvod

1.1. Původ úkolu

Institut pro kriminologii a sociální prevenci byl na počátku roku 2004 Ministerstvem spravedlnosti ČR pověřen vypracováním materiálu k institutu zabezpečovací detence. Termín předložení materiálu byl stanoven na 14. 5. 2004. Zabezpečovací detence má být v rámci rekodifikace trestního práva jako nový druh ochranného opatření zařazena do připravovaného nového trestního zákoníku. Při řešení úkolu jsme proto vycházeli z dostupného textu návrhu nového trestního zákoníku ve stavu, v jakém byl předložen Legislativní radě vlády. Strukturu materiálu jsme zároveň přizpůsobili jeho předpokládanému cíli, tj. shromáždění dostupných informací k předmětnému institutu pro účely rekodifikace. Při řešení úkolu jsme, i s ohledem na termín předložení materiálu, použili následující metody a postupy:

- analýza příslušných ustanovení navrhovaného trestního zákoníku
- analýza souvisejících platných právních předpisů
- analýza dostupných literárních pramenů
- analýza dostupných zahraničních pramenů včetně trestněprávních předpisů
- expertní šetření formou kulatého stolu, jednotlivých osobních i korespondenčních konzultací.

Přestože navrhovaný institut by byl ochranným opatřením v českém trestním právu novým, v řadě jiných států obdobné instituty fungují již dlouhá léta, a to včetně zemí Evropské unie. Ostatně právě právní úprava některých členských států EU byla podle důvodové zprávy k návrhu trestního zákoníku jeho autorům při formulaci ustanovení o zabezpečovací detenci inspirací. Ani v České republice se však nejedná o problematiku neznámou. Naopak, v odborné literatuře je tento problém diskutován již řadu let. Při studiu dostupných pramenů jsme zjistili, že u nás existuje skupina odborníků, kteří se vzhledem ke své profesi uvedenou problematikou dlouhá léta zabývají. Většina z nich po čtyři roky (1999-2003) pracovala v Komisi ochranné léčby Ministerstva zdravotnictví ČR, přičemž jednou z priorit Komise byla právě odborná spolupráce při přípravě návrhu na vytvoření nového druhu ochranného opatření - zabezpečovací detence. Jak jsme zjistili, Komise shromáždila k problematice zabezpečo-

vací detence velké množství poznatků a odvedla významný kus práce nejen v oblasti právního zakotvení institutu, ale i při návrzích na jeho následnou praktickou realizaci.

Oslovili jsme tedy některé z těchto odborníků se žádostí, zda by se s námi pro účely tohoto materiálu nepodělili jak o své zkušenosti s prací na vytvoření institutu zabezpečovací detence, tak o poznatky ze své praxe, týkající se dosavadního stavu výkonu ochranného léčení. Setkali jsme se s velmi příznivou odezvou, takže jsme při řešení úkolu mohli uskutečnit cenné konzultace (včetně kulatého stolu, uspořádaného v březnu 2004 v IKSP) s těmito osobami: MUDr. Růžena Hajnová (sexuologické oddělení Fakultní nemocnice U Sv. Anny Brno), Mgr. Marie Suková (Centrum pro rozvoj péče o duševní zdraví), MUDr. Slavoj Brichcín (sexuologické oddělení Psychiatrické léčebny Praha-Bohnice), Ing. Jindřich Kadrníček (ekonomický náměstek ředitele Psychiatrické léčebny Brno-Černovice), MUDr. Marek Radimský (ředitel Psychiatrické léčebny Brno-Černovice), Ing. Michal Řeháček (ředitel odboru výkonu vazby a trestu GŘ VS ČR), MUDr. Vladimír Smékal (Psychiatrická léčebna Brno-Černovice), RNDr. Mgr. Ladislav Zamboj (Poradna pro občanství/Občanská a lidská práva).

1.2. Způsob řešení

Při úvahách o postupu řešení úkolu a po analýze shromážděných dostupných pramenů jsme dospěli k rozhodnutí strukturovat výsledný materiál do tří hlavních celků. V prvním je stručně shrnuta podstata problematiky a historie problému v ČR, ve druhém jsme se soustředili na analýzu navrhovaných legislativních úprav a na to, jak daný problém řeší trestní právo některých evropských zemí, a konečně ve třetím jsme se zabývali otázkou detenčního ústavu a souvisejících problémů.

K této struktuře nás vedlo jednak seznámení s prací již zmíněné Komise ochranné léčby, jednak aktuální stav legislativních prací na vytvoření institutu zabezpečovací detence. Jak již bylo uvedeno, určité odborné kruhy se danou problematikou zabývaly dlouhá léta, nejprve spíše teoreticky s důrazem na lékařské aspekty (vcelku zákonitě na problém od počátku upozorňovali především lékaři působící v psychiatrických léčebnách), ovšem později již zcela prakticky ve smyslu hledání způsobů, jak podobný institut začlenit do právního řádu a realizovat v praxi, a to formou spolupráce

zástupců lékařských společností, resortů spravedlnosti, zdravotnictví, vnitřní práce a sociálních věcí, školství, mládeže a tělovýchovy, dále Vězeňské služby ČR atd. Proto jsme nepovažovali za smysluplné zevrubně opakovat již publikované poznatky a v tomto směru jsme provedli pouze jejich shrnutí. Zároveň jsme vycházeli z faktu, že Legislativní rada vlády již projednává konkrétní paragrafovou podobu nového trestního zákoníku, v němž by měl být vytvořen právní rámec existence zabezpečovací detence jako ochranného opatření. Přestože cesta k přijetí nového trestního zákoníku bude patrně ještě dlouhá a složitá, nemohli jsme ignorovat skutečnost, že zde již existuje konkrétní návrh úpravy zkoumaného institutu. Z uvedených důvodů jsme těžiště řešení založili na analýze navrhané právní úpravy a na vyhledání problémových míst její případné praktické realizace, tedy ukládání zabezpečovací detence a jejího výkonu v detenčním ústavu.

2. Teoretická východiska

2.1. Stručný úvod do problému

České platné trestní právo umožňuje uložit pachateli, který se dopustil trestného činu (nebo, v případě nepřičetného pachatele, činu, který by jinak byl trestným činem) ve stavu vyvolaném duševní poruchou¹⁾, popř. pod vlivem návykové látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním, a jehož pobyt na svobodě je nebezpečný, ochranné léčení jako jeden z druhů ochranných opatření. Ochranné léčení lze uložit samostatně či vedle trestu, což je projevem dualistického systému sankcí českého trestního práva. Nelze jej tedy s trestem směřovat, přičemž hlavní rozdíl lze spatřovat v odlišném účelu - u ochranného léčení vystupují do popředí vedle ochrany společnosti prvky léčebně výchovné a speciálně preventivní.

Zatímco ukládání ochranného léčení je upraveno zákonem č. 140/1961 Sb., trestním zákonem, v platném znění, jednotná a komplexní právní úprava jeho výkonu chybí, což v praxi přináší řadu problémů. Ochranné léčení lze ukládat jako léčení ambulantní či ústavní a vykonává se ve věznicích (je-li uloženo vedle nepodmíněného trestu odnětí svobody a jsou-li k tomu ve věznicí podmínky), anebo ve zdravotnických zařízeních - psychiatrických léčebnách. Mezi pachateli s nařízeným ústavním ochranným léčením je nezanedbatelná skupina osob, jež vzhledem k charakteru a závažnosti své duševní poruchy představují pro společnost mimořádné nebezpečí. Jedná se o osoby hodnocené nejčastěji jako vysoce nebezpeční agresoři a sexuální devianti, u nichž lze na základě vyšetření duševního stavu oprávněně předpokládat, že se v budoucnu dopustí závažné trestné činnosti. Východním impulsem pro úvahy o nutnosti vytvoření nového druhu ochranného opatření bylo přesvědčení zejména ze strany pracovníků psychiatrických léčeben, v nichž se ochranné léčení vykonává, že tyto osoby do režimu ochranného léčení tak, jak je u nás upraveno a v praxi realizováno, nepatří, a to z několika důvodů.

¹⁾ o výkladu termínu „duševní porucha“ a o vhodnosti jeho používání v právních předpisech k hodnocení duševního stavu pachatele se v odborných kruzích vedou spory. V tomto materiálu budeme uvedeného termínu, až na výjimky, na něž výslovně upozorníme, používat v širším smyslu, zhruba jak jej definuje i § 415 návrhu trestního zákoníku, tedy „mimo duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka“.

Psychiatrické léčebny jsou zdravotnická zařízení, tedy instituce sloužící léčbě lidí. Třebaže jsou vzhledem k charakteru pacientů, jež jsou v nich umístěni, vybaveny určitými bezpečnostními prvky (nelze zapomínat, že ve zdravotnických zařízeních se nacházejí i osoby nedobrovolně hospitalizované na základě § 23 odst. 4 zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, v platném znění, či § 9 odst. 2 zákona č. 37/1989 Sb., o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi, v platném znění), přesto nedisponují dostatečným technickým a hlavně personálním vybavením pro skutečnou ostrahu. Zdravotnický personál je kvalifikovaný k poskytování zdravotní péče, nikoliv k ostraze vysoce nebezpečných agresorů. V rámci humanizace a liberalizace zdravotnictví došlo i v psychiatrických léčebnách k odstranění některých bezpečnostních opatření, byť byla někdy spíše psychologického charakteru (obvodové zdi areálu, ploty, mříže), celkově se léčebny staly otevřenějšími a tím i zranitelnějšími z bezpečnostního hlediska. Pracovníci léčeben to na jedné straně vítají, neboť znají vztah mezi účinnou léčbou a pro pacienta lidsky příjemným prostředím léčebny, na straně druhé se musejí vyrovnávat se zvýšenými riziky, jež práce s nebezpečnými osobami v takovém prostředí přináší. Opakovaně poukazují na to, že tyto osoby někdy tyranizují celé oddělení, napadají personál i jiné pacienty, přičemž takové útoky zejména proti pacientům končí nezřídka vážnější újmou na zdraví či dokonce smrtí. Paradoxně tedy kombinace výsledků humanizace zdravotnických zařízení a skutečnosti, že v nich vykonávají ochranné léčení vysoce nebezpeční pachatelé, vede ve svém důsledku k jejich „dehumanizaci“ v tom smyslu, že se prostředím léčebny stává nebezpečným a stresujícím pro ostatní pacienty i zdravotnický personál.

S otázkou bezpečnosti psychiatrických léčeben úzce souvisí i problém jejich zabezpečení proti útěkům pacientů. Útěky jsou i podle hodnocení pracovníků léčeben dosti časté, což pochopitelně souvisí i s již zmíněným odstraněním mechanických překážek a uvolněním režimových opatření. Z otevřených oddělení léčeben je útěk, či spíše bezproblémový odchod, po značnou část dne prakticky na volné úvaze pacienta. Ovšem ani útěk z uzavřeného oddělení, kde jsou mj. umístěni nebezpeční pachatelé na ochranném léčení, není složitou záležitostí. Z vyjádření pracovníků léčeben lze usoudit, že rozhodne-li se taková osoba z oddělení utéci, dříve či později tento svůj záměr až na výjimky realizuje. Takové zjištění nepřekvapí, uvědomíme-li si, že jedinou překážkou na cestě ke svobodě bývají dveře

uzamčené běžným zámekem, jejichž vykopnutí není pro průměrně fyzicky vybaveného člověka ničím nedosažitelným. Navíc personál léčebny (včetně sester či jiných pracovníků ženského pohlaví) při své pracovní činnosti na oddělení přichází a odchází z něj, takže stačí jen počkat na vhodné podmínky a za použití násilí či pohružky násilím (od zdravotnického personálu nelze požadovat riskování vlastního zdraví při intenzivnější snaze o zastavení pacienta) využít k útěku tuto příležitost. Po útěku z oddělení je pak opuštění areálu léčebny prakticky bez problémů. Riziko, jaké pro společnost představuje osoba již sama o sobě vzhledem ke svému duševnímu stavu nebezpečná, navíc pod stresujícím vlivem vědomí, že je na útěku, není třeba hlouběji rozebírat. Je-li pacient dopaden, je ve většině případů vrácen do léčebny ihned (uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody za trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí dle § 171 odst. 1 písm. d) tr.zák. - je-li pachatel vůbec trestně odpovědný - je v dané situaci i s ohledem na nízkou trestní sazbu méně obvyklé), v případech ostatních po výkonu trestu. Vrací se prakticky do stejného prostředí se stejnou možností útěk zopakovat. Totéž platí pro případy, kdy se pachatel do léčebny k výkonu ochranného léčení vrací po výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody uloženého za trestný čin spáchaný v léčebně. Pracovníci léčebny mohou v podobných případech pouze přijmout v rámci svých oprávnění (jež ovšem nejsou zákonem zcela jasně definována) a možností léčebny jednotlivá přísnější bezpečnostní opatření pro zacházení s konkrétní osobou, což ovšem nelze pokládat za dostatečné z hlediska ochrany personálu, pacientů ani společnosti.

Smyslem ochranného léčení je kromě ochrany společnosti také léčba pachatelovy duševní poruchy. Léčebně terapeutická činnost může být úspěšná jen za splnění několika předpokladů, zejména spolupráce pacienta a příznivého léčebného prostředí. Vysoce nebezpečné osoby s duševní poruchou, popisované v této kapitole, způsobují selhávání léčby jak u sebe, tak u ostatních pacientů. Jedná se o osoby, které jakoukoliv léčbu odmítají, popř. ji přinejmenším významně ztěžují. Je třeba si uvědomit, že jsou to často lidé s nízkým smyslem pro odpovědnost, bez schopnosti uznat vlastní vinu a přijmout důsledky svého jednání. Hovořit v takovém případě o „léčení“ není na místě. Navíc svým postojem a každodenním chováním závažně narušují léčebně terapeutický program ostatních pacientů. Odborníci hovoří o rozvratu režimové léčby osobami, které ostatní pacienty utlačují či svým závadným chováním odvádějí od plnění léčeb-

ného programu. I jen jedna osoba tak dokáže zmařit potenciálně úspěšné léčení řady dalších pacientů daného oddělení.

Z uvedených důvodů se již před rokem 1990 objevily požadavky na vytvoření nového druhu ochranného opatření, jež by se vykonávalo ve zvláštním ústavu, v němž by byli umístěni pachatelé, kteří jsou vzhledem ke svému duševnímu stavu vysoce společensky nebezpeční a u nichž nelze předpokládat, že by ochranné léčení v současné podobě splnilo svůj účel. V uvedeném ústavu by byla po vzoru evropských států, kde obdobné instituty fungují, zajištěna ostraha (kombinací lidské ostrahy, mechanických prvků a elektronického zabezpečení) nezbytná pro zachování bezpečnosti personálu i umístěných osob a předcházející útěkům. Vzhledem k obvyklému postoji umístěných osob k léčbě by při zacházení s nimi nad léčebnými postupy (na něž by se ovšem nerezignovalo) převažovaly prvky výchovné, psychologické a pedagogické. Kvalifikovaný personál by měl především vést pachatele k tomu, aby si svou duševní poruchu uvědomil a naučil se s ní žít tak, aby se snížila či pominula jeho společenská nebezpečnost. K tomu by měla přispět také vzájemná prostupnost nového ochranného opatření a ochranného léčení. Pachatelé by v novém ústavu byli vedeni mj. k překonání svého negativního postoje k léčbě, což by mohlo vyústit v přechod do režimu ústavního ochranného léčení s perspektivou následné změny na léčení ambulantní.

Uvedené požadavky a návrhy byly vyslyšeny rekodifikační komisí zařazením institutu zabezpečovací detence jako nového ochranného opatření do návrhu nového trestního zákoníku. Je třeba upozornit, že název navrhovaného opatření již vzbudil nevoli některých odborníků, podle nichž výraz „detence“ svádí k představě, že jde o odložení nepřizpůsobivého pachatele do střeženého zařízení bez dalšího terapeutického působení, přičemž jako přesnější navrhují název „ochranné zadržování“. Návrh příslušných ustanovení nového trestního zákoníku tak, jak jsme měli možnost se s ním seznámit, s léčebně terapeutickými programy počítá. Zvolit všeobecně vyhovující terminologii u nových institutů je vždy složité. Přesto se domníváme, že tato otázka nepatří při rozhodování o zařazení nového ochranného opatření do právního řádu mezi nejpálčivější problémy.

2.2. Historie problému v České republice

Od roku 1990 se legalizaci projektu speciálního ústavu pro výše popsanou skupinu osob snaží soustavně prosadit výbory Psychiatrické a Sexuologické společnosti ČLS. Jakkoli se ale zástupci těchto organizací při jednání s činiteli tehdejší ČNR i s představiteli ministerstev vnitra, spravedlnosti a zdravotnictví vždy setkali s porozuměním, jejich konkrétní návrhy bohužel nevedly ani k ustavení meziresortní expertní komise.¹⁾ V opakovaných diskusích na toto téma navíc záhy vystal zásadní problém - ukázalo se, že přes obecnou shodu na potřebě vzniku detenčního ústavu není snadné rozhodnout, který z příslušných resortů (tedy resort zdravotnictví, spravedlnosti či vnitra) by měl převzít odpovědnost za jeho zřízení, vlastní činnost a ostrahu. Tento rozpor svého času stručně a výstižně popsal tiskový mluvčí ministerstva spravedlnosti V. Voráček slovy: „Zdravotnictví stále volá: My nejsme bachaři, nemůžeme je hlídat. My voláme: Nejsme zdravotníci, nemůžeme je léčit. Vnitro volá, že s tím nemá nic společného“.²⁾

V první polovině devadesátých let byl problém přesto častěji situován spíše do oblasti veřejného zdravotnictví. I proto zřejmě v roce 1995 příslušné ministerstvo zpracovalo záměr vytvořit zařízení pro ochrannou léčbu společensky zvlášť nebezpečných pacientů v psychiatrické léčebně Dobřany. Navzdory skutečnosti, že byla posléze zvolena nejúspornější ze všech navrhovaných variant, k uskutečnění projektu z důvodu nedostatku finančních prostředků nedošlo a ministerstvo zdravotnictví na snahu vypracovat podobný projekt dočasně rezignovalo.³⁾

¹⁾ Břicháček, S., Weiss, P.: Alternativa péče o nebezpečné sexuální agresory. In: K problematice výjimečného trestu. Praha : IKSP, 1991. - str. 46

²⁾ Detence - dlouholetý problém. In: České vězeňství, 2000, č. 3.

³⁾ Ochranné léčby společensky zvlášť nebezpečných pacientů. In: České vězeňství, 2000, č. 3/4.

Ve druhé polovině devadesátých let se problematice ochranné detence začalo intenzivně věnovat Centrum pro rozvoj péče o duševní zdraví.¹⁾ V jeho rámci se podařilo sestavit pracovní skupinu, do níž byli přizváni odborníci z různých oblastí. Činnost této skupiny vyústila nejen v konkrétní návrhy na řešení, které se Centrum pokusilo prosadit na relevantních ministerstvech, ale posléze také ve zřízení meziresortní Komise ochranné léčby (KOL) při MZ ČR. Jejimi členy jmenoval v květnu roku 1999 ministr Ivan David zástupce MZ, MV, MS, MŠMT, MPSV, Vězeňské služby, společností ČLS JEP, VZP a také zdravotníků, kteří se věnují ústavnímu či ambulantnímu ochrannému léčení. Vznik institutu zabezpečovací detence jako čtvrtého typu ochranného opatření vedle dosud existujících se pak logicky stal jednou z priorit, jimž se KOL v následujících letech věnovala. Současně se komise zabývala také projektem nových pavilonů tzv. diferencovaného ochranného léčení v psychiatrické léčebně Brno - Černovice, jejichž součástí by se dle tehdejšího názoru KOL za určitých podmínek mohl stát i detenční ústav. Projednána byla mimo jiné kalkulace ošetřovacího dne a možné zdroje financování.²⁾

Dlouholeté úsilí odborných lékařských společností a posléze i zmíněná iniciativa KOL tak nakonec vedly k tomu, že se vznik institutu zabezpečovací detence podařilo prosadit v rámci rekodifikace trestního práva. Zároveň se ale znovu vynořily jisté nejasnosti ohledně resortu, na který připadne zřizovatelská role zamýšleného detenčního ústavu. Současné znění návrhu nového trestního zákoníku předpokládá, že se této úlohy ujme Ministerstvo spravedlnosti.

2.3. Okruh osob vhodných k umístění do zabezpečovací detence

Zabezpečovací detenci chápe většina odborníků především jako opatření, které po vzoru zahraničních právních úprav vyřeší letitý problém s výkonem ústavní ochranné léčby některých zvláště nebezpečných pacientů v psychiatrických léčebnách.

¹⁾ Centrum pro rozvoj péče o duševní zdraví vzniklo v březnu 1995 jako nestátní organizace, jejímž cílem bude napomáhat procesu transformace péče o duševní zdraví v ČR, a to takovým způsobem, aby se podařilo naplnit potřeby klientů i poskytovatelů služeb.

²⁾ Zpráva o činnosti Komise ochranné léčby MZ ČR pro RVPPK. Září 2003.

V obecné rovině tuto skupinu pacientů je možno charakterizovat jako osoby nepodrobivé, nespolutracující, sociálně těžce maladaptované a agresivní, které odmítají (či dokonce sabotují)³⁾ léčbu a v negativním smyslu tak ovlivňují pacienty ostatní. Dále se jedná o osoby postižené chorobou, jejíž léčitelnost je za současných podmínek nemožná, nebo alespoň pochybná.⁴⁾ Často se u nich setkáváme s těžkými poruchami osobnosti, přičemž nejednou jde i o souhrn několika anomálií současně (například psychopatické osobnosti, nízkého intelektu a sexuální deviace).⁵⁾ Takové případy nejsou řešitelné běžným způsobem v psychiatrické léčebně. Zaměstnanci psychiatrických léčeben poukazují na skutečnost, že zdravotnická zařízení díky postupné humanizaci a liberalizaci nejsou k zacházení s těmito pacienty uzpůsobena, o čemž svědčí nejen závažné případy, kdy je takovým pacientem napaden ošetřující personál, ale rovněž opakující se útoky nebezpečných sexuálních deviantů a agresorů.

Otázka okruhu osob, kterých by se zabezpečovací detence, resp. detence měla týkat, byla jednou z nejpodstatnějších. V následující části se proto budeme věnovat tomu, jak je tento problém řešen v návrhu nového trestního zákoníku. Podle připravované právní úpravy je zabezpečovací detence ochranným opatřením, jehož hlavním úkolem je ochrana společnosti před pachateli, kteří spáchali trestnou činnost (nebo se dopustili činu jinak trestného) závažného charakteru, jejichž společenská nebezpečnost je vysoká, a jejichž duševní stav trvale či dočasně způsobil a způsobuje, že se takové závažné trestné činnosti dopustili (dopouštějí). Zároveň u těchto osob existuje s ohledem na jejich duševní stav reálný předpoklad, že se budou i v budoucnosti dopouštět závažné trestné činnosti. Navíc jde o osoby, u nichž je velmi malá pravděpodobnost účinnosti typické bytí i komplexní ochranné léčby (ochranného léčení) a naopak vysoká míra pravděpodobnosti recidivy.

³⁾ Ochranné léčby společensky nebezpečných pacientů. In: České vězeňství. 2000, č. 3/4.

⁴⁾ Císařová, D., Vanduchová, M.: Nepřičetný pachatel. Praha : Příručky MS, 1995. - str. 85

⁵⁾ Weiss, P.: Sexuální deviace. Praha : Portál, 2002. - str. 289.

Subsidiarita k ochrannému léčení

Základní podmínkou pro uložení zabezpečovací detence ve všech případech (a pro všechny skupiny pachatelů) předvídaných trestním zákoníkem je tzv. subsidiarita k ochrannému léčení. To znamená, že ve všech případech, kdy soud ukládá zabezpečovací detenci ji lze uložit jen tehdy nelze-li očekávat, že by uložené ochranné léčení s přihlédnutím k relevantním okolnostem (zejm. k povaze duševní poruchy, příp. k již projevenému postoji pachatele k ochrannému léčení) plnilo svůj účel, tj. vedlo k dostatečné ochraně společnosti. Z toho vyplývá, že zabezpečovací detence bude přicházet v úvahu jen v těch případech, kdy půjde o osoby (pachatele), u nichž je zřejmé (existuje reálný předpoklad), že ochranné léčení, pokud by bylo v daném případě uloženo, by bylo neúčinné a neúčelné, tedy nevedlo by k dostatečné ochraně společnosti. Přičemž postačí předpoklad neúčinnosti (neúčelnosti) ochranného léčení, který však musí být podložen objektivním zhodnocením všech podstatných okolností, tj. s přihlédnutím zejména k povaze duševní poruchy, možností působení na pachatele, příp. s přihlédnutím k jeho již projevenému postoji k ochrannému léčení. Podmínkou uložení zabezpečovací detence není předchozí uložení, resp. selhání ochranného léčení.

Je možno říci, že právě v zákonném vymezení vztahu obou těchto ochranných opatření (institutů), tedy ochranného léčení a zabezpečovací detence, je třeba spatřovat jedno ze základních kritérií určujících charakteristiku a vymezení okruhu osob, kterých by se zabezpečovací detence měla týkat. To jest, zabezpečovací detence představuje krajní opatření, které přichází v úvahu jen tehdy, nelze-li ochranu společnosti zajistit jinak (zejm. ochranným léčením).

Nebezpečnost pachatele a nebezpečnost pobytu pachatele na svobodě

Dalším předpokladem a tedy dalším kritériem pro vymezení okruhu pachatelů, jimž je nutné, resp. možné uložit zabezpečovací detenci, je určitá zákonem stanovená „míra“ nebezpečnosti ze strany pachatele pro společnost, která je dána v první řadě závažností a nebezpečností protiprávního jednání (trestného činu), kterého se pachatel dopustil.

Zabezpečovací detence představuje velmi hluboký a zásadní zásah do základních lidských práv a svobod. Představuje tak velmi přísné opatření, které je navíc ukládáno na neomezenou dobu. Proto jej návrh trestního zákoníku koncipuje tak, že je určeno jen pro pachatele, z jejichž strany hrozí nebezpečí určitého druhu a určité intenzity, nikoli pro pachatele činů méně závažných.¹⁾

Uložení zabezpečovací detence přichází v úvahu jen v těch případech, kdy je spáchán trestný čin závažného charakteru, který vykazuje vyšší či obzvláště vysokou míru nebezpečnosti pro společnost. Tedy přichází v úvahu jen tehdy, dopustí-li se pachatelé, tzv. zločini, nebo dokonce zvlášť závažného zločinu.

K tomu je třeba doplnit, že připravovaný trestní zákoník zavádí novou klasifikaci trestných činů, a to tak, že je dělí na přečiny a zločiny (zvlášť závažné zločiny). Trestní zákoník vymezuje v § 14, které trestné činy jsou považovány za přečiny, zločiny a zvlášť závažné zločiny. Podle § 14 odst. 2 návrhu TrZ „přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do tří let“. Odstavec 3 ustanovení § 14 TrZ pak stanoví, že „zločiny jsou všechny trestné činy, které nejsou přečiny; zvlášť závažnými zločiny jsou trestné činy uvedené v § 91 odst. 2 a úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně osm let“. Toto rozdělení na jakousi bagatelní či méně závažnou trestnou činnost a trestnou činnost závažnějšího charakteru je významné z hlediska penitenciárního v oblasti celého trestního práva. Právě též v případě uložení zabezpečovací detence má, jak již bylo řečeno, toto rozlišování trestných činů zcela zásadní význam.

Pro uložení zabezpečovací detence ovšem v některých případech nepostačuje, aby nebezpečnost pachatele byla dána „pouze“ závažností trestného činu, kterého se dopustil, a aby byla dána a posuzována pouze podle stavu v době spáchání trestného činu. Další podmínkou nezbytnou pro uložení tohoto ochranného opatření pro určité skupiny pachatelů je, že po byt pachatele trestného činu na svobodě je nebezpečný.

¹⁾ Císařová, D., Vanduchová, M.: Nepřičetný pachatel. Praha : Příručky MS, 1995 - str. 85.

Nebezpečnost pobytu pachatele na svobodě není možné vyvozovat pouze ze závažnosti trestného činu, resp. z jednání, které vykazuje znaky trestného činu, pokud jde o nepřičetného pachatele. Pobyt takové osoby na svobodě musí být i pro budoucnost nebezpečný pro zájmy chráněné trestním zákonem. Nebezpečnost pachatelova pobytu na svobodě je třeba posuzovat podle stavu v době rozhodování soudu o zabezpečovací detenci. Tato podmínka je splněna, je-li vysoce pravděpodobné, že pachatel (nepřičetný pachatel, pachatel ve stavu vyvolaném duševní poruchou - § 103 odst. 1 a odst. 2 písm. a)) spáchá znovu obdobně závažný útok na zájmy chráněné trestním zákonem, a to pod vlivem duševní poruchy.¹⁾ Nebezpečnost pobytu pachatele na svobodě se ovšem nekryje s naléhavostí poruch v lékařském smyslu, ale je dána pravděpodobností recidivy.²⁾

Připravovaný trestní zákoník stanoví ovšem další zákonné podmínky pro uložení zabezpečovací detence, které musí být vždy v konkrétním případě splněny. Také tyto další podmínky představují jakási kritéria, která jsou určující pro charakteristiku osob, jimž je určena zabezpečovací detence. Zároveň představují kritéria pro vnitřní diferenciaci okruhu osob, u nichž přichází uložení zabezpečovací detence v úvahu. Tyto další zákonné podmínky jsou tedy dány odlišně podle toho, jaké kategorie osob by se zabezpečovací detence měla týkat. První skupinu tvoří podle připravované právní úpravy osoby, které páchaly vysoce nebezpečný čin pro společnost, avšak které není možno trestně stíhat pro jejich nepřičetnost. Do druhé skupiny patří pachatelé, kteří v se době spáchání trestného činu nacházeli ve stavu zmenšené přičetnosti nebo ve stavu vyvolaném duševní poruchou. Třetí skupinu tvoří pachatelé, kteří se oddávají zneužívání návykové látky a kteří pod jejím vlivem nebo v souvislosti s jejím zneužíváním opakovaně spáchali závažnou trestnou činnost.

¹⁾ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon, komentář, 5. vydání, Praha : C. H. Beck, 2003. - str. 554.

²⁾ Císařová, D., Vanduchová, M.: Nepřičetný pachatel. Praha : Příručky MS, 1995. - str. 79.

I. kategorie - nepřičetní (trestně neodpovědní) pachatelé

Podle navrhované právní úpravy uloží soud zabezpečovací detenci (obligatorně) předně pachatel, který není pro nepřičetnost trestně odpovědný, pokud jsou splněny zároveň další tři podmínky:

- a) pachatel se dopustil činu jinak trestného, který by naplňoval znaky zvláště závažného zločinu,
- b) pobyt pachatele na svobodě je nebezpečný a
- c) nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možností působení na pachatele vedlo k dostatečné ochraně společnosti.

V tomto případě je pro charakteristiku pachatele, mimo dalších výše popsaných, rozhodující zejména okolnost, že je shledán nepřičetným a tedy trestně neodpovědným. Takovému pachateli nelze uložit žádný trest (nelze jej ani trestně stíhat), je mu však možno uložit ochranné opatření, které s ohledem na vysokou nebezpečnost této osoby má zajistit dostatečnou ochranu společnosti.

Nepřičetností se chápe, ve smyslu § 26 připravovaného TrZ, stav (obdobně podle stávající úpravy § 12 TrZ), ve kterém někdo pro duševní poruchu, která je zde, v době spáchání trestného činu nemůže buď rozpoznat, že jeho jednání je protiprávní, anebo nemůže své jednání ovládat. Postačí nedostatek jedné z těchto schopností (rozpoznávací-rozumové nebo určovací). Změnou oproti současné (platné) právní úpravě je, že nepřičetný pachatel není schopen buď rozpoznat protiprávnost svého jednání, nebo takové jednání ovládat. Pravděpodobně tato změna souvisí také s upřesněním pojmů, neboť pojem „nebezpečnost“ může v tomto případě být klíčovým, a není zcela přesný a jednoznačný.

Duševní porucha, která je v tomto případě příčinou nepřičetnosti, může mít různý charakter, může být přechodná, déletrvající či trvalá. K tomu je ovšem třeba dodat, že samotná duševní porucha není důvodem nepřičetnosti, pokud v konkrétním případě v době spáchání trestného činu nevyvolala nedostatek schopnosti rozpoznávací nebo určovací.¹⁾

¹⁾ Císařová, D., Vanduchová, M.: Nepřičetný pachatel. Praha : Příručky MS, 1995. - str. 25

V českém trestním právu existoval problém s výkladem pojmu „duševní porucha“. Vzhledem k tomu, že pojem duševní porucha je do určité míry pojmem právním, nikoli psychiatrickým, vznikaly v teorii i praxi dohady o tom, které psychiatrické jednotky pod tento termín patří.²⁾ Řada odborníků však spatřuje v českém pojetí termínu duševní poruchy výhodu z hlediska její stručnosti a její jakési všeobsažnosti, neboť díky ní není třeba stále doplňovat právní úpravu v rámci liberalizačních tendencí v oblasti trestního práva o další skupiny poruch, s nimiž se původně vůbec nepočítalo.³⁾

Připravovaný trestní zákoník vcelku uspokojivě řeší dosavadní nejistotu o otázce výkladu tohoto pojmu. Návrh obsahuje zcela nově vymezení (definici) pojmu „duševní porucha“ v § 415. Podle tohoto ustanovení se duševní poruchou „rozumí mimo duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka“. Tím byly do značné míry rozptýleny obavy některých odborníků, zda se pod pojmem duševní porucha bude rozumět též například sexuální deviace, neboť některé nebezpečné sexuální deviace nejsou podle jejich vyjádření obecně zahrnuty do kategorie duševních poruch.

Pro srovnání lze uvést příklad z německé právní úpravy. Ustanovení § 20 StGB SRN hovoří nikoli o nepřičetnosti, ale o neodpovědnosti resp. „neschopnosti viny“ (Schuldunfähigkeit). Přičemž německá právní úprava rozlišuje „neschopnost viny“ dítěte, pro niž je rozhodující věková hranice 14 let, dále neodpovědnost, resp. „neschopnost viny“ pro duševní poruchy a zmenšenou přičetnost (zpusobilost k vině). Ustanovení § 21 StGB vymezuje pojem neodpovědnosti, resp. „neschopnosti viny“ pro duševní poruchy takto: „Bez viny jedná ten, kdo při spáchání činu není pro chorobnou duševní poruchu, pro hlubokou poruchu vědomí nebo pro slabomyslnost nebo pro jinou těžkou duševní úchylku schopen rozpoznat bezprávnost činu, nebo podle tohoto poznání jednat.“⁴⁾ Srovnáme-li v tomto bodě právní úpravu nepřičetnosti v německém trestním zákoně a připravovaném českém trestním zákoníku, je zřejmé, že se německá úprava stala inspirací.

²⁾ Císařová, D., Vanduchová, M.: Nepřičetný pachatel. Praha : Příručky MS, 1995. - str. 28

³⁾ tamtéž, str. 28

⁴⁾ tamtéž, str. 26

Otázka nepřičetnosti je sice otázkou právní a její posouzení náleží čistě jen orgánům činným v trestním řízení, a to na základě provedených důkazů. Nicméně povaha této otázky vyžaduje, aby její posouzení bylo založeno na odborných znalostech z oboru psychiatrie. Je zřejmé, že v takovém případě se neobejde soud bez náležitého znaleckého posudku, který by však měl vycházet z dlouhodobějšího a intenzivnějšího pozorování osoby pachatele. Samotní odborníci psychiatři vyjadřují značné pochybnosti o dosavadní praxi znaleckého posuzování, kdy znalecké posudky jsou vypracovávány na základě pouze několikahodinového pozorování pachatele. Tato doba se jeví jako zcela nedostatečná pro vytvoření odpovědného a kvalifikovaného úsudku o osobě pachatele a o jeho duševním stavu, tedy pro stanovení diagnózy, která může být podkladem pro určité rozhodnutí soudu. Odborníci navrhují tuto dobu prodloužit, aby znalecké posudky byly vypracovávány na základě dlouhodobějšího pozorování pachatele, a to v řádu několika týdnů až měsíců. Jedině tak lze podle nich odpovědně posoudit duševní stav pachatele, a jedině tak může být uloženo odpovídající a adekvátní opatření.

II. kategorie - pachatelé zmenšeně přičetní nebo jednající ve stavu vyvolaném duševní poruchou

Obligatorně uloží soud zabezpečovací detenci pachateli, který spáchal zločin ve stavu zmenšené přičetnosti nebo ve stavu vyvolaném duševní poruchou, pokud současně upustí od potrestání (§ 47 odst. 2). Zmenšenou přičetností se rozumí podle připravované právní úpravy (§ 27) stav, ve kterém byla v důsledku duševní poruchy v době spáchání trestného činu podstatně zeslabena (snížena) schopnost pachatele rozpoznat protiprávnost tohoto činu nebo ovládat své jednání. Okolnost, že je trestný čin spáchán ve stavu zmenšené přičetnosti, nevylučuje trestní odpovědnost, nicméně ji snižuje a je důvodem pro zvláštní postup vůči pachateli.

Také otázka zmenšené přičetnosti je otázkou právní, ani zde se však soud neobejde bez znaleckého posudku. Problematika zmenšené přičetnosti a plné nepřičetnosti se ve své podstatě liší pouze intenzitou, to znamená, že v případě zmenšené přičetnosti nesmí být pachatelova schopnost rozpoznat protiprávnost jednání nebo schopnost ovládat své jednání zeslabena natolik, aby se svou intenzitou rovnala plné nepřičetnosti.

V jiných případech soud může (fakultativně) uložit zabezpečovací detenci pachateli, jenž spáchal zločin ve stavu vyvolaném duševní poruchou, jehož pobyt na svobodě je nebezpečný a nelze-li očekávat, že by ochranné léčení splnilo svůj účel. Soud v tomto případě vychází z dalších okolností týkajících se osoby pachatele, jeho dosavadního života a jeho poměrů. Takovému pachateli však soud zároveň uloží trest (§ 103 odst. 2 a) návrhu).

III. kategorie - pachatelé oddávající se trvale zneužívání návykové látky

Soud může uložit (fakultativně) zabezpečovací detenci pachateli, který se oddává zneužívání návykové látky při splnění dalších zákonem předepsaných podmínek (viz kapitola 4.1.). Podstatné z hlediska této skupiny pachatelů pro jejich vymezení je, že jde o osoby, které se trvale oddávají zneužívání návykové látky, přičemž musí jít o takové požívání návykové látky, které má povahu chorobného návyku. Nestačí tedy jen např. ojedinelá opilost.¹⁾ V tomto případě se jedná typicky o alkoholiky a toxikomany.

Trestné činy musí být spáchány pachatelem pod vlivem návykové látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním. V souvislosti se zneužíváním návykové látky je trestný čin spáchán tehdy, jestliže mezi zneužíváním návykové látky a spáchaným trestným činem je příčinná souvislost, znamená to tedy, že zabezpečovací detenci dovoluje zákon uložit i pachateli, který nebyl v době činu pod vlivem návykové látky, ale jeho trestná činnost (závažná) byla zřejmým důsledkem jejího zneužívání.²⁾ Stav pachatele způsobený návykovou látkou nemusí dosahovat stupně nepřičetnosti ani zmenšené přičetnosti, postačí ovlivnění návykovou látkou i v menší intenzitě.³⁾ Zákon však u těchto pachatelů nevyžaduje, aby jejich pobyt na svobodě byl nebezpečný.

¹⁾ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon, komentář, 5. vydání, Praha : C. H. Beck, 2003. - str. 554.

²⁾ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon, komentář, 5. vydání, Praha : C. H. Beck, 2003. - str. 554.

³⁾ Císařová, D., Vanduchová, M.: Nepřičetný pachatel. Praha : Příručka MS, 1995. - str. 81.

Pro uložení zabezpečovací detence této skupině pachatelů stanoví připravovaný zákoník navíc zvláštní podmínku, a tou je předchozí trestná činnost pachatele. Lze tedy tyto pachatele charakterizovat jako recidivisty, kteří páchají trestnou činnost v rámci zneužívání návykové látky (ať již pod vlivem nebo v souvislosti s jejím zneužíváním), a kteří spáchali v minulosti (alespoň dva) zvláště závažné zločiny a byli za tyto trestné činy již dvakrát odsouzeni k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nejméně na jeden rok (§ 103 odst. 2 písm. b). Pokud se týká problematičnosti navrhované úpravy související s otázkou, za jaký trestný čin by měl být pachatel souzen aktuálně, k tomu dále kapitola 4.1.

Pro tuto skupinu pachatelů je dále charakteristické, že vzhledem k tomu, že se jedná o recidivisty alkoholiky či toxikomany, je více než pravděpodobné, že jim spolu s uloženými původními tresty bylo uloženo též ochranné léčení, které se však ukázalo nanejvýš neúčinné. Soud tedy z tohoto hlediska bude posuzovat vhodnost uložení zabezpečovací detence také s přihlédnutím k dosavadnímu postoji pachatele k ochrannému léčení. Většinou půjde o osoby, kterým již v minulosti bylo uloženo ochranné léčení, jež se ukázalo neúspěšným a tedy nedostatečným opatřením, zejména z hlediska postoje těchto pachatelů k ochrannému léčení. Také těmto pachatelům soud uloží zabezpečovací detenci vedle trestu.

Ochranná a preventivní detence

V rámci úvah o okruhu osob, na něž by se měla vztahovat zabezpečovací detence, je třeba zmínit jednu otázku dosti diskutovanou v průběhu jednání týkajících se zavedení tohoto nového druhu ochranného opatření. Jednalo se mimo jiné o dilema, zda detenci zavést jako opatření preventivní či následné. Preventivní detence by mohla být nařizována také osobám, které jsou pro svou duševní poruchu nebo chorobu obzvláště společensky nebezpečné, které ovšem dosud buď nespáchaly žádnou trestnou činnost, nebo spáchaly trestnou činnost tzv. bagatelního charakteru. Obecně by však šlo o osoby, u nichž lze důvodně předpokládat, že se dříve či později v budoucnosti dopustí závažné trestné činnosti.

Zastánci „preventivní detence“ byli zejména mezi lékaři, podle nichž v řadě případů se tito agresivní jedinci (sexuální devianti, agresori) dopouštějí celkem ne příliš nápadné trestné činnosti, za kterou je nelze

odsoudit k dlouhodobým trestům, ale znaleckým vyšetřením jsou u těchto lidí prokázány nebezpečné tendence, jež dříve nebo později skončí závažnou trestnou činností. A podle názoru některých odborníků lékařů by se detenční zařízení mělo zaměřit také právě na tyto osoby, o tyto lidi by se měly starat detenční ústavy.

V této souvislosti však vyvstává řada otázek, na které nelze nalézt uspokojivé odpovědi. Jde o otázky znaleckého posuzování. Je možné bez toho, že by pachatel bagatelní trestné činnosti (nemluvě o osobě, která nespáchala žádnou trestnou činnost) jevil jakékoli známky abnormality, provést u něj žádané lékařské vyšetření? Je možné v případě takového pachatele odpovědně navrhnout detenci? Je možné do detenčního ústavu poslat člověka, který za sebou nemá kriminální anamnézu takového charakteru, že by byl označen jako recidivista, speciální recidivista nebo jinak nebezpečný pro společnost, jen proto, že by bylo možné si myslet, že by ji mohl mít?¹⁾ K otázce predikce dalšího páchaní trestné činnosti vyjadřují někteří lékaři pochybnosti o možnostech zejména oboru psychiatrie predikovat (lépe je na tom sexuologie).

Důvodem zabezpečovacího (ochranného) opatření obecně je tzv. nebezpečný stav pachatele a jeho účelem je ochrana společnosti před „nosičem“ tohoto stavu výchovou, léčbou, izolací, eventuálně zneškodněním pachatele. Zabezpečovací detence konkrétně je ochranným opatřením, které patří (bude patřit) do systému trestně právních sankcí, jejichž charakter je dán jejich účelem, a tím je mimo jiné ochrana společnosti před trestnými činy, resp. činy, které by nehledě k osobě pachatele byly trestnými činy. Ochranné opatření je obecně myslitelné i bez trestného činu jako jeho předpokladu. Přesto je podle našeho názoru nepřijatelné, aby zabezpečovací detenci bylo možné uložit také osobě, která nespáchala žádný trestný čin, neboť by tím došlo k porušení principů demokratického právního státu a základních lidských práv a svobod. Byly by porušeny základní zásady právního řádu tím, že by osoby byly postihovány trestněprávní sankcí (byť by měla charakter ochranného opatření), aniž by se předtím dopustily protiprávního činu.

¹⁾ Detence - dlouholetý problém. In: České vězeňství, 2000, č. 3/4.

Podle našeho názoru pokud by ukládání detence mělo být přípustné i vůči osobě, která se dosud žádného takového činu nedopustila, nemohl by tento institut být upraven v rámci trestního práva a podmínky pro jeho aplikaci by byly zcela odlišné.

Ostatně tato možnost v našem právním řádu již existuje, a sice v v čl. 8 odst. 6 Listiny základních práv a svobod, podle něhož: „Zákon stanoví, ve kterých případech může být osoba převzata nebo držena v ústavní zdravotnické péči bez svého souhlasu. Takové opatření musí být do 24 hodin oznámeno soudu, který o tomto umístění rozhodne do 7 dnů.“ V našem právním řádu je toto ustanovení Listiny konkretizováno zdravotnickými předpisy a soud o takovém opatření rozhoduje v rámci občanskoprávního řízení. Do jisté míry lze říci, že výše popsany argument se jeví ve své podstatě formálním, nicméně podle našeho názoru má zásadní význam z hlediska ochrany lidských práv.

Pokud jde o osoby, které se dopustily trestné činnosti bagatelního charakteru a u kterých je predikováno páchání závažné trestné činnosti, domníváme se, že ani v tomto případě není vhodné uvažovat o zavedení možnosti uložení zabezpečovací detence. Zabezpečovací detence je ochranným opatřením, které, jak již bylo řečeno, výrazným způsobem zasahuje do práv a svobod osob, kterých se týká. Ochranné opatření má odpovídat nebezpečí hrozícímu od pachatele.¹⁾ Je třeba respektovat všechny zásady platné v demokratickém právním řádu, resp. trestním právu, pro ukládání ochranných opatření, jako je např. zásada přiměřenosti. Je nezbytné, aby uložené trestní opatření odpovídalo spáchanému trestnému činu, aby právní úprava zabezpečovala určitou míru adekvátnosti.²⁾

Zabezpečovací detence měla být nejen podle navrhované právní úpravy, ale i podle teoretických a praktických požadavků chápána tak, že jde mimo jiné o důslednou izolaci dotyčné osoby z důvodu ochrany společnosti před závažnou trestnou činností, a to na dobu neurčitou. Přičemž rozhodnutí o jejím uložení, pokud by se pachatel dopustil méně závažného trestného činu, by bylo založeno pouze na předpokladu, že se daný pachatel vzhledem ke svému duševnímu stavu dopustí další závažné trestné činnosti, aniž by měl možnost podrobit se ochrannému léčení.

¹⁾ Císařová, D., Vanduchová, M.: *Nepříčetný pachatel*. Praha : Příručky MS, 1995. - str. 70.

²⁾ *tamtéž*, str. 71.

Toto řešení se nám jeví zcela neadekvátní. Návrh trestního zákoníku sám stanoví v rámci obecných zásad pro ukládání ochranných opatření zásadu přiměřenosti (§ 99 návrhu). Soud nemůže uložit ochranné opatření, které není přiměřené povaze a závažnosti pachatelem spáchaného činu a nebezpečí, které od pachatele hrozí v budoucnu pro zájmy chráněné trestním zákoníkem, jakož i osobě pachatele a jeho poměrům. Újma způsobená uloženým a vykonaným ochranným opatřením nesmí být větší než je nezbytné k dosažení jeho účelu.

Závěrem této části je vhodné určitě srovnání výše uvedených požadavků praxe ohledně okruhu osob, pro které by měla zabezpečovací detence být vhodným opatřením z hlediska zajištění ochrany společnosti, ale též z hlediska možností působení na tyto osoby, a navrhovaného vymezení okruhu osob, na něž by se mělo nové ochranné opatření vztahovat. Lze konstatovat, že navrhovaná právní úprava tyto požadavky v zásadě naplňuje. Zejména s ohledem na zdůrazňování problematičnosti práce s těmito pachateli v rámci výkonu ochranného léčení lze říci, že právní úprava se snaží vymezit pachatele jako skupinu osob, u nichž je vysoce pravděpodobné, že pro ně ochranné léčení bude neúčinné, které je ovšem třeba z důvodu ochrany společnosti „izolovat“ ve speciálních zařízeních, kde jim bude poskytována specializovaná odborná individuální péče.

3. Ukládání a výkon zabezpečovací detence

3.1. Navrhovaná právní úprava

Podmínky pro uložení zabezpečovací detence

V rámci trestního řízení by měl zabezpečovací detenci ukládat soud (v hlavním líčení by ji mohl uložit i bez návrhu státního zástupce, ve veřejném zasedání, pokud by si rozhodnutí o ní nevyhradil podle § 230 odst. 2 tr. z., jen na jeho návrh). Návrh trestního zákoníku rozlišuje obligatorní a fakultativní ukládání zabezpečovací detence. Obligatorně ji soud uloží ve dvou případech. Buď tehdy, když rozhodne o upuštění od potrestání dle § 47 odst. 2 návrhu. Podle tohoto ustanovení soud může upustit od potrestání tehdy, jestliže pachatel spáchal zločin ve stavu zmenšené přičetnosti nebo ve stavu vyvolaném duševní poruchou, nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možnostem působení na pachatele vedlo k dostatečné ochraně společnosti, a soud má za to, že zabezpečovací detence zajistí ochranu společnosti lépe než trest.

Druhým případem obligatorního uložení je situace, kdy pachatel činu jinak trestného, který by naplňoval znaky zvlášť závažného zločinu, není trestně odpovědný, jeho pobyt na svobodě je nebezpečný a nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možnostem působení na pachatele vedlo k dostatečné ochraně společnosti. Za zvlášť závažné zločiny jsou v návrhu trestního zákoníku pokládány trestné činy vyjmenované v § 91 odst. 2 návrhu, a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně osm let.

Fakultativně může soud zabezpečovací detenci uložit rovněž ve dvou případech. Jednak tehdy, jestliže pachatel spáchal zločin ve stavu vyvolaném duševní poruchou, jeho pobyt na svobodě je nebezpečný a nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možnostem působení na pachatele vedlo k dostatečné ochraně společnosti. Dále tak může učinit tehdy, pokud pachatel, který se oddává zneužívání návykové látky, byl pro zvlášť závažné zločiny spáchané pod vlivem návykové látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním již dvakrát

odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nejméně na jeden rok a nelze očekávat, že by bylo možné dosáhnout uložením ochranného léčení dostatečné ochrany společnosti, a to i s přihlédnutím k již projevenému postoji pachatele k ochrannému léčení. V obou případech soud přihlíží k osobě pachatele, jeho dosavadnímu životu a poměrům.

Znění navrhovaného ustanovení § 103 odst. 2 písm. b) není zcela jasné, neboť z něj jednoznačně nevyplývá, za jaký trestný čin by měl být pachatel aktuálně stíhán, aby se ustanovení použilo. Lze předpokládat, že autoři měli v úmyslu aplikovat toto ustanovení na pachatele, který je stíhán za zločin (zvláště závažný zločin) spáchaný pod vlivem návykové látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním, a splňuje výše uvedené podmínky (oddává se zneužívání návykové látky, byl za zvláště závažné zločiny spáchané pod jejím vlivem či v souvislosti s jejím zneužíváním v minulosti již dvakrát odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, ochranné léčení nestačí). Ve skutečnosti se v daném ustanovení nehovoří o pachateli, který spáchal (zvláště závažný) zločin, ale prostě o pachateli, což svádí k představě, že narozdíl od ostatních případů, kdy lze zabezpečovací detenci uložit, není v tomto případě podmínkou určitá vyšší závažnost aktuálně spáchaného deliktu (za splnění uvedených podmínek by tedy stačilo stíhání pro banální přečin). Totéž platí o otázce, zda takový pachatel musel spáchat trestný čin, za který je aktuálně stíhán, pod vlivem návykové látky či v souvislosti s jejím zneužíváním, což rovněž ze striktního výkladu uvedeného ustanovení nevyplývá.

Dosud projevený postoj pachatele k ochrannému léčení (byl-li jeho výkonu již v minulosti podroben) je dle návrhu hodnotícím kritériem výslovně jen v případě dle § 103 odst. 2 písm. b). Přesto se domníváme, že i v ostatních případech, kdy již pachatel v minulosti podstoupil ochranné léčení, toto kritérium bude hrát roli při posuzování otázky, zda by uložení ochranného léčení nepostačovalo k dostatečné ochraně společnosti.

Při ukládání zabezpečovací detence je samozřejmě třeba respektovat obecné zásady pro ukládání ochranných opatření (§ 99, § 100 návrhu), tedy především zásadu přiměřenosti (viz výše).

Posuzování duševního stavu pachatele

Rozhodování o uložení zabezpečovací detence bude klást zvýšené nároky na znalecký posudek o duševním stavu pachatele ve smyslu poskytnutí dostatečného podkladu k rozlišení případů, kdy bude vhodné uložit ochranné léčení, a těch, kdy by ochranné léčení nevedlo k dostatečné ochraně společnosti a kdy je tedy namístež uložit zabezpečovací detenci. Přibrán bude znalec z oboru psychiatrie, příp. pokud by šlo o objasnění skutečnosti zvláště důležité, byli by přibráni znalci dva. V těchto případech bude patrně využívána i možnost vyšetření duševního stavu pachatele pozorováním ve zdravotnickém ústavu či zvláštním oddělení nápravného zařízení. Kromě posouzení duševního stavu pachatele (které je samo o sobě složité a problematické) by měl znalecký posudek zodpovědět dvě otázky prognostického charakteru (či k jejich zodpovězení poskytnout podklady) - zda je pobyt pachatele na svobodě v důsledku jeho duševního stavu nebezpečný (je-li tedy nebezpečí, že se na svobodě dopustí závažnější trestné činnosti), a zda by k dostatečné ochraně společnosti vedlo uložení ochranného léčení.

Trestní řád v § 116 odst. 3 stanoví povinnost znalce vyjádřit se o tom, zda je pobyt obviněného na svobodě nebezpečný, pokud u něj shledá příznaky nasvědčující nepřičetnosti či zmenšené přičetnosti. Nebezpečnosti pachatele na svobodě se však bude třeba zabývat i v případech, kdy pachatel trpí či trpěl duševní poruchou, která ovšem k nepřičetnosti či zmenšené přičetnosti nevedla. Bude-li třeba posoudit, zda lze dosáhnout ochrany společnosti uložním ochranného léčení nebo zda je třeba uložit zabezpečovací detenci, měla by být jako znalec přibrána osoba s praktickými zkušenostmi s výkonem ochranného léčení, nejlépe z prostředí zdravotnických zařízení, kde jsou ochranná léčení vykonávána. Pouze tak dokáže svá zjištění ohledně duševního stavu pachatele zasadit do kontextu stávajících podmínek v zařízeních, kde se ochranná léčení vykonávají, a posoudit, zda lze jejich prostředí, režim, léčebné postupy a celkové možnosti pokládat za záruku ochrany společnosti ve vztahu k danému pachateli.

V odborné literatuře k problematice hodnocení duševního stavu pachatele v souvislosti s ukládáním ochranného léčení (jež svou složitostí jednoznačně přesahuje účel této zprávy) se často zmiňuje otázka přezku-

mu znaleckých posudků. Domníváme se, že současné znění trestního řádu, umožňující obhajobě předkládat či navrhopvat důkazy, tj. vyžádat si vypracování „vlastního“ znaleckého posudku, jenž má zásadně stejnou váhu jako posudek vyžádaný orgánem činným v trestním řízení, poskytuje obviněnému dostatečnou možnost bránit se v případě, že se závěry původního znaleckého posudku nesouhlasí.

Nutná obhajoba

V souvislosti s řízením, v němž se rozhoduje o uložení zabezpečovací detence, lze nalézt určitý nedostatek, možná legislativní opomenutí, v oblasti nutné obhajoby. Stávající ustanovení § 36 odst. 4 tr. ř. uvádí, že obviněný musí mít obhájce mj. v řízení, v němž se rozhoduje o uložení ochranného léčení s výjimkou ochranného léčení protialkoholního. Návrh novely trestního řádu související s přijetím nového trestního zákoníku na zavedení nového typu ochranného opatření změnou § 36 odst. 4 nereaguje a řízení, v němž se rozhoduje o uložení zabezpečovací detence, mezi druhy řízení, v nichž musí mít obviněný obhájce, nezařazuje. Nutnou obhajobu v takových případech přitom lze podle našeho názoru pokládat za odůvodněnou, neboť duševní stav takového obviněného s přihlédnutím k závažnosti zásahu do jeho práv uložení detence zajištění obhajoby prostřednictvím kvalifikovaného obhájce vyžaduje. Pokud by návrhy byly schváleny v této podobě, přicházela by v úvahu nutná obhajoba podle § 36 odst. 1 písm. a) či písm. b) TrŘ, tedy pokud by byl obviněný na pozorování ve zdravotnickém ústavu, pokud by byl zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo by byla tato jeho způsobilost omezena. Časté by byly případy, kdy by důvodem k nutné obhajobě byla závažnost spáchaného trestného činu ve smyslu § 36 odst. 3 TrŘ, tedy případy řízení o trestném činu, na který zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí převyšující pět let. Zde je třeba připomenout, že uložení zabezpečovací detence bude přicházet v úvahu v řízení o zvlášť závažných zločinech, ale i o zločinech. Jednalo by se tedy i o trestné činy, na které zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí nižší pěti let¹⁾, kdy by důvod nutné obhajoby dle § 36 odst. 3 TrŘ nebyl dán.

¹⁾ Hranice mezi zločiny a úmyslnými přečiny je navržena tak, že za zločiny by byly pokládány úmyslné trestné činy, na něž zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí od tří let včetně.

Bylo by tedy na úvaze soudu a v přípravném řízení státního zástupce, zda by v daném případě shledal nutnost obhájce z důvodu duševní vady obviněného vzbuzující pochybnosti o jeho způsobilosti náležitě se hájit, jak předpokládá § 36 odst. 2 TrŘ. Jiná situace by byla v případě, kdy by pachatelem byl mladistvý, neboť ten podle § 42 odst. 2 zákona č. 218/2003 Sb. obhájce mít musí po celou dobu řízení.

Pokud jde o rozhodování o ochranném léčení během vykonávacího řízení, trestní řád ani soudní praxe nevyžaduje, aby odsouzený měl obhájce, pokud nejsou splněny obecné podmínky § 36a odst. 1 TrŘ. V případě rozhodování o zabezpečovací detenci během vykonávacího řízení, tj. např. během veřejného zasedání v řízení o změně výkonu zabezpečovací detence na ochranné léčení, by platilo totéž. U mladistvého pachatele by byl dán důvod nutné obhajoby, tehdy jednalo-li by se o veřejné zasedání a mladistvý dosud nedovršil osmnáctý rok věku (§ 42 odst. 3 písm. a) zákona č. 218/2003 Sb.).

Nařízení výkonu zabezpečovací detence, upuštění od jejího výkonu

Navrhovaná novela trestního řádu obsahuje ustanovení o tom, jak má být výkon zabezpečovací detence nařizován. Návrh novely počítá s tím, že jakmile se rozhodnutí, podle něhož se má vykonat zabezpečovací detence, stane vykonatelným, zašle předseda senátu příslušnému ústavu pro výkon zabezpečovací detence nařízení výkonu zabezpečovací detence, a současně vyzve osobu, které byla uložena (je-li na svobodě), aby její výkon nastoupila. Toto ustanovení, odpovídající svým zněním postupu při nařizování výkonu trestu odnětí svobody, je nepochybně krokem vpřed v oblasti úpravy nařizování výkonu ochranných opatření. Ze strany zdravotnických zařízení, v nichž se vykonávají ochranná léčení, zaznívají dodnes stížnosti na skutečnost, že ochranné léčení je nařizováno jim a nikoliv osobám, jimž je uloženo. Tato otázka je v současnosti řešena v § 41 odst. 2 vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 37/1992 Sb., o jednacím řádu pro okresní a krajské soudy, v platném znění, který formulaci o výzvě k nástupu ochranného léčení obsahuje.¹⁾

¹⁾ Přesto by bylo podle našeho názoru vhodnější, aby byla výzva k nástupu ochranného léčení zmíněna přímo v trestním zákoně tak, jako je tomu u navrhovaného znění ustanovení o nařízení výkonu zabezpečovací detence.

Návrh novely ovšem narozdíl od znění cit. § 41 odst. 2 vyhlášky č. 37/1992 Sb. neuvádí možnost učinit výzvu k nástupu výkonu zabezpečovací detence prostřednictvím zákonného zástupce osoby, jíž byla uložena a která není způsobilá k právním úkonům, což by v těchto případech mohlo přicházet v úvahu.

Pro případ, že by se výrok o uložení zabezpečovací detence, jež nebyla uložena vedle nepodmíněného trestu odnětí svobody, stal vykonatelným rozhodnutím odvolacího soudu, přičemž obviněný by byl ve vazbě, stanoví návrh novely obdobně jako v současném ustanovení § 321 odst. 1 TrŘ, že předseda senátu odvolacího soudu nařídí výkon opatření hned při vyhlášení rozhodnutí. Jinak návrh novely nařízení výkonu zabezpečovací detence upravuje shodně jako nařízení výkonu ochranného léčení. To mj. znamená, že neobsahuje ustanovení o postupu v případě, kdy vyzvaná osoba je ponechána na svobodě se lhůtou k obstarání svých záležitostí, ve stanovené lhůtě výkon zabezpečovací detence nenastoupí, vznikne obava, že uprchne, vyjde najevo, že je nebezpečná pro své okolí apod. (viz § 321 odst. 3 TrŘ, § 37 či § 41 odst. 3 vyhlášky č. 37/1992 Sb.). Tato skutečnost si patrně vyžádá novelizaci citované vyhlášky, kterou budou naznačené podrobnosti postupu při a po nařízení výkonu zabezpečovací detence upraveny.

Návrh výslovně stanoví, že osoba, na níž se vykonává zabezpečovací detence, má stejné postavení, práva a povinnosti jako osoba vykonávající ochranné léčení. Problematický je ovšem rozsah těchto práv a zejména povinností, neboť v ČR neexistuje zákon upravující komplexně práva a povinnosti osob vykonávajících ochranné léčení. Ze strany zdravotnických zařízení, v nichž jsou ochranná léčení vykonávána, je na tuto skutečnost opakovaně poukazováno s tím, že absence takové právní úpravy vede k nejistotě o míře přípustných zásahů do práv těchto osob během ochranného léčení.

Podle návrhu trestního zákoníku soud od výkonu zabezpečovací detence upustí, pominou-li před jejím započatím okolnosti, pro něž byla uložena. Proces rozhodování o upuštění od výkonu zabezpečovací detence upravuje návrh novely trestního řádu obdobně jako u upuštění od výkonu ochranného léčení, včetně skutečnosti, že v rámci vykonávacího řízení je s výjimkou samotného nařízení výkonu toto rozhodnutí jediným, o němž bude

rozhodovat soud, který detenci uložil (jinak je dána příslušnost okresního soudu, v jehož obvodu je příslušný detenční ústav).

Trvání zabezpečovací detence

Návrh trestního zákoníku předpokládá, že zabezpečovací detence potrvá, dokud to bude vyžadovat ochrana společnosti. Okresní soud, v jehož obvodu se zabezpečovací detence vykonává, nejméně jednou za dva roky přezkoumá, zda důvody pro její pokračování ještě trvají. Průběh výkonu bude sledovat na podkladě vyžádaných zpráv. Podle návrhu novely trestního řádu budou kromě toho moci návrh na rozhodnutí o dalším trvání zabezpečovací detence či o propuštění z ní podat ústav pro výkon detence, státní zástupce a osoba, na níž se detence vykonává (a tedy příp. i její obhájce či zákonný zástupce). K rozhodnutí o návrhu na propuštění ze zabezpečovací detence není stanovena žádná zvláštní lhůta. Rovněž tak není stanovena lhůta, po jejímž uplynutí by nejdříve mohl návrhovatelský návrh opakovat. Soud bude rozhodovat usnesením, proti němuž bude přípustná stížnost, jež bude mít odkladný účinek. Pokud jde o okruh osob oprávněných podat stížnost, uplatní se obecné ustanovení § 142 odst. 1 TrŘ. Stížnost tedy budou moci podat osoba ve výkonu detence (její obhájce či zákonný zástupce), detenční ústav (dal-li svým návrhem k usnesení podnět) či státní zástupce.

Za určitý nedostatek lze pokládat, že návrh novely trestního řádu nepočítá s doplněním stávajícího ustanovení § 142 odst. 2 tak, aby i proti usnesení o zabezpečovací detenci mohly ve prospěch obviněného podat stížnost též osoby, které by v jeho prospěch mohly podat odvolání (netýká se pouze stížnosti proti usnesení, kterým byl zamítnut návrh na propuštění, či kterým bylo rozhodnuto o dalším trvání detence, ale stížností proti veškerým usnesením o zabezpečovací detenci učiněným v řízení nalézacím i vykonávacím). Domníváme se, že jde spíše o legislativní opomenutí, neboť rozhodování o zabezpečovací detenci se svým charakterem blíží rozhodování o vazbě či ochranném léčení a užší okruh osob oprávněných podat stížnost ve prospěch obviněného proti usnesení o zabezpečovací detenci nemá opodstatnění. Pro tento závěr svědčí i skutečnost, že usnesení soudu o změně ústavního ochranného léčení na zabezpečovací detenci dle § 351a odst. 1 návrhu novely trestního řádu by bylo usnesením o ochranném léčení se shora uvedenými důsledky, zatímco usnesení o změně detence na

ochranné léčení dle § 355 návrhu by buď bylo posuzováno pouze jako usnesení o detenci (s vyloučením oprávnění osob dle § 142 odst. 2 TrŘ podat ve prospěch pachatele stížnost, což by bylo nelogické v porovnání s cit. § 351a odst. 1 - usnesením může být rozhodnuto, že ke změně nedojde), anebo současně jako usnesení o ochranném léčení (pak by bylo jediným usnesením o detenci, proti němuž by mohly osoby uvedené v § 142 odst. 2 TrŘ podat ve prospěch pachatele stížnost).

V případě mladistvého pachatele by se okruh osob oprávněných podat stížnost ve prospěch pachatele rozšířil o osoby uvedené v ustanovení § 72 zákona č. 218/2003 Sb. (výčet není vázán na stížnost vůči usnesením určitého druhu).

Souběh zabezpečovací detence s trestem odnětí svobody

Podle návrhu trestního zákoníku může soud zabezpečovací detenci uložit samostatně nepřičetnému pachateli, samostatně při upuštění od potrestání, anebo i vedle trestu. Protože návrh novely trestního řádu k uložení zabezpečovací detence vedle trestu odnětí svobody nic bližšího neuvádí, budou podrobnosti patrně upraveny v instrukci ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává vnitřní a kancelářský řád pro okresní, krajské a vrchní soudy, jako je tomu u ochranného léčení. Otázkou je, nakolik bude v praxi vzhledem k navrhované úpravě a danému typu pachatelů současně uložení trestu odnětí svobody a zabezpečovací detence využíváno. Bude třeba respektovat ustanovení § 100 odst. 2 návrhu trestního zákoníku, podle něhož lze vedle trestu obdobné povahy uložit ochranné opatření jen tehdy, pokud by jeho samostatné uložení nebylo dostatečné z hlediska působení na osobu, které je ukládáno, a ochrany společnosti.

V této souvislosti je nezbytné mít neustále na paměti odlišnou povahu obou zmiňovaných druhů ochranných opatření. Vzhledem k zákonnému vymezení okruhu pachatelů, jimž bude ukládána zabezpečovací detence, lze předpokládat, že při jejím výkonu budou převládat resocializační programy nad léčebnými. Pokud by stav pachatele byl vhodný ke klasické léčbě duševní poruchy, mělo by mu být uloženo ochranné léčení, popř. by na ně měla být původně uložená zabezpečovací detence změněna.

Vzhledem k formulaci ustanovení § 103 návrhu trestního zákoníku, ve srovnání s § 102 odst. 4 návrhu, se zřejmě nepředpokládá započítání aplikace programů určených pro zacházení s osobami v zabezpečovací detenci již ve výkonu trestu. Tyto osoby tedy budou patrně ve výkonu trestu absolvovat program zacházení s odsouzeným, sestavený pracovníky příslušné věznice, který bude přihlížet k duševní poruše odsouzeného (viz § 70 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, v platném znění). To je vzhledem k odlišnému charakteru zabezpečovací detence a ochranného léčení pochopitelné řešení. Ostatně někteří odborníci-lékaři, zabývající se ochranným léčením, jsou v otázce možností a efektivity ochranného léčení ve výkonu trestu poměrně skeptičtí a u značné skupiny odsouzených s uloženým ochranným léčením hovoří spíše o vytváření náhledu na léčení, resp. o jejich přípravě k výkonu ochranného léčení po ukončení výkonu trestu odnětí svobody. Programy zacházení by v takových případech tedy zřejmě měly být mimo jiné výrazně zaměřeny tímto směrem - na hledání způsobu, jak odsouzeného motivovat k aktivnímu podstoupení léčby jeho duševní poruchy (jeví-li se léčitelnou), nebo jak jej naučit žít se svou duševní poruchou, aniž by byl pro společnost nebezpečný. Stále je třeba mít na paměti, že zabezpečovací detence by měla mít subsidiární charakter k ochrannému léčení, takže by měla být ukládána, resp. k jejímu výkonu by mělo být přistupováno jen v případech, kdy nelze očekávat, že by ochranné léčení plnilo svůj účel. Nelze vyloučit ani možnost, že během výkonu (zejména dlouhodobého) trestu odnětí svobody odsouzený, jemuž byla vedle trestu uložena zabezpečovací detence, prokáže při plnění programu zacházení takový pozitivní pokrok, že bude možno uvažovat o změně detence na ochranné léčení vlastně ještě před začátkem jejího vlastního výkonu. Třebaže s takovým postupem návrh trestního zákoníku ani návrh novely trestního řádu výslovně nepočítají (viz § 103 odst. 6, 7 návrhu TrZ, § 355, § 356 návrhu novely TrŘ), není důvod takový postup neumožnit, zvláště když podle návrhu bude možno od výkonu zabezpečovací detence zcela upustit.

Změna výkonu zabezpečovací detence

Návrh trestního zákoníku umožňuje soudu, aby zabezpečovací detenci změnil dodatečně na ústavní ochranné léčení a naopak. O změně výkonu zabezpečovací detence na ochranné léčení má ve veřejném zasedání roz-

hodovat okresní soud, v jehož obvodu je příslušný detenční ústav. Proti rozhodnutí bude přípustná stížnost s odkladným účinkem. Taková úprava odpovídá požadavkům praxe, neboť stávající systém terapeutického zacházení s pachateli nebezpečnými v důsledku jejich duševního stavu, skládající se ze dvou prvků - ochranného léčení ambulantního a ústavního - rozšiřuje o chybějící prvek třetí, přičemž zachovává vzájemnou prostupnost jednotlivých prvků. Tato prostupnost je velmi důležitá, neboť umožňuje reagovat na vývoj duševní poruchy pachatele, postup či stagnaci léčebného procesu atp., přičemž mj. může sehrávat i roli motivační ve smyslu pozitivního působení na pachatele, aby při léčení spolupracoval.

V návrhu novely trestního řádu však není stanoveno, kdo může návrh na změnu výkonu podat (narozdí od § 351a odst. 1 návrhu novely trestního řádu). Domníváme se, že okruh osob by měl být stejný jako v případě návrhu na propuštění ze zabezpečovací detence (tj. osoba, na níž se detence vykonává, detenční ústav a státní zástupce), a že by tento výčet měl být v trestním řádu uveden výslovně, ačkoliv i bez něj by podobné návrhy byly soudem brány jako podněty k přezkoumání věci z úřední povinnosti. Zejména pro detenční ústav by výslovné uvedení v takovém výčtu mělo praktický význam, protože jinak nebude subjektem oprávněným podat proti usnesení o dalším trvání detence stížnost, i když soud bude rozhodovat na základě podnětu spočívajícího v návrhu ústavu na změnu zabezpečovací detence na ochranné léčení. Není rovněž zcela jasné, zda výčet osob oprávněných podat návrh na změnu způsobu výkonu ochranného léčení dle § 351a odst. 1 návrhu novely trestního řádu se vztahuje i na rozhodování o změně ústavního ochranného léčení na zabezpečovací detenci (viz věta za středníkem cit. ustanovení). Rozdílnost úpravy okruhu osob oprávněných k podávání návrhu na změnu výkonu ochranného léčení a osob oprávněných k návrhu na změnu výkonu zabezpečovací detence na ochranné léčení a naopak, není podle našeho názoru opodstatněná.

Stranou by neměla zůstat ani otázka přípustnosti změny ochranného léčení na zabezpečovací detenci v případech, kdy ochranné léčení bylo uloženo v řízení o trestném činu, jehož závažnost uložení zabezpečovací detence neumožňuje. Např. pachatel bude odsouzen za přečin spáchaný ve stavu zmenšené přičetnosti a bude mu uloženo ochranné léčení. Po roce ochranného léčení bude zjevné, že pachatel nespolupracuje při léčbě a projevuje se stále agresivněji. Vyšetření duševního stavu povede k závěru, že

ochranné léčení neplní svůj účel a existuje obava, by se pachatel mohl dopustit v léčebně či na útěku závažné násilné trestné činnosti. Domníváme se, že navrhované znění trestního zákona změnu ochranného léčení na zabezpečovací detenci v takovém případě neumožňuje, neboť ochranné léčení bylo uloženo za podmínek, za nichž detenci uložit nelze (pachatel byl odsouzen za přečin). Podobná změna by se patrně blížila ukládání jakési „preventivní detence“, kdy by závažná trestná činnost byla teprve predikována. Na druhou stranu je třeba přiznat, že právě i takové případy vedly některé lékaře k volání po vzniku institutu zabezpečovací detence.

Kontrola výkonu zabezpečovací detence v detenčních ústavech

V souvislosti s návrhem nového trestního zákoníku se navrhuje novelizace i některých dalších zákonů. Pro oblast dozoru nad výkonem zabezpečovací detence je významný návrh novely zákona č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, podle něhož by státní zastupitelství vykonávalo dozor nad dodržováním právních předpisů v detenčních ústavech. Domníváme se, že tato působnost by měla být konkretizována obdobně jako tomu je v § 78 zákona č. 169/1999 Sb. či v § 34 odst. 6 vyhlášky ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., a to i proto, že vzhledem k charakteru detenčního ústavu (např. prvek ostrahy) bude otázka dodržování práv osob v něm umístěných patrně zdůrazňována více než je tomu ve zdravotnických zařízeních, kde se vykonává ochranné léčení. S tím ovšem souvisí již zmiňovaná podle našeho názoru potřeba přijetí zákona o výkonu zabezpečovací detence (příp. i aktuálně chybějícího zákona o výkonu ochranného léčení). Obdobně jako u zákona o státním zastupitelství se navrhuje novelizace zákona č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv, jehož působnost by rovněž měla být doplněna o detenční ústav.

Retroaktivita ustanovení o zabezpečovací detenci

V praxi může dojít k případům, kdy se bude uvažovat o uložení zabezpečovací detence pachateli, který se příslušného trestného činu, za který je stíhán, dopustil ještě před nabytím účinnosti nového trestního zákoníku. Dále může vyvstat otázka případné aplikace ustanovení o zabezpečovací detenci na osoby, jimž bylo uloženo ochranné léčení přede dnem účinnosti nového trestního zákoníku, kdy by v úvahu přicházela změna ústavního ochranného léčení na detenci a následný výkon detence.

Časová působnost je ohledně ustanovení o ochranných opatřeních v návrhu trestního zákoníku upravena stejně jako v současnosti, tj. o ochranném opatření se rozhodne vždy podle zákona účinného v době, kdy se o něm rozhoduje. Pro oblast trestního řízení platí, že procesní úkon se provádí zásadně podle procesního práva účinného v době, kdy se koná.

Z toho vyplývá, že u osob, jež by splňovaly předpoklady pro uložení zabezpečovací detence, by jak uložení detence v řízení o trestném činu spáchaném před účinností trestního zákoníku, tak změna dříve uloženého ochranného léčení na detenci po nabytí účinnosti trestního zákoníku, byla možná. I tato skutečnost může být předmětem polemik. Na jednu stranu se uznává, že odlišný charakter ochranných opatření a trestů, jakož i zájem na prevenci trestné činnosti umožňuje tuto výjimku ze zásady použití zákona (jako celku) pro pachatele příznivějšího. Na stranu druhou právní teorie upozorňuje na fakt, že nově zaváděná ochranná opatření mohou znamenat citelnou újmu pro postiženého a je tedy třeba zpětnou působnost pečlivě zvažovat.¹⁾ Podle našeho názoru je zabezpečovací detence natolik potřebným a potenciálně účinným institutem zacházení s nebezpečnými pachateli trpícími duševní poruchou, že lze retroaktivitu připustit. Podobně by dle našeho názoru měla existovat i možnost změny ochranného léčení uloženého před nabytím účinnosti trestního zákoníku na zabezpečovací detenci. Jedním z důvodů pro zavedení zabezpečovací detence jako nového ochranného opatření je nepochybně současný nepříznivý stav, kdy vysoce nebezpečné osoby s duševní poruchou ve výkonu ústavního ochranného léčení tento výkon závažně narušují, ohrožují ostatní pacienty či odsouzené, personál a potažmo i společnost za zdi zdravotnického zařízení.

3.2. Pohled na zahraniční trestněprávní úpravu

Autoři návrhu nového trestního zákoníku v důvodové zprávě uvádějí, že inspirací pro zavedení nového ochranného opatření - zabezpečovací detence - a jeho podobu, byly právní úpravy zemí, ve kterých již podobné instituty fungují. Při zpracování této zprávy jsme se proto zaměřili také na příslušná ustanovení trestních zákonů některých evropských zemí.

¹⁾ viz např. Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.: Trestní právo hmotné - I. Obecná část. Praha : Aspi Publishing, 2003. - str. 51, 52.

K vypracování přehledu byly využity zejména materiály dostupné v IKSP, tedy zahraniční trestní zákony či jejich překlady, jež IKSP publikoval v edici PRAMENY. Určitým omezením těchto zdrojů může být datum jejich vzniku (převážně devadesátá léta), kdy v mezidobí mohlo dojít k novelizacím. K eliminaci uvedeného možného zkreslení byla provedena rešerše dalších aktuálních publikací k dané problematice a využita konzultace s odborníkem z Institutu Maxe Plancka ve Freiburgu.

Při pohledu na právní úpravu dané problematiky v zemích Evropské unie lze s jistým zjednodušením konstatovat, že trestní předpisy jednotlivých států rozlišují tři typy pachatelů, kterým jsou opatření podobná navrhovanému institutu zabezpečovací detence (či ochrannému léčení) ukládána, a to při zachování nezbytné podmínky vázanosti na předchozí spáchání trestného činu (resp. činu jinak trestného, jehož pachatel není pro nepřičetnost trestně odpovědný). Prvním typem jsou zjednodušeně řečeno pachatelé jednající ve stavu nepřičetnosti, zmenšené přičetnosti, či ve stavu vyvolaném duševní poruchou, druhým typem pachatelé zneužívající návykové látky a jednající pod jejich vlivem, a konečně třetím typem pachatelé - recidivisté (zde se jedná o problematiku tzv. preventivní detence). Toto rozlišení lze vysledovat jak v zemích vyznávajících dualistický systém trestních sankcí (SRN, Rakousko, Nizozemí, Itálie, apod.), tak i v těch, jež se přiklonily k monistické koncepci (Švédsko).

Spolková republika Německo

Ve Spolkové republice Německo jsou příslušná ustanovení obsažena v § 61 a násl. trestního zákona, v oddíle o nápravných a preventivních opatřeních. Mezi nimi lze nalézt tři druhy opatření spojených s odnětím svobody - umístění v psychiatrické léčebně, umístění v odvykacím ústavu a umístění v preventivní detenci. Základním korektivem je ustanovení, podle kterého nápravné či preventivní opatření nelze nařídít, pokud není přiměřené závažnosti činů spáchaných pachatelem, nebo činů, které od pachatele důvodně hrozí, jakož i stupni nebezpečnosti pachatele. Opatření spočívající v umístění v psychiatrické léčebně či v odvykacím ústavu odpovídají svou úpravou pojetí ochranného léčení dle českého trestního zákona. Umístění v preventivní detenci uloží soud vedle trestu, odsuzující pachatele za úmyslný trestný čin k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v trvání nejméně dvou let, pokud

- 1) pachatel již byl v minulosti dvakrát odsouzen za úmyslné trestné činy k trestu odnětí svobody v trvání nejméně jednoho roku,
- 2) pachatel v důsledku takových dřívějších odsouzení vykonal již v minulosti trest odnětí svobody či nápravné a preventivní opatření spojené s odnětím svobody v délce nejméně dva roky, a
- 3) z celkového hodnocení pachatele a jeho jednání vyplývá, že v důsledku svého sklonu k závažné trestné činnosti, zejména takové, jež vede k závažné psychické či fyzické újmě oběti, popř. již je způsobena vysoká materiální škoda, je nebezpečný pro společnost (tento „sklon k páčání závažné trestné činnosti“ lze pokládat za charakteristický rys pachatele, jemuž je v SRN preventivní detence ukládána).

Fakultativně může soud umístění do preventivní detence uložit vedle trestu tehdy, pokud pachatel spáchal tři úmyslné trestné činy, z nichž za každý mu hrozí trest odnětí svobody v trvání nejméně jednoho roku, a je mu v důsledku toho ukládán trest odnětí svobody v trvání nejméně tři roky, pokud je splněna výše uvedená podmínka jeho nebezpečnosti pro společnost (viz bod 3) výše).

Dále pak může soud toto opatření vedle trestu uložit, pokud odsuzuje pachatele za některý z vyjmenovaných trestných činů či za závažný trestný čin k trestu odnětí svobody v trvání nejméně dva roky, a pachatel již byl v minulosti za některý z takových trestných činů odsouzen k trestu odnětí svobody v trvání nejméně tři let, jestliže jsou zároveň splněny podmínky uvedené výše pod body 2) a 3).

A konečně může soud vedle trestu uložit umístění v preventivní detenci, pokud pachatel spáchal dva z vyjmenovaných či závažných trestných činů, z nichž za každý mu hrozí trest odnětí svobody v trvání nejméně dva roky, a soud jej odsuzuje k trestu odnětí svobody v trvání nejméně tři roky, pokud je splněna podmínka nebezpečnosti pachatele pro společnost (viz bod 3) výše).

Pro účely posuzování splnění podmínky dle bodu 1) (předchozí dvojnásobné odsouzení), se odsouzení k souhrnnému trestu posuzuje jako odsouzení jediné. Do délky předchozího výkonu trestu odnětí svobody (podmínka uvedená v bodě 2) výše) se započítává i vykonaná vazba či jiný druh zbavení svobody. Předchozí trestná činnost se nebere v úvahu, pokud předcházela následnému trestnému činu o více než pět let.

Soud může následně změnit umístění v preventivní detenci na jiné nápravné či preventivní opatření, pokud to dle jeho názoru přispěje k účinnější resocializaci pachatele. Z téhož důvodu může naopak rozhodnutí o změně zrušit či pozměnit. Zrušit jej může též tehdy, pokud se dodatečně ukáže, že výkon takového jiného opatření nebude úspěšný.

Pokud jde o trvání umístění v preventivní detenci, v roce 1998 bylo zrušeno omezení doby trvání prvního umístění, jež činilo deset let, a je tedy nadále ukládáno na dobu neurčitou¹⁶⁾. To mj. vedlo k nárůstu počtu osob umístěných v preventivní detenci ze 176 v r. 1996 na současných cca 300 osob. Po uplynutí deseti let umístění v preventivní detenci však rozhodne soud, že je opatření vykonáno, pokud nehrozí, že pachatel v důsledku svého sklonu k páčání trestné činnosti spáchá závažný trestný čin, jenž povede k závažné psychické či fyzické újmě oběti. V důsledku takového rozhodnutí začíná nad chováním pachatele dohled. Soud nicméně i v průběhu umístění zkoumá, zda trvají jeho důvody a pachatele nelze propustit na zkušební dobu s dohledem, a to fakultativně kdykoliv a obligatorně ve lhůtách dvou let. Tyto lhůty může soud rozhodnutím zkrátit, popř. může v jejich rámci stanovit lhůty vnitřní, před jejichž uplynutím je nepřípustná žádost o podmíněné propuštění z preventivní detence. Podmíněné propuštění s dohledem soud zruší, pokud pachatel během zkušební doby spáchá protiprávní čin, závažně a trvale porušuje stanovené pokyny, nebo se trvale vyhýbá dohledu a vedení probačního úředníka či dohledové instituce, přičemž z uvedeného vyplývá potřeba jeho umístění v preventivní detenci k dosažení účelu tohoto opatření. Dále soud podmíněné propuštění s dohledem zruší, dozví-li se během zkušební doby o okolnostech, jež by byly vedly k zamítnutí podmíněného propuštění, pokud z toho vyplývá potřeba umístění pachatele v preventivní detenci k dosažení účelu tohoto opatření. Není-li podmíněné propuštění takto zrušeno, opatření je vykonáno uplynutím zkušební doby. Ta trvá dva až pět let, přičemž soud může horní hranici snížit, ale ve vyjmenovaných případech (zjednodušeně řečeno tehdy, když pachatel nespolupracuje) i zvýšit.

¹⁶⁾ příslušný zákon, jenž byl produktem výrazné změny v pohledu na zacházení s nebezpečnými pachateli, způsobené podle německých expertů zejména dopadem případu Dutroux v kombinaci s případem vraždy a znásilnění sedmileté dívky pachatelem, podmíněně propuštěným jen několik měsíců předtím z výkonu trestu odnětí svobody za znásilnění a pohlavní zneužívání, rovněž zvýšil trestní sazby u sexuálních trestných činů a v případech ukládání preventivní detence v důsledku spáchání vyjmenovaných sexuálních trestných činů změnil dosavadní podmínku dvou předchozích odsouzení za takové činy na jediné (viz výše)

V trestním řádu SRN jsou obsažena v souvislosti s institutem preventivní detence zejména ustanovení o znalcích, jejichž posudek je nezbytný mj. v případech, kdy lze předpokládat nařízení umístění pachatele v preventivní detenci. Význam znaleckého posudku je evidentní zejména v souvislosti s výše zmíněným charakteristickým znakem „sklonu k páchání závažné trestné činnosti“, kdy se vyslovuje prognóza budoucího chování pachatele, a to ještě nikoliv k potenciálnímu páchání jakékoliv, ale pouze závažné trestné činnosti. Tato skutečnost je v SRN předmětem dlouholetých a intenzivních diskusí.²⁾ Někteří odborníci pokládají za pravděpodobné či téměř jisté, že mezi osobami umístěnými v preventivní detenci je jistý počet těch, které by se na svobodě patrně dalšího (zejména ne závažného) trestného činu nedopustily, a v podstatě tím platí za zvýšený pocit bezpečí, který ve společnosti existence a aplikace preventivní detence přináší. Výběr znalců a jejich počtu v konkrétním případě provádí rozhodnutím soud. Pachatel může být rovněž za účelem vyšetření duševního stavu umístěn na dobu nejvýše šesti týdnů na pozorování do veřejného psychiatrického zařízení.

V roce 2002 byl trestní zákon doplněn o nový typ „vyhrazené“ preventivní detence - při splnění stanovených předpokladů může soud v odsuzujícím rozsudku nařízení umístění v preventivní detenci vyhradit do budoucna, a teprve před koncem výkonu trestu odnětí svobody, jenž byl v daném případě rovněž uložen, pak rozhodne, zda preventivní detenci pachatele nařídí. V letošním roce řešil Ústavní soud SRN na základě stížnosti jednoho z odsouzených otázku, zda institut preventivní detence svým charakterem neodporuje německé ústavě či neporušuje mezinárodněprávní závazky SRN v oblasti ochrany lidských práv a základních svobod. Došel k závěru, že je v souladu jak s ústavou, tak s mezinárodním právem, a vyslovil názor, že každá země má právo chránit své občany před nebezpečnými zločinci.

²⁾ Kinzig, J.: How To Deal With Dangerous Offenders? In: Third German-Hungarian Colloquium, edition iuscrim. Freiburg, 2003.

Rakousko

Rovněž trestní zákon Rakouska rozeznává mezi ochrannými opatřeními umístění v zařízení pro pachatele s duševní poruchou, umístění v zařízení pro pachatele, kteří potřebují léčbu závislosti (zde jde o pachatele zneužívající návykové látky) a umístění v zařízení pro nebezpečné recidivisty. První dvě ochranná opatření se opět podobají, přinejmenším pokud jde o vymezení pachatelů, kterým jsou ukládána, institutu ochranného léčení dle českého právního řádu. Umístění pachatele v zařízení pro nebezpečné recidivisty soud nařídí tehdy, je-li pachatel starší 24 let odsuzován k trestu odnětí svobody v trvání nejméně dva roky, pokud

- 1) je takto odsouzen za úmyslný trestný čin proti životu a zdraví, proti svobodě, proti majetku při současném užití násilí či pohrůžky násilím, proti mravnosti, za úmyslný trestný čin podle zákona o jedech a nakažlivých chorobách, či za obecně nebezpečný úmyslný trestný čin,
- 2) již byl dvakrát za některých z takových trestných činů odsouzen k trestu odnětí svobody vždy v trvání přes šest měsíců, v důsledku čehož již po dosažení věku 19 let strávil ve výkonu trestu odnětí svobody nejméně osmnáct měsíců, a
- 3) lze se obávat, že vzhledem k jeho sklonu k páčání trestné činnosti uvedené v bodě 1), či proto, že získává obživu převážně takovou trestnou činností, spáchá v budoucnu další takový trestný čin s těžkými následky.

I v rakouské úpravě je tedy jedním z předpokladů umístění v zařízení pro nebezpečné recidivisty sklon k páčání závažné trestné činnosti. Pokud však pachatel splňuje předpoklady pro umístění do zařízení pro pachatele s duševní poruchou (obecně nepřičetnost či zmenšená přičetnost), ustanovení o umístění do zařízení pro nebezpečné recidivisty se nepoužije. Pro účely hodnocení délky předchozího výkonu trestu odnětí svobody se nebere v úvahu trest vykonaný více než pět let před spácháním činu, v jehož důsledku se o umístění do zařízení pro nebezpečné recidivisty rozhoduje. Umístění v zařízení pro nebezpečné recidivisty se vykonává po výkonu trestu odnětí svobody, přičemž před přemístěním pachatele po výkonu trestu soud zkoumá, zda je umístění nutné.

Umístění do zařízení pro nebezpečné recidivisty se nařizuje na dobu neurčitou s tím, že soud nejméně jednou ročně zkoumá nutnost dalšího trvání umístění. Po deseti letech je pachatel podmíněně propuštěn. Podmíněně propuštění z umístění v zařízení nařizuje soud také tehdy, nasvědčuje-li chování pachatele v zařízení, jeho osobnost, zdravotní stav, dosavadní život a prognóza budoucího chování, že jeho nebezpečnost pro společnost, kvůli níž byl v zařízení umístěn, již pominula. Zkušební doba činí deset nebo v méně závažných případech pět let, a pokud není podmíněně propuštění po dobu jejího trvání zrušeno, stává se jejím uplynutím propuštění definitivním. Podmíněně propuštěnému soud ukládá přiměřené pokyny, jež musí během zkušební doby dodržovat, a na jeho chování ve zkušební době dohlíží probační pracovník.

Soud podmíněně propuštění odvolá, jestliže je pachatel ve zkušební době odsouzen za trestný čin, nebo se vyhýbá dohledu probačního úředníka, anebo ani po formální upomínce neplní pokyny soudu, a z těchto skutečností vyplývá, že jeho nebezpečnost pro společnost, jež byla důvodem umístění, stále trvá.

Švýcarsko

Švýcarský trestní zákon obsahuje v § 42 a násl. ustanovení o bezpečnostních opatřeních. Zkoumané problematiky se týkají pasáže o umístění pachatelů do zařízení pro recidivisty, o umístění pachatelů s duševní poruchou do zdravotnického zařízení a o léčbě alkoholiků a toxikomanů. Dva posledně uvedené druhy bezpečnostních opatření opět zhruba odpovídají charakterem ochrannému léčení. Za zmínku stojí možnost soudu nařídít umístění pachatele s duševní poruchou, který je vzhledem k svému duševnímu stavu vážným nebezpečím pro společnost, do zařízení přísnějšího typu (charakterem odpovídajícím více zařízení pro recidivisty). Zohledňuje přitom znalecký posudek na duševní stav pachatele a na potřebu jeho umístění v takovém zařízení. Rovněž v případě alkoholiků či toxikomanů může soud rozhodnout o nařízení jiného bezpečnostního opatření, jsou-li tyto osoby neléčitelné, či nesplňují-li podmínky pro podmíněně propuštění po dvou letech léčby.

Umístění v zařízení pro recidivisty nahrazuje trest odnětí svobody. To je tedy rozdílné od německé či rakouské úpravy, kde výkon obdobného

ochranného opatření navazuje na výkon trestu odnětí svobody. Podmínkou umístění je, že pachatel se v minulosti dopustil více úmyslných trestných činů, za něž vykonal trest odnětí svobody v trvání celkem nejméně dvou let (či pokud byl již předtím místo trestu umístěn v zařízení pro recidivisty), a v období do pěti let od propuštění spáchal další úmyslný trestný čin dokládající jeho sklon k páchání trestné činnosti. Před umístěním pachatele v tomto zařízení je zkoumán jeho duševní stav. Pachatel má v zařízení pracovní povinnost. Umístění v zařízení pro recidivisty trvá po dobu dvou třetin trestu, který je umístěním nahrazen, nejméně ovšem tři roky. Pokud se pak další trvání umístění nejeví nezbytným, pachatel je podmíněně propuštěn a je mu stanoven dohled. V případě opětovného umístění do zařízení se minimální lhůta trvání umístění zvyšuje na pět let. Nebyl-li pachatel po uplynutí této minimální lhůty podmíněně propuštěn, posuzuje se možnost podmíněného propuštění následně vždy nejméně jednou ročně. Pachatel je v té souvislosti vždy znovu vyslechnut a je vyžádán názor ředitelství zařízení.

Během zkušební doby podmíněného propuštění lze pachateli uložit přiměřená omezení, zejména s ohledem na jeho pracovní aktivity, místo pobytu, lékařskou péči, abstinenci či náhradu škody. Opětovné umístění do zařízení se nařídí tehdy, pokud se pachatel ve zkušební době dopustí trestného činu, za který je odsouzen k trestu odnětí svobody delším tří let. Je-li odsouzen k mírnějšímu trestu, lze od opětovného umístění upustit. K opětovnému umístění může dojít též tehdy, porušuje-li propuštěný i přes formální výstrahu uložená omezení, vyhýbá-li se dohledu či jinak zneužívá poskytnuté důvěry. I v těchto případech k tomu není nutné přistoupit, jedná-li se o provinění nižší závažnosti. Opětovné umístění lze též nahradit prodloužením zkušební doby, výstrahou či stanovením dalších omezení. Opětovné umístění je však nařízeno vždy, vyžaduje-li to stav propuštěného. Pokud se naopak propuštěný ve zkušební době chová řádně, stane se jejím uplynutím propuštění definitivním.

Nizozemí

V Nizozemí umožňuje trestní zákon dle § 37 umístit pachatele v psychiatrické léčebně, anebo dle § 37a a násl. vydat vůči němu tzv. příkaz TBS (Terbeschikkingstelling). Ten může soudce vydat vůči pachateli, který v době spáchání činu trpěl duševní poruchou, pokud:

- 1) spáchaný čin je závažným trestným činem¹⁾, za který lze uložit trest odnětí svobody nejméně na čtyři roky, nebo některým z vyjmenovaných trestných činů, a
- 2) vyžaduje to bezpečnost osob či majetku.

Příkaz TBS lze vydat v kombinaci s uložením trestu (je-li pachatel shledán trestně odpovědným) nebo i s umístěním v psychiatrické léčebně. Soud bere v úvahu závěry znaleckého posudku o osobnosti pachatele, závažnost deliktu a předchozí odsouzení pro závažné trestné činy. Obsahem příkazu TBS mohou být pokyny a omezení ukládaná pachateli za účelem příznivě ovlivnit jeho další chování, anebo jeho umístění ve zvláštním zařízení pro výkon příkazu TBS. Toto umístění může soud uložit pouze vyžaduje-li to bezpečnost osob či majetku, a to na základě znaleckého posudku nejméně dvou znalců (z toho jednoho psychiatra), kteří vyšetřili duševní stav pachatele nejdéle šest měsíců před příslušným řízením.

Pravidla výkonu příkazu TBS ve zvláštním zařízení jsou stanovena prováděcími předpisy, dohledem je pověřen ministr spravedlnosti. Ten je mj. povinen zajistit, aby bylo pachateli poskytnuto odpovídající zacházení, k čemuž může vedení zařízení vydávat příslušné instrukce. Zařízení pro výkon příkazu TBS může být provozováno jako státní zařízení, nebo jako soukromé zařízení spravované právnickou osobou založenou v Nizozemí.

Na návrh státního zastupitelství může soud změnit příkaz TBS bez umístění do uvedeného zařízení na příkaz TBS s umístěním, pokud je doloženo skutečnostmi, jež nastaly až po skončení řízení, že takový postup vyžaduje bezpečnost osob či majetku. I zde je třeba vzít v úvahu znalecký posudek nejméně dvou znalců - z toho jednoho psychiatra - k duševnímu stavu obviněného.

Příkaz TBS (tedy i případné umístění v zařízení pro jeho výkon) trvá dva roky ode dne právní moci rozsudku, jímž byl vydán. Na návrh státního zastupitelství jej může soud o jeden či o dva roky prodloužit, vyžaduje-li to bezpečnost osob či majetku. Druhé prodloužení je přípustné pouze u příkazu TBS, na jehož základě byl pachatel umístěn ve zvláštním zařízení pro jeho výkon.

¹⁾ ... anebo činem, jež je jinak závažným trestným činem, neboť příkaz TBS lze uložit i osobě pro nepřičetnost za daný trestný čin neodpovědné.

Prodloužení příkazu TBS s umístěním pachatele v zařízení je možné jen na základě posudku vyhotoveného vedením zařízení nejdéle měsíc před předložením žádosti o prodloužení. Trvání umístění v zařízení pro výkon příkazu TBS nesmí přesáhnout čtyři roky, což ovšem neplatí, bylo-li toto opatření uloženo za násilný trestný čin a vyžaduje-li to zájem na ochraně bezpečnosti osob. V takovém případě není stanoven žádný limit trvání umístění. Má-li ovšem prodloužení umístění vést k tomu, že jeho celková délka přesáhne šest let, musí být žádost státního zástupce podložena psychologickým a psychiatrickým posudkem vyhotoveným nejdéle měsíc před předložením žádosti. Lhůta trvání umístění neběží po dobu, během níž je pachatel zákonným způsobem zbaven svobody z jiného důvodu, kdy se takovému zbavení svobody vyhýbá, nebo kdy se zdržuje neoprávněně mimo zařízení pro výkon příkazu TBS déle než týden.

Nejen samotné rozhodnutí o vydání příkazu TBS, ale i rozhodnutí o jeho prodloužení či o přeměně příkazu bez umístění na příkaz s umístěním může být předmětem odvolání. V případě posledních dvou zmíněných rozhodnutí se odvoláním zabývá penitenciární senát Odvolacího soudu v Arnhemu.

Vedení zařízení pro výkon příkazu TBS může pachatele se souhlasem ministra spravedlnosti propustit do ambulantní péče, přičemž mu stanoví přiměřené povinnosti a dohled. Jak ministr spravedlnosti, tak vedení zařízení může toto propuštění zrušit, pokud to vyžaduje bezpečnost osob, nebo pokud pachatel neplní uložené povinnosti. Po dobu propuštění pokračuje program zacházení s pachatelem ambulantní formou.

Umístění v zařízení může být kdykoliv podmíněně či definitivně ukončeno ministrem spravedlnosti (v praxi velmi vzácně). Při podmíněném ukončení umístění je obecným předpokladem, že se pachatel ve zkušební době nedopustí závažného trestného činu. Ministr spravedlnosti může vedle toho stanovit ještě podmínky zvláštní, zejména povinnost podrobit se léčbě u stanoveného specialisty. Pokud pachatel podmínky neplní, je umístěn zpět do zařízení.

Norsko

Rovněž norský trestní zákon umožňuje pachatele, který se trestného činu dopustil v duševní poruše, intoxikaci, či který je osobou s nevyvinutými či trvale sníženými duševními schopnostmi, a který je pro společnost nebezpečný, mj. umístit do vhodného psychiatrického zařízení, sanatoria či zařízení preventivní péče. Zákon zde výslovně hovoří o preventivních opatřeních, jež mají pachateli zabránit ve spáchání dalšího trestného činu. Preventivní opatření jsou přerušena, jakmile přestanou být nezbytná, ovšem mohou být poté obnovena. Soud stanoví maximální lhůtu, po které nemohou být dále aplikována bez jeho souhlasu. Lze je ukládat vedle trestu¹⁾, nebo i místo něj. Před rozhodováním o uložení či přerušení opatření se bere v úvahu posudek znalce.

Zvláštním typem preventivního opatření je preventivní detence podle § 39a norského trestního zákona. Do ní lze na nezbytnou dobu umístit pachatele tehdy, pokud je uznán vinným více než jedním z vyjmenovaných trestných činů či jejich pokusů, a soud má důvod domnívat se, že spáchá další z těchto trestných činů. Do preventivní detence je pachatel umístěn po výkonu celého či části trestu odnětí svobody s tím, že soud stanoví lhůtu, po jejímž uplynutí nelze pachatele v detenci držet bez souhlasu soudu. Pokud je pachatel osobou s nevyvinutými či trvale sníženými duševními schopnostmi, může soud rozhodnout, že místo trestu a preventivní detence bude využito některého jiného druhu preventivního opatření, podobnou pravomoc má ministerstvo spravedlnosti.

Ministerstvo spravedlnosti může rovněž rozhodnout, že pachatel bude přemístěn z výkonu trestu odnětí svobody do preventivní detence, jakmile vykoná alespoň 1/3 uloženého trestu. Dále může ministerstvo spravedlnosti pachatele podmíněně propustit s dohledem, a to pokud byl vykonán celý trest odnětí svobody, či pokud vykonaný trest odnětí svobody a vykonaná preventivní detence dohromady činí nejméně celou délku uloženého trestu odnětí svobody. Pachateli lze vyslovit ve zkušební době přiměřené povinnosti a omezení včetně povinnosti k náhradě škody poškozenému. Pokud se pachatel během pěti let od podmíněného propuštění chová řádně a plní uložené podmínky, stane se propuštění definitivním, což se vztahuje i na případnou nevykonanou část trestu.

¹⁾ pokud se nejedná o osobu trestně neodpovědnou

Zvláštní ustanovení o preventivních opatřeních stanoví, že pokud je pachatelem osoba jiného než norského státního občanství, lze místo uložení preventivního opatření pachatele vyhostit, neodporuje-li takový postup mezinárodní smlouvě, kterou je Norské království vázáno.

Portugalsko

Portugalský trestní zákon obsahuje pasáž o tzv. bezpečnostních opatřeních. Pokud se pachatel dopustí trestného činu v nepřítomnosti, soud nařídí jeho umístění v zařízení péče, léčby či v tzv. bezpečnostním zařízení, jestliže je vzhledem k duševnímu stavu pachatele, povaze a závažnosti skutku třeba se obávat toho, že se dopustí dalších trestných činů.

Spáchá-li taková trestně neodpovědná osoba čin jinak označovaný jako vražda, těžké ublížení na zdraví či jiný násilný trestný čin postížitelný trestem odnětí svobody delším tří let, a je-li důvod se obávat, že spáchá další čin podobné povahy a závažnosti, umístění potrvá nejméně tři roky (tzv. minimální lhůta umístění).

Umístění končí pravomocným rozhodnutím soudu o tom, že pachatel pozbyl tzv. kriminální nebezpečnosti, jež k umístění vedla. První umístění trestně neodpovědné osoby v zařízení nesmí přesáhnout o více než čtyři roky nejvyšší trest, který lze za daný trestný čin uložit, pokud ovšem nebezpečí další trestné činnosti není tak vážné, že brání riskovat propuštění pachatele. Soud přezkoumává trvání důvodů k umístění pachatele v zařízení vždy na návrh, z úřední povinnosti pak tehdy, uplynuly-li tři roky od počátku umístění a dva roky od jeho prodloužení.

Po uplynutí uvedené minimální lhůty lze pachatele podmíněně propustit se zkušební dobou nejméně dva roky, pokud jsou dostatečné důvody se domnívat, že pozbyl kriminální nebezpečnosti. Zároveň s podmíněným propuštěním je pachateli uložen dohled a stanoveny povinnosti a omezení. Pokud se během zkušební doby osvědčí (tj. potvrdí se vymizení jeho kriminální nebezpečnosti), je uplynutím zkušební doby propuštěn definitivně. Jinak je nařízeno jeho opětovné umístění v zařízení, a to případně již během zkušební doby. I v případě, že není rozhodnuto o podmíněném propuštění, ale umístění pachatele, je po konstatování vymizení kriminální nebezpečnosti ukončováno standardním způsobem, předchází defini-

tivnímu propuštění zkušební lhůta v trvání dvou až pěti let, přičemž režim ve zkušební lhůtě je obdobný režimu ve zkušební lhůtě podmíněného propuštění. Portugalský trestní zákon nadto umožňuje ještě podmíněný odklad umístění nebezpečných trestně neodpovědných osob do zařízení na dobu dvou až pěti let, pokud soud dojde k závěru, že to není na újmu prevenci recidivy. I zde platí přiměřeně režim zkušební doby, přičemž osvědčili-li se pachatel, pokládá se uplynutím doby odkladu bezpečnostní opatření za vykonané. Obdobně jako v Norsku je dle portugalského trestního zákona možné nahradit uložení bezpečnostního opatření v případě cizince vyhoštěním.

Zvláštní ustanovení obsahuje portugalský trestní zákon o pachatelích s duševní poruchou, kteří ovšem nebyli shledáni trestně neodpovědnými. Pokud se v takovém případě soud domnívá, že by vzhledem k duševnímu stavu pachatele výkon trestu odnětí svobody v běžné věznici s jinými vězni způsobil tomuto pachateli vážnou újmu, anebo že by naopak z tohoto důvodu pachatel narušoval režim běžné věznice, může nařídit jeho umístění v zařízení pro trestně neodpovědné pachatele na dobu výkonu trestu. V takových případech je zachována možnost podmíněného propuštění i přeřazení do běžné věznice tehdy, pominou-li důvody pro zvláštní režim.

4. Ústav pro výkon zabezpečovací detence

4.1. Charakter ústavu

Zabezpečovací detence má být vykonávána v detenčním ústavu se zvláštní ostrahou a s léčebnými, psychologickými, pedagogickými, rehabilitačními a činnostními programy. Podle návrhu nového trestního zákoníku má být zřizovatelem detenčních ústavů ministerstvo spravedlnosti. Vzhledem k povaze institutu, v němž se mísí prvky léčebně terapeutické s prvky bezpečnostními, je otázka zřizovatele ústavu složitá a citlivá. Pro zřizovatelský resort bude vybudování a provoz ústavu znamenat vysoké nároky na rozpočet, na druhou stranu bude personál ústavu složen z pracovníků spadajících věcně pod více resortů. Představa jakéhosi meziresortního zřizovatele a provozovatele detenčního ústavu je v našich podmínkách patrně nerealizovatelná.

Jak bylo naznačeno v části o historii institutu zabezpečovací detence v ČR, v úvahách o vytvoření takového ústavu jako zřizovatel vystupovaly buď ministerstvo zdravotnictví či ministerstvo spravedlnosti s tím, že dosud převládalo zaměření na resort zdravotnictví. V zahraničních úpravách lze nalézt obě varianty zřizování a provozu zařízení pro výkon opatření obdobných zabezpečovací detenci. S jejich výkonem je tedy možno se setkat v rámci zdravotnických zařízení i ve specializovaných odděleních věznic. Nadto jsou v některých zemích tato opatření vykonávána v soukromých zařízeních, přičemž ministerstvo spravedlnosti na výkon dohlíží z hlediska dodržování lidských práv a plnění účelu daného trestního opatření, a ministerstvo zdravotnictví zase ovlivňuje kvalitu poskytované zdravotní péče prostřednictvím systému akreditací a dohledu.

Obě varianty mají své výhody. Jak již bylo uvedeno, myšlenka ministerstva zdravotnictví jako zřizovatele detenčního ústavu byla rozpracována v rámci činnosti Komise ochranné léčby ministra zdravotnictví. Komise projednávala kalkulace ošetřovacího dne a možné zdroje financování provozu detenčního ústavu. Jednotlivé návrhy vycházely ze zkušeností s výkonem ochranného léčení ve zdravotnických zařízeních. V polovině devadesátých let zpracovalo ministerstvo zdravotnictví záměr vytvořit zařízení pro ochranné léčení zvláště nebezpečných pacientů v psychiatrické léčebně

Dobřany. Z důvodu nedostatku finančních prostředků nebyl tento záměr realizován. Dalším konkrétním návrhem je projekt vybudování pavilonů ochranného léčení v areálu psychiatrické léčebny Brno-Černovice, zpracovaný vedením léčebny v roce 2001 z podnětu ministerstva zdravotnictví a po projednání v Komisi ochranné léčby. Projekt počítal s pavilony ochranného léčení psychiatrického, sexuologického, protialkoholního a protitoxikomanického, s odstupňovanou péčí a prvky zabezpečení a ostrahy. Rovněž realizace tohoto projektu je v současnosti pozastavena, nicméně některé jeho prvky, např. pokud jde o personální obsazení budoucího ústavu z hlediska kvalifikace jednotlivých členů personálu, by patrně byly využitelné jako inspirace i při realizaci institutu zabezpečovací detence.

V rámci resortu spravedlnosti žádný podobný materiál dosud zpracován nebyl. Vzhledem k povaze zabezpečovací detence se však domníváme, že zvolené řešení, kdy zřizovatelem detenčních ústavů bude ministerstvo spravedlnosti, je pochopitelné a může vést k naplnění účelu daného ochranného opatření. Při zřizování ústavu bude významnou otázkou výběr vhodné lokality. V zásadě se nabízejí dvě možnosti - buď vybudovat zcela nové zařízení, nebo využít některého stávajícího zařízení provozovaného ministerstvem spravedlnosti. Možnost využití jiného objektu např. formou nájmu se nám nejeví jako vhodné, mimo jiné z důvodu určité nejistoty v trvání užívání objektu, spojené s nájemním právem. Při budování zcela nového zařízení by bylo možno vytvořit areál odpovídající přesně potřebám a charakteru nového institutu, tato varianta by však byla zřejmě výrazně nákladnější. Pokud jde o využití stávajících zařízení, v úvahu přicházejí patrně zejména objekty spravované Vězeňskou službou ČR, a to především z důvodu již existujících bezpečnostních prvků. Problematické však je, zda Vězeňská služba ČR disponuje volnou kapacitou (při úvahách o počtu osob, které by měly být v detenčním ústavu umístěny, hovoří odborníci nejčastěji o 80 až 120 osobách z celé ČR).

V rámci diskusí s oslovenými experty se objevil návrh, zda by pro dané účely nebylo možno využít objektu vězeňské nemocnice v areálu Vazební věznice Brno. Podle některých expertů by mohla odpovídat kapacitně, charakterem a vybavením. Vzhledem k předpokládané prostupnosti institutů ochranného léčení a zabezpečovací detence, stejně jako případné návaznosti na výkon trestu odnětí svobody, by byla výhodou poloha areálu

v relativní blízkosti psychiatrické léčebny Brno-Černovice a věznice Kuřim. Navíc v brněnské aglomeraci již proběhla (v rámci zmíněného projektu přípravy výstavby nových pavilonů ochranného léčení) rozsáhlá veřejná diskuse o kladech a záporech existence podobného zařízení na území obce. Veřejnost po počáteční nedůvěře pochopila přínos provozu kvalitně zabezpečeného a střeženého ústavu pro bezpečí občanů a s jeho zřízením souhlasí. Uvedená myšlenka nás zaujala, ovšem smysl tohoto materiálu nechápeme v doporučení konkrétního vhodného objektu, což bude složitý úkol vyžadující mj. velmi dobrou orientaci v ekonomických možnostech resortu.

Navrhovaná nová právní úprava předpokládá, že správu a ostrahu detenčního ústavu bude zajišťovat Vězeňská služba ČR. Nezbytnou podmínkou k tomu bude novelizace zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráží České republiky, která je v souvislosti s novým trestním zákoníkem navrhována tak, aby působnost vězeňské služby rozšířila právě tímto směrem. V některých evropských státech bývá zabezpečení ústavu pro výkon opatření odpovídajícího zabezpečovací detenci někdy zajištěno téměř výhradně mechanickým a elektronickým zařízením namísto lidské ostrahy. Vybudování takového systému zabezpečení je však velmi nákladné a vzhledem k tomu, že detenční ústavy mají být v ČR v gesci ministerstva spravedlnosti, je logické využít zkušeností vězeňské služby se zajišťováním ostrahy. Domníváme se, že je tímto způsobem možno zajistit bezpečnost ústavu, aniž by tím byla narušena léčebně terapeutická složka výkonu detence. Je třeba mít na paměti, kdo budou osoby ve výkonu detence, že jimi budou zvláště nebezpeční pachatelé, zasluhující důkladné střežení, jež nelze zajistit ve zdravotnických zařízeních. Osoby, na které lze dostatečně působit výkonem ústavního ochranného léčení, budou nadále ochranné léčení vykonávat v „přátelštějším“ prostředí léčeben.

V souvislosti s úvahami nad podobou detenčního ústavu nezbyvá než připomenout problém zmíněný již v předchozí kapitole, a sice nezbytnost přijetí zákona o výkonu zabezpečovací detence. Domníváme se, že nelze připustit stav, který panuje ohledně ústavního ochranného léčení, kdy neexistuje zákon upravující jednoznačně práva a povinnosti osob umístěných nedobrovolně v zařízení pro výkon ochranného opatření, ani práva a povinnosti pracovníků takového zařízení. Taková situace přispívá k nejistotě na obou stranách a je vhodným prostředím pro vznik konfliktních situací.

Podle našeho názoru by se do obzvláště obtížné situace mohli dostat pracovníci vězeňské služby, kteří jsou zvyklí působit v režimu zákona o výkonu trestu (vazby) a prováděcích předpisů. Vzhledem k tomu, že jsme se při práci na tomto materiálu opakovaně setkávali u pracovníků zdravotnických zařízení i nevládních organizací s intenzivní kritikou absence zákonné úpravy výkonu ochranného léčení, považujeme za důležité na tento problém důrazně upozornit.

Při tvorbě představy o tom, jak by měl detenční ústav v našich podmínkách vypadat, jsme se zabývali i otázkou složení jeho personálu. Provoz ústavu bude samozřejmě vyžadovat zaměstnance zabývající se administrativou, údržbou areálu či tzv. hotelovými službami (kuchyně, prádelna apod.). Ostrahu objektu budou zajišťovat pracovníci vězeňské služby. V diskusi s odborníky a při studiu materiálů jsme se však soustředili na složení týmu pracovníků, kteří budou realizovat s pachatelem léčbu, resp. program zacházení. Panuje shoda v tom, že by se mělo jednat o vysoce kvalifikované odborníky se zkušenostmi s prací s duševně narušenými delikventy, nejlépe z prostředí výkonu ochranného léčení. Část by měli tvořit lékaři z oboru psychiatrie, sexuologie, neurologie, praktický lékař, dále by v týmu měli být kliničtí psychologové, speciální pedagogové (vychovatelé), sociální pracovníci, sociolog, teolog, rehabilitační pracovníci. Počet pracovníků ústavu a jejich struktura by se odvíjely od jeho kapacity. Odborníci nás upozorňovali na zásadní problém nedostatku příslušníků určitých profesí ochotných pracovat na plný úvazek v zařízeních pro výkon ochranného léčení, což se zřejmě bude týkat i detenčních ústavů. Zaznamenali jsme návrhy, aby byla systematická příprava potenciálních pracovníků detenčního ústavu zahájena bez odkladu tak, aby příslušný tým mohl začít pracovat ihned po zahájení provozu ústavu. Poté, co jsme se částečně seznámili se složitou personální situací v zařízeních, v nichž se vykonává ochranné léčení, jsme i my dospěli k názoru, že tato otázka bude pro realizaci institutu zabezpečovací detence poměrně klíčová a měla by jí být věnována pozornost ještě před budováním samotného ústavu.

Odborníci, kteří se věnují problémům spojeným s výkonem ochranného léčení, charakterizují uvažovaný detenční ústav nejčastěji jako reedukační ústav nezdravotnického charakteru.¹⁾

¹⁾ srov. například Weiss, P.: Sexuální deviace. Praha: Portál, 2003. - str. 289.

V této definici se poměrně jasně odráží skutečnost, že klienty, jimž by toto zařízení mělo být určeno, lze popsat jako osoby nespolupracující a nařízenou léčbu odmítající (či dokonce sabotující), případně jako osoby prakticky neléčitelné, a proto je v souvislosti s nimi nutno hovořit spíše než o léčbě o „redukaci“ nebo „resocializaci“. Tomu by ostatně měla odpovídat i úloha lékařů v tomto druhu zařízení - uvádí se, že na rozdíl od výkonu ochranného léčení by v tomto případě měli biologickými, psychoterapeutickými a socioterapeutickými metodami spíše doplňovat proces sociálního učení, které bude v ústavu praktikováno, a to navíc výhradně u dobrovolných zájemců z řad reedukovaných osob. Hlavní díl odpovědnosti za působení na klienty by zde totiž měl ležet na týmu erudovaných pedagogů, psychologů, sociologů, teologů apod.²⁾

Pobyt v detenčním ústavu by měl obecně vést k tomu, aby se daný jedinec zamyslel nad svými postoji a usiloval o jejich změnu. V žádném případě tedy nejde a nemůže jít o pouhé „zadržení“ - zmíněný tým expertů by měl postupně dosáhnout toho, aby si klienti i navzdory jejich výše uvedeným charakteristikám uvědomili svou odchylku a svou nebezpečnost pro společnost.³⁾

V návrzích na konkrétní programy zacházení v detenčním ústavu se objevují především požadavky na možnost pracovního zařazení klientů, a to například stylem půl dne práce, půl dne komunity. Kromě toho by měl ústav nepochybně disponovat i zařízeními, které umožňují určité sportovní a kulturní vyžití (tedy například tělocvičnou, knihovnou či místností s televizorem).¹⁾ Často citovanou je v těchto souvislostech rovněž myšlenka K. Netíka, že detenční ústav by měl mít v zásadě povahu malé izolované komunity se zvýšenou ostrahou, s dostupností kultury a s volným pohybem uvnitř zařízení.²⁾

²⁾ Břicháček, S., Weiss, P.: Alternativa péče o nebezpečné sexuální agresory. In: K problematice výjimečného trestu. Praha : IKSP, 1991. - str. 46.

³⁾ Komu detenční ústav? In: České vězeňství, č. 3/1994. - str. 31-32.

¹⁾ tamtéž

²⁾ srov. například Weiss, P.: Sexuální deviace. Praha : Portál, 2003. - str. 289.

Každý nově příchozí klient by měl být vždy vyšetřen všemi členy týmu, a následně by pro něj měl být stanoven individuální postup reedukace. Jak vyplývá z našich rozhovorů s experty na tuto problematiku, mohlo by se při jeho tvorbě v zásadě vycházet z principů, které jsou zachyceny v platných právních normách týkajících se programů zacházení s odsouzenými k výkonu trestu odnětí svobody (zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb. a metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu GŘ VS ČR č. 17/1994). I v rámci nařízené zabezpečovací detence by totiž měla nepochybně platit zásada, že každý individuální resocializační či reedukační program bude obsahovat konkrétně formulovaný cíl, kterým se rozumí očekávaný posun v hodnotové orientaci odsouzeného (vyjádřitelný jeho chováním a jednáním), a v závislosti na tomto cíli pak v různé míře aktivity pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové.³⁾

Pracovními aktivitami programu zacházení je přitom možno ve vztahu k výše uvedeným normám chápat zaměstnávání, práce potřebné k zajištění každodenního provozu ústavu a také pracovní terapie, vedené zaměstnanci ústavu s potřebným odborným vzděláním. Aktivity vzdělávací představuje pro změnu jednak vzdělávání organizované či realizované středním odborným učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm, jednak vzdělávání vedené a kontrolované zaměstnanci ústavu.⁴⁾

Speciálními výchovnými postupy se rozumí především individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení terapeutická, sociálně právní poradenství, a u osob, u nichž byla zjištěna významně zvýšená hladina agresivity, rovněž trénink jejího zvládnání.⁵⁾ Ze zmíněných terapeutických postupů je vhodné uvést například sociální výcvik, psychoterapii, pracovní terapii, arteterapii či muzikoterapii.

³⁾ Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu č. 17/1994.

⁴⁾ § 36 vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb.

⁵⁾ Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu č. 17/1994.

Za zájmové aktivity programu zacházení se považují nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti, organizované a vedené zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním. Není třeba zvláště zdůrazňovat, že tyto aktivity by měly u klientů detenčního ústavu rozvíjet především ty schopnosti, vědomosti a dovednosti, které budou v souladu s účelem výkonu uložené zabezpečovací detence. Jako příklad lze zmínit aktivity esteticko-výchovné (například čtenářské, hudební či výtvarné, a to jak pasivní, tak aktivní formou) nebo sportovní (aktivity v tělocvičně nebo posilovně, běhání, relaxační cvičení apod.).

Jak již bylo v této práci uvedeno, zabezpečovací detence by podle navrhovaného znění trestního zákona měla tvořit spolu s ochranným léčením vzájemně přístupný systém. To předpokládá, že jedním z cílů pobytu v detenčním ústavu by měla být klientova základní adaptace sociálního chování v nejširším slova smyslu, neboť právě ona je nezbytnou podmínkou případné úspěšné terapie v ústavním ochranném léčení v psychiatrické léčebně.¹⁾ Výše uvedené typy programů zacházení by se proto měly mimo jiné stát i cestou k tomu, aby se tento cíl podařilo alespoň u části klientů naplnit.

Pracovní činnost zmiňují odborníci také jako možný zdroj příjmů osob ve výkonu zabezpečovací detence. Tento druh pachatelů často patří mezi osoby s velmi nízkými příjmy, pocházejícími zejména ze sociálních dávek. Předpisy sociálního zabezpečení (zejména zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, a vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí č. 284/1995 Sb.) stanoví, za jakých podmínek vzniká nárok na plný či částečný invalidní důchod. Obecně se člověk stává invalidním tehdy, pozbude-li v určité míře schopnost soustavné výdělečné činnosti z důvodu dlouhodobě (alespoň jeden rok) nepříznivého zdravotního stavu, nebo pokud mu takový stav značně ztěžuje obecné životní podmínky. Mezi zdravotní potíže, jež mohou vést k invaliditě, řadí právní předpisy i některé duševní poruchy. Pachatel, který v současnosti tráví déle než rok ve výkonu ústavního ochranného léčení tak obvykle poté získává nárok na invalidní důchod, který se stává zdrojem jeho příjmů.

¹⁾ Weiss, P.: Sexuální deviace. Praha : Portál, 2003. - str. 219.

Někteří pracovníci psychiatrických léčeben však poukazují na to, že s přiznáváním nároku na invalidní důchod bývají někdy v praxi problémy a někteří pachatelé zůstávají v léčebně prakticky bez prostředků i např. na základní hygienické pomůcky.

V této souvislosti je třeba připomenout právní úskalí spojená s otázkou možné pracovní činnosti osob ve výkonu zabezpečovací detence. Podle článku 9 Listiny základních práv a svobod nesmí být nikdo podroben nuceným pracím nebo službám. Druhý odstavec uvedeného článku obsahuje z tohoto zákazu výjimky, mj. pro práce ukládané podle zákona osobám ve výkonu trestu odnětí svobody nebo osobám vykonávajícím jiný trest nahrazující trest odnětí svobody, ovšem nikoliv pro práce případně ukládané osobám ve výkonu ochranného opatření. Takové osoby by tedy mohly vykonávat práci, byť v rámci programu zacházení, pouze dobrovolně. Vzhledem k významu, který odborníci připisují pracovní činnosti pro pozitivní vývoj pachatele v zabezpečovací detenci (absence možnosti ukládat pachateli práci je kritizována i ve vztahu k ochrannému léčení), se domníváme, že by měla být provedena analýza možností řešení této situace.

S výše naznačenými problémovými okruhy souvisí další, kterým je financování provozu detenčního ústavu. Odborníci se shodují, že vzhledem k povaze ústavu by se mělo jednat o vícezdrojové financování. Obvykle se hovoří o třech hlavních složkách nákladů - „justičních“ (ostraha, správa ústavu), zdravotnických (zdravotní péče) a hotelových (pobyt, stravování apod. pachatele). Kromě rozpočtu ministerstva spravedlnosti tak budou zdrojem financování také prostředky z veřejného zdravotního pojištění. Část odborníků navrhuje, aby zejména na hotelové náklady přispívali rovněž pachatelé ve výkonu detence. Současná právní úprava ukládá obžalovanému, který byl pravomocně uznán vinným, povinnost hradit v rámci náhrady nákladů trestního řízení náklady výkonu vazby a trestu odnětí svobody, nikoliv náklady spojené s výkonem ústavního ochranného léčení či jiného ochranného opatření. Ostatně ochranné léčení (zabezpečovací detenci) lze uložit i osobě, jejíž trestní stíhání bylo pro nepřičetnost zastaveno, a která tedy nebyla uznána vinnou. Rozdíl mezi hrazením nákladů trestu odnětí svobody a nákladů ústavního ochranného léčení je jedním z důsledků dualistického pojetí trestních sankcí a tato odlišnost mezi tresty a ochrannými opatřeními zůstane zřejmě zachována také pro zabezpečovací detenci.

Stranou by neměl zůstat ani problém případné postdetenční péče, tedy otázka, jaký postup by měl následovat poté, kdy soud rozhodne o ukončení zabezpečovací detence, resp. o propuštění osoby, na níž se detence vykonává. Návrh trestního zákoníku ani návrh novely trestního řádu tuto otázku neřeší. Podle našeho názoru může být ovšem v některých případech těžko představitelné, aby dotyčná osoba byla propuštěna z detenčního zařízení rovnou na svobodu. Domníváme se, že propuštění ze zabezpečovací detence by mělo být pozvolné. Jak vyplývá z praktických zkušeností odborníků v oblasti ochranného léčení, nejdříve by měl být propuštěný „přemístěn“ do ústavního léčení (popř. by se měl podrobit podle okolností případu ambulantnímu léčení), kde by se měl připravovat na „úplné“ propuštění. Vzhledem k závažnosti poruch, kterými tyto pachatelé trpí, se takový postup jeví jako žádoucí. Navrhovaná právní úprava tomuto řešení dává prostor (i když nikoliv explicitně) tím, že umožňuje změnit zabezpečovací detenci na ústavní ochranné léčení (§ 103 odst. 6 návrhu TrZ). Ovšem návrh nepředpokládá změnu zabezpečovací detence přímo na ambulantní léčení. Na otázku, zda by bylo vhodné umožnit též bezprostřední změnu detence na ochranné léčení ambulantní, pravděpodobně odpoví praxe.

Vedle tohoto problému by bylo vhodné též pomýšlet na vybudování sítě zařízení, která by mohla sloužit pro osoby propuštěné z výkonu zabezpečovací detence. V těchto zařízeních by se mohl propuštěný po určité době podrobit resocializačním a rehabilitačním programům, zde by se mu dostalo pomoci a rady v začátku jeho dalšího života na svobodě, zejména základní sociální rehabilitace, pomoci v hledání zaměstnání apod. Tato zařízení sice v praxi již existují jako tzv. Domy na půli cesty, je jich však podle vyjádření odborníků velmi málo. Navíc jsou zřizovány a provozovány neziskovými nevládními organizacemi, které samy nemohou tyto potřeby pokrýt. Bylo by proto možná vhodné uvažovat o vytvoření koncepce systému takových zařízení, provozovaných nevládními organizacemi za výrazného přispění (nejen finančního) státu. Odborníci volají po vytvoření takového systému v rámci celého komplexu zdravotnické péče.

4.2. Příklady z praxe

Forenzně psychiatrická klinika Straubing (SRN)

Rádi bychom na tomto místě uvedli příklad kliniky ve Spolkové republice Německo, která je sice forenzně-psychiatrickou klinikou, nicméně svou charakteristikou, zejména pokud se týká bezpečnostních hledisek, odpovídá přibližně potřebám detenčního ústavu, který u nás stále chybí.

Je třeba na úvod podotknout, že okruh pachatelů, na něž se má podle připravované právní úpravy vztahovat zabezpečovací detence, je poněkud odlišný než kupříkladu právní úprava institutu „preventivní detence“ v trestním zákoně Spolkové republiky Německo. V německé právní úpravě lze okruh pachatelů vhodných pro uložení „preventivní detence“ podle § 66 německého trestního zákona charakterizovat obecně tak, že jde spíše o „notorické“ recidivisty, jejichž sklony k páčání závažné trestné činnosti odůvodňují potřebu izolovat je v detenci a zabránit jim tak v páčání další trestné činnosti. Právě pro tyto pachatele je zřízeno detenční zařízení přímo v rámci věznice.

Naše připravovaná právní úprava vymezuje okruh pachatelů spíše jako osoby duševně nemocné (narušené), které kromě detence vyžadují odbornou lékařskou, terapeutickou, pedagogickou péči. Do jisté míry zabezpečovací detence představuje jakousi kombinaci více opatření, která upravuje německý trestní zákon (tedy umístění v psychiatrické léčebně, umístění v odvykacím ústavu a umístění v preventivní detenci - viz. kap. 4.2.) s tím, že zvýšená nebezpečnost těchto pachatelů vyvolává potřebu zvýšené ochrany společnosti, kterou není možno zajistit v rámci ochranného léčení.

Klinika se nachází v městské části Straubingu Lerchenhaid 2,5 km západně od centra města. Celý areál se rozkládá na ploše o rozloze přes 5 hektarů. Tento pozemek byl již v roce 1979 vyňat v rámci schváleného územního plánu a je součástí nezemědělské půdy. S přípravou plánů bylo započato v roce 1981. Návrh počítal s programem pro 145 pacientů a 199 zaměstnanců a měl být uskutečněn na užitkové ploše o velikosti 6830 m². Bylo plánováno také další možné rozšíření pro dalších 60 pacientů. Základním principem celého projektu byla myšlenka vybudování zařízení, které splňuje požadavek zajištění maximální možné bezpečnosti vně zařízení a zároveň maximální možné míry volnosti pohybu uvnitř areálu.

Byla vytvořena pracovní skupina, složená z pracovníků Ministerstva práce a sociálních věcí, dalších oborových nemocnic (léčeben), výkonných orgánů justičních, a stavebních úřadů, jakož i z architektů a elektroinženýrů, která fungovala po celou dobu realizace projektu, a podstatně přispěla k formulaci koncepce kliniky. Klinika byla vybudována během pouhých tří let a již od počátku budila velkou pozornost odborné veřejnosti. Veškerá potřebná opatření, která spadala do kompetence Bavorského Ministerstva práce a sociálních věcí, byla provedena zemským stavebním úřadem. Klinika měla být provozována Dolnobavorským krajem, přičemž bavorské Ministerstvo spravedlnosti bude hradit veškeré náklady.

Vstupní oblast slouží především ke kontrole osob. Odtud je také dosažitelná správa celé kliniky, která se ovšem nachází ještě vně kliniky. Na bezprostředně přiléhající návštěvní zónu navazuje diagnostické centrum. Diagnostické centrum slouží k poskytování lékařské péče, jakož i k usku-tečňování terapií, kterými jsou: pohybové lázně, dílny jak venku, tak v hale, zahradnictví apod. Poslední z nich je zřízeno na severním okraji areálu. Dále se diagnostické centrum rozděluje na jednotlivá oddělení počínaje příjmem, nemocničním oddělením, dále oddělením speciální péče (např. pro chorobné závislosti), přes běžná oddělení až po oddělení pro takové pacienty, kteří jsou připravováni na přemístění do nemocnic v místě jejich bydliště. Ke klinice patří víceúčelová hala s přičleněnou částí pro volný čas a knihovnou pro pacienty.

Budovy jsou zděné omítnuté stavby s rovnou střechou. Všechna okna mají kovovou konstrukci a v pokojích pacientů, jakož i v přilehlých místnostech dovoluje venkovní zamřížování okna vždy zcela otevřít. V jiných prostorách tomuto otevření oken brání speciální kování. Za účelem naplnění požadavku zajistit co největší možnou míru volného pohybu uvnitř zařízení a zároveň co největší možnou míru bezpečnosti je klinika obehnána 5 m vysokou betonovou zdí s obloukovitým zakončením. Tato zeď je po obou stranách zabezpečena infračervenými paprsky, videokamerami, světlotety a ploty. Stavební náklady kliniky činily cca 49,6 milionů DM.

Úkolem celého projektu je odlehčení forenzně-psychiatrickým oddělením bavorských oblastních (místních) nemocničních zařízení tím, že dojde k převzetí zvláště nebezpečných pacientů a takových pacientů, pro něž jsou vhodné možnosti péče a léčby dány hlavně v centrálním zařízení.

Cílem je podpora resocializace nemocných pachatelů, a to prostřednictvím léčebné a psychosociální péče.

Pacienty jsou výhradně muži zpravidla nad 21 let, kterým bylo soudem nařízeno umístění v psychiatrické léčebně nebo ve výchovném ústavu podle ustanovení §§ 63,64 StGB, §§ 126a, 453c, 463 StPO, popřípadě podle § 81 StPO pozorování v otevřené léčebně. Personální zajištění čítá 10 lékařů, 3 psychology, 2 speciální pedagogy, 109 ošetřujících pracovníků (mezi nimi také pedagogů a vychovatelů), 10 pracovníků v technických službách kliniky, popř. v lékařské dokumentaci, 14 pracovníků na pracovní terapii a ve škole. Poměr terapeutických pracovníků a pacientů činí cca 1:1.

Po provedení náležitého diagnostického vyšetření je každému pacientovi stanoven individuální terapeutický plán. Ten je časově strukturován, jsou v něm formulovány cíle terapie a vybrána vhodná léčebná opatření, která vycházejí z multidisciplinárního přístupu nabídky terapií a která jsou účelným způsobem kombinována. Ohniskem terapeutického konceptu je psychiatrická a psychoterapeutická léčba (péče). Podstatnou součástí celkové formy je koncept terapeutické organizace, ve které jsou ve zvlášť vysoké míře použity terapie, využívající příznivých podmínek prostředí, sociální terapie, jakož i „metodická psychoterapie“. Oddělení po 14 lůžkách, rozdělená na 2 obytné jednotky po 7 lůžkách, společné prostory, kuchyně atd., tvoří dohromady dobré podmínky pro sociální terapii a terapii, využívající příznivých podmínek prostředí. Jsou zde též prostorové možnosti pro psychoterapii - terapeuticky výchovně, kognitivně nebo psychoanalyticky zaměřené.

Důležitou součástí celkového léčebného plánu jsou tyto terapie: práce, škola, sport a volný čas. Vedle pracovních aktivit přímo na odděleních jsou v rámci pracovní terapie nabízeny také práce v tiskárně, kniharství, zahradnictví, truhlářství, krejčovství, obrábění kovů, jakož i práce v kamenickém podniku. Mimo to je zřízena kuchyně pro výuku vaření. V těch-to zmíněných zaměstnáních je uskutečňována příprava na možnou profesní rekvalifikaci.

Ve škole je nabízena individuální i skupinová výuka. Náhrada deficitu vzdělání, jakož i cvičení chování ve škole stojí přitom značnou námahu.

Během léčby se požaduje, aby pacienti pravidelně sportovali. Klinika dává k dispozici mnoho sportovních zařízení jako je tělocvična a plavecký bazén, fotbalové a venkovní hřiště. Je podporována taková forma využití volného času, která je smysluplná, to znamená mimo jiné využití knihovny pro pacienty, či návštěva přírodního divadla (kina).

Rozdělení pacientů na jednotlivá oddělení je provedeno na základě odpovídající hlavní diagnózy. Rozdělení na oddělení zahrnuje dvě oddělení pro léčbu neuróz a poruch osobnosti, závislosti a oligofrenie, jedno oddělení pro léčbu sexuálních deviací a psychotických onemocnění. Mimo to je zde krizové oddělení, pozorovací (vyšetřovací) oddělení a všeobecnělékařské oddělení. Klinika má k dispozici mimo jiné fungující laboratoř, rentgenové zařízení, EKG, EEG, sonograf, dále zubařskou a oční ordinaci.

Bezpečnostní koncept zahrnuje vedle zdí s elektronickým bezpečnostním zařízením, která obklopuje areál a brány pro personál a příjezdové brány ve vstupní oblasti, mimo jiné také bezpečnostní službu o 21 pracovnících. Tato služba je příslušná pro veškerý dozor a kontrolu a představuje je přitom pro ošetřující personál značnou úlevu.

Forenzně-psychiatrická klinika ve Straubingu je ústřední modelovou klinikou, v níž je prováděn výkon zmíněných nápravných a preventivních opatření. Při plnění svých úkolů je odkázána především na spolupráci s decentralizovanými forenzními zařízeními v jednotlivých oblastních nemocnicích (léčebnách).

Zařízení pro výkon příkazu TBS (Nizozemí)

Jak bylo uvedeno v kapitole 3, holandský trestní zákon umožňuje jako určité ochranné opatření uložit nebezpečnému duševně narušenému pachateli tzv. příkaz TBS, který lze vykonávat i formou umístění ve zvláštním zařízení. Poté, co o uložení příkazu TBS v ústavní formě soudce rozhodne, zůstává pachatel nejprve nějakou dobu ve vazbě či věznici. Za jistých podmínek může být převeden do zařízení pro výkon příkazu TBS (dále v této části též „zařízení“) již během výkonu trestu odnětí svobody, obvykle však k tomu dochází až po uplynutí trestu.

Pachatel je nejprve obvykle umístěn v tzv. Institutu výběru, kde je po dobu 6 týdnů pozorován a vyšetřován za účelem vypracování doporučení ke konkrétnímu umístění. V této fázi se zkoumají především aspekty, jako je pravděpodobnost útěku či recidivy. Pracovníci Institutu vydají doporučení, do kterého zařízení by měl být pachatel umístěn. Pokud s umístěním vysloví dané zařízení souhlas, vydá ministr spravedlnosti rozhodnutí o umístění. Pachatel přesto ještě obvykle nějaký čas stráví na místě, kde byl vyšetřován.

Zejména v závislosti na výsledcích fáze výběru je pachatel přijat do běžného oddělení, oddělení se zvýšenou péčí či oddělení se zvláště zvýšenou péčí vybraného zařízení. Během prvních 6 - 8 týdnů si pachatel v zařízení zvyká a personál si na něj vytváří odborný pohled, jenž vyústí v program zacházení. V něm stanoví optimální metody a aktivity pro práci na odstranění pachatelových psychických a psychosociálních problémů. Podle dosahovaných výsledků se program zacházení v průběhu jeho plnění upravuje.

V závislosti na pokrocích pachatele a s ohledem na požadavek zachování ochrany společnosti se postupně zvyšuje volnost pachatelova pohybu. Nejprve v rámci zařízení, od přísné detence v oddělení se zvýšenou péčí po volný pohyb uvnitř zařízení, poté také vně zařízení, zpočátku formou pouze krátkodobých vycházek s dozorem na striktně určená místa, později formou vycházek delších, bez dozoru a s větší volností při volbě cíle vycházky. V nejlepším případě pobyt vyústí v podmíněné propuštění, kdy pachatel žije a pracuje mimo zařízení pod více či méně intenzivním dohledem probačního úředníka.

V horších případech dochází k tomu, že pokrok pachatele během pobytu uvázne na mrtvém bodě, pachatel nespolupracuje, porušuje vnitřní řád zařízení, nevrátí se z vycházky, či se během ní dopustí určitého deliktu. To může vést až k tomu, že je převeden zpět do Institutu výběru za účelem přehodnocení jeho stavu a perspektivy a k novému rozhodnutí o umístění. V méně závažných případech je pachatel převeden do Institutu výběru pouze tzv. „na přestávku“, po níž se do původního zařízení vrátí, pokud během této „přestávky“ neshledají odborníci v Institutu potřebu jeho umístění do zařízení jiného.

V Nizozemí existuje několik zařízení pro výkon příkazu TBS. V tomto systému se uplatňuje princip vnější a vnitřní diferenciacce z hlediska péče a bezpečnosti. To znamená, že se jednotlivá zařízení odlišují jak úrovní zabezpečení, tak realizovanými programy zacházení, což následně určuje typ pachatelů, pro které je dané zařízení vhodné. Rovněž jednotlivá zařízení jsou vnitřně členěna podle úrovně zabezpečení a programů zacházení, když obvykle v rámci zařízení existuje oddělení se zvýšenou péčí a oddělení se zvlášť zvýšenou péčí. Obzvláště nebezpeční či nepřizpůsobiví pachatelé jsou umístěni právě v oddělení se zvlášť zvýšenou péčí, kde jsou důkladně střeženi a lze na ně působit individuálně a intenzivně. Na určitý čas denně (až několik hodin) se mohou pod přísným dozorem pohybovat mezi ostatními pachateli, což v některých případech přispívá k jejich postupnému začlenění do režimu běžného oddělení. Většina pachatelů je však umístěna pohromadě na běžném oddělení, což má vést k naplnění obecného cíle výkonu příkazu TBS, a sice rozvoji sociálního učení v nejrozmanitějších situacích v rámci komunity.

5. Závěr

V předkládaném materiálu jsme se pokusili shromáždit a utřídit informace k navrhovanému institutu zabezpečovací detence, resp. k širší problematice zacházení s nebezpečnými pachateli s určitým druhem duševní poruchy. S ohledem na zadání úkolu, termín jeho řešení, dostupné zdroje a legislativní souvislosti, jsme se snažili vypracovat ucelený materiál spojující teoretické základy s rozбором navrhované právní úpravy a zkušenostmi ze zahraničí, včetně úvahy o možnostech praktické realizace institutu v praxi. Vzhledem k předpokládanému účelu materiálu jsme se soustředili zejména na vytipování možných problémů, s nimiž lze do budoucna počítat.

Studiem dostupných pramenů a konzultacemi s odborníky, kteří se zacházením s vysoce nebezpečnými duševně narušenými pachateli zabývají, jsme dospěli k přesvědčení, že zvláštní druh opatření určený pro tento typ pachatelů je institutem prospěšným a v zahraničí osvědčeným. Zařazení navrhovaného institutu do budoucího trestního zákoníku je velmi žádoucí. Praxe po takové změně volá již dlouho, a jak bylo v minulosti vícekrát zainteresovanými odborníky konstatováno, rekonstrukce trestního práva je unikátní (a dost možná v současnosti jedinou) příležitostí, jak jí dosáhnout.

Při srovnání navrhovaného znění příslušných ustanovení nového trestního zákoníku se zahraničními úpravami je patrné, že ačkoliv byla situace v zahraničí inspirací, je koncepce zabezpečovací detence přeci jen poněkud jiná, než je tomu ve většině států, jejichž úpravou jsme se zabývali. Lze říci, že navrhovaná úprava strukturuje systém podobných opatření vertikálně, zatímco v zahraničí je obvyklejší spíše horizontální členění. To znamená, že zahraniční úpravy dělí opatření podle typu pachatelů, jimž jsou ukládána (zjednodušeně: osoby nepříčetné či se závažnou duševní poruchou, osoby zneužívající návykové látky, a recidivisté), a v rámci těchto druhů opatření pak člení dále jednotlivá zařízení, v nichž jsou vykonávána, podle míry zabezpečení. Navrhovaná úprava koncipuje zabezpečovací detenci jako subsidiární opatření vůči ochrannému léčení, jinými slovy, nezáleží přímo na typu pachatele, ale na míře jeho nebezpečnosti a schopnosti podrobit se léčení. Typ pachatele ve výše uvedeném smyslu se zohledňuje při ukládání konkrétního druhu ochranného léčení

(zda by případně v budoucnu bylo vhodné uvažovat o různých typech detenčních ústavů či jejich vnitřním členění dle typu umístěných pachatelů je další otázkou do diskuse). Tento legislativní postup je ovšem logický, neboť zabezpečovací detence se zavádí v situaci, kdy institut ochranného léčení již po desetiletí funguje.

Přes uvedené rozdíly lze prohlásit, že okruh pachatelů, kteří by měli být pokryti systémem ochranných opatření spojených s odnětím svobody, se v ČR i ve sledovaných evropských zemích přibližně shoduje. Zároveň jsme v zahraničních úpravách našli určité prvky, které by do budoucna mohly být inspirací při zkvalitňování těchto ochranných opatření (nejen zabezpečovací detence, ale i ochranného léčení). Jedná se např. o možnost podmíněného ukončení výkonu ochranného opatření se stanovením zkušební lhůty, přiměřených povinností a omezení, a dohledu probačního úředníka. Zajímavá je i možnost (částečného) započítání vykonaného ochranného opatření do současně uloženého trestu odnětí svobody. Nelze si též nevšimnout, že některé zahraniční úpravy řadí mezi podmínky uložení opatření určených pro nebezpečné recidivisty vedle předchozího odsouzení za určité trestné činy též skutečnost, že pachatel strávil ve výkonu trestu odnětí svobody (či ve výkonu opatření pro recidivisty) za takové trestné činy určitou dobu. Tato podmínka podle našeho názoru velmi vhodně vystihuje skutečnost, že by se v daném případě mělo jednat o pachatele, na které již bylo trestem odnětí svobody či příslušným opatřením určitou dobu působeno, aniž by to vedlo k jejich nápravě.

Jak již bylo uvedeno, při práci na této zprávě jsme došli k názoru, že zařazení zabezpečovací detence mezi ochranná opatření je žádoucí, a za současného stavu, v němž probíhá výkon ochranného léčení, dokonce pro uspokojení zájmu na ochraně společnosti nezbytné. Zjištěné argumenty byly popsány především ve druhé kapitole materiálu, proto závěrem uvedeme jen jejich shrnutí.

Zdravotnická zařízení, v nichž se v současnosti vykonává ochranné léčení, jsou nevhodná pro zacházení s vysoce nebezpečnými pachateli s negativním postojem k léčbě. Zdravotnická zařízení včetně personálu jsou určena k léčbě pacientů. Jejich bezpečnostní vybavení proto není a nemůže být k ochraně před takovými pachateli způsobilé. Zdraví a životy pracovníků i ostatních pacientů léčeben jsou neustále ohroženy.

Podmínkou úspěšné léčby je zájem a spolupráce pacienta. Řada pachatelů s uloženým ochranným léčením léčebné programy odmítá, popř. účasti na nich vzhledem ke svému duševnímu stavu není schopna. Tyto osoby nejenže se samy neléčí, ale jsou schopny rozvrátit potenciálně úspěšný léčebný program celého oddělení. Dochází tedy ke zmaření účelu ochranného léčení nejen u nich, ale i u ostatních.

Zdravotnická zařízení nejsou schopna zabránit útěkům osob, které v nich ochranné léčení vykonávají. Je třeba mít na paměti, že při každém útěku nebezpečného agresora či sexuálního devianta jsou bezprostředně ohroženy zdraví a životy lidí. V České republice již v souvislosti s útekem pachatele na ochranném léčení došlo dokonce i k obětem na životech. Režim detenčního ústavu by sice obnášel léčebně výchovné působení na pachatele, zároveň by však měl být schopen zajistit účinnou ochranu společnosti před pachateli, u nichž se lze důvodně obávat, že se v budoucnu dopustí závažné trestné činnosti.

Lze předpokládat, že výkon zabezpečovací detence bude pro pachatele představovat větší újmu než výkon ochranného léčení. Mohla by tedy být i motivačním prvkem při jejich rozhodování, zda se budou aktivně účastnit plnění příslušných programů, včetně případné léčby. K tomu by měla přispět i možnost následné změny detence na ochranné léčení. Odborníci často uvádějí příklad nebezpečných sexuálních delikventů, u kterých vzhledem k charakteru a závažnosti jejich duševní poruchy lékaři navrhují kastraci jako jediný způsob, jak nebezpečí opakování závažné sexuální motivované trestné činnosti minimalizovat. Tento radikální zákrok je možný jen se souhlasem pacientů, kteří jej však často odmítají. Po přijetí navrhované úpravy by u nich bez provedení uvedeného zákroku přicházelo v úvahu patrně pouze uložení zabezpečovací detence (jednalo by se o vysoce nebezpečné pachatele odmítající jediné možnou skutečně účinnou léčbu). To by je mohlo přimět k úvaze i nad možností takového zákroku.

Realizace zabezpečovací detence by rovněž mohla přispět k určitému omezení represivních tendencí veřejnosti, zejména pokud jde o požadavky obnovení trestu smrti. Z literatury je známo, že se takové požadavky objevují nejčastěji a v největší míře tehdy, když selže (či zdánlivě selže) systém zacházení s vysoce nebezpečnými osobami daného státu. Jedná se o případy, kdy dojde k mimořádně závažnému násilnému, popř. sexuální

motivovanému trestnému činu. Jakkoli může být příčin takové události celá řada, veřejnost ji obvykle vnímá jako neschopnost státu zajistit její ochranu před nebezpečnými pachateli a vznáší požadavky na aplikaci trestu smrti jako jediného spolehlivého prostředku ochrany. V České republice lze podobné hlasy zaznamenat téměř vždy, když je pachatel závažného trestného činu uvedené povahy odsouzen k jinému než doživotnímu trestu (a i zde je vyčítána možnost podmíněného propuštění), nebo je-li pachatel shledán pro nepřičetnost trestně neodpovědným. I při absenci konkrétních výsledků relevantního seriózního výzkumu veřejného mínění lze z dostupných zdrojů vysledovat, že uložení ochranného léčení není veřejností vnímáno ani jako dostatečná újma pachateli, ani jako dostatečná ochrana před ním. Existence ochranného opatření spočívajícího v zabezpečovací detenci, jeho ukládání ve vhodných případech a jeho řádný výkon, by mohly i v očích veřejnosti představovat účinný způsob ochrany před nejnebezpečnějšími pachateli s určitou duševní poruchou.

Jak již bylo naznačeno ve čtvrté kapitole, zajištění realizace institutu zabezpečovací detence v praxi bude jistě velmi náročné. Vytvoření vhodného detenčního ústavu včetně dostatečného vybavení bude představovat nemalé náklady. Totéž platí o jeho provozu. Závažným problémem bude zajištění kvalifikovaného personálu. Bude třeba řešit otázky úhrady nákladů na pobyt umístěných osob a na péči o ně. Problematická může být skutečnost, že se v detenčním ústavu bude nesporně více než ve věznicích prolínat složka justiční se složkou zdravotnickou. Podle našeho názoru by rovněž měl být vypracován a přijat zákon o výkonu zabezpečovací detence (totéž ovšem platí o výkonu ochranného léčení). Přesto se domníváme, že argumenty pro vytvoření nového ochranného opatření spočívajícího v zabezpečovací detenci výrazně převažují. Při praktické realizaci lze využít zkušeností Vězeňské služby ČR s provozem vězeňských zařízení, i poznatků, návrhů a projektů, jež byly shromážděny či vypracovány odborníky z resortu zdravotnictví. Na základě zjištěných skutečností si dovoluujeme konstatovat, že současná situace, kdy jsou vysoce nebezpeční pachatelé umístěni k výkonu ochranného léčení ve zdravotnických zařízeních, představuje závažné ohrožení zdraví i životů pracovníků zařízení, ostatních pacientů, i veřejnosti.

Použité prameny:

monografie:

Brichcín, S., Weiss, P.: Alternativa péče o nebezpečné sexuální agresory. In: K problematice výjimečného trestu. Praha : IKSP, 1991.

Císařová, D., Hasch, K., Jelínek, J., Mandák, V., Matula, V., Růžek, A., Sovák, Z., Štěpán, J.: Trestní právo procesní. Linde, 1999.

Císařová, D., Vanduchová, M.: Nepřičetný pachatel. Praha : Příručky Ministerstva spravedlnosti, 1995.

Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.: Trestní právo hmotné - I. Obecná část. Praha : Aspi Publishing, 2003.

Šámal, P., Král, V., Baxa, J., Púry, F.: Trestní řád, komentář. 4. vydání. Praha : C. H. Beck, 2002.

Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon, komentář. 5. vydání. Praha : C. H. Beck, 2003.

Weiss, P.: Sexuální deviace. Praha : Portál, 2003.

Trestní zákon Spolkové republiky Německo. Praha: IKSP, 1996.

Rakouský trestní zákon. Praha : IKSP, 1991.

The Swedish Penal Code. Stockholm : National Council for Crime Prevention, 1990.

Code pénal suisse. Berne : Chancellerie fédérale, 1992.

Code pénal portugais. Lisbonne, 1985.

The Dutch Penal Code. Maastricht : Rijksuniversiteit Limburg, 1996.

TBS - A Special Hospital Order of the Dutch Criminal Code. Dutch Government, 1991.

Ochranné léčení sexuologické. Poradna pro Občanství/Občanská a Lidská Práva 2003

Zpráva o činnosti Komise ochranné léčby MZ ČR pro RVPPK, září 2003.

články:

Kohoutek, M.: Kam patří institut detence? České vězeňství, č. 3-4/2000.

Kinzig, J.: How To Deal With Dangerous Offenders? In: Third German-Hungarian Colloquium, edition iuscrim. Freiburg, 2003.

Komu detenční ústavy? In: České vězeňství, č. 3/1994. - str. 31-32.
Detence - dlouholetý problém. In: České vězeňství, č.3-4/2000.
Ochranné léčby společensky zvláště nebezpečných pacientů. In: České vězeňství, 3-4/2000.
Sociálně terapeutická zařízení v Německu. České vězeňství, č. 6/1995.
- str. 16-30.

Resumé

Institut zabezpečovací detence

Institut pro kriminologii a sociální prevenci byl na počátku roku 2004 Ministerstvem spravedlnosti ČR pověřen vypracováním materiálu k institutu zabezpečovací detence. Zabezpečovací detence má být v rámci reko-difikace trestního práva jako nový druh ochranného opatření zařazena do připravovaného nového trestního zákoníku. Studie, která vycházela z dostupného textu návrhu nového trestního zákoníku ve stavu, v jakém byl předložen Legislativní radě vlády, měla za úkol shromáždit dostupné informace k institutu zabezpečovací detence. Pro tyto účely řešitelé úkolu provedli analýzu příslušných ustanovení navrhovaného trestního zákoníku, souvisejících platných právních předpisů, dostupných literárních pramenů, a dostupných zahraničních pramenů včetně zahraničních trestněprávních předpisů. Zároveň provedli expertní šetření mezi odborníky, kteří se uvedenou problematikou v ČR dlouhodobě zabývají, a to formou kulatého stolu, jednotlivých osobních i korespondenčních konzultací.

Přestože navrhovaný institut by byl ochranným opatřením v českém trestním právu novým, v řadě jiných států obdobné instituty fungují již dlouhá léta, a to včetně zemí Evropské unie. Ani v České republice se však nejedná o problematiku neznámou. Naopak, v odborné literatuře je tento problém diskutován celou řadu let. Již před rokem 1990 se objevily požadavky na vytvoření nového druhu ochranného opatření, jež by se vykonávalo ve zvláštním ústavu, v němž by byli umístěni pachatelé, kteří jsou vzhledem ke svému duševnímu stavu vysoce společensky nebezpeční, a u nichž nelze předpokládat, že by ochranné léčení v současné podobě splnilo svůj účel. V uvedeném ústavu by byla po vzoru evropských států, kde obdobné instituty fungují, zajištěna ostraha (kombinací lidské ostrahy, mechanických prvků a elektronického zabezpečení) nezbytná pro zachování bezpečnosti personálu i umístěných osob, a předcházející útěkům. Vzhledem k obvyklému postoji umístěných osob k léčbě by při zacházení s nimi nad léčebnými postupy (na něž by se ovšem nerezignovalo) převažovaly prvky výchovné, psychologické a pedagogické. Kvalifikovaný personál by měl především vést pachatele k tomu, aby si svou duševní poruchu uvědomil a naučil se s ní žít tak, aby se snížila či pominula jeho společenská nebezpečnost. K tomu by měla přispět také vzájemná pro-

stupnost nového ochranného opatření a ochranného léčení. Pachatelé by v novém ústavu byli vedeni mj. k překonání svého negativního postoje k léčbě, což by mohlo vyústit v přechod do režimu ústavního ochranného léčení s perspektivou následné změny na léčení ambulantní.

Uvedené požadavky a návrhy byly vyslyšeny Komisí pro rekodifikaci trestního práva Ministerstva spravedlnosti ČR zařazením institutu zabezpečovací detence jako nového ochranného opatření do návrhu nového trestního zákoníku. Zabezpečovací detenci by podle návrhu mohl soud uložit vedle trestu nebo i samostatně (při upuštění od potrestání či v případě, že pachatel není pro nepřičetnost trestně odpovědný). Ukládala by se za splnění stanovených podmínek pachatelům závažnějších trestných činů, jejichž pobyt na svobodě je nebezpečný, a kteří se činu dopustili ve stavu vyvolaném určitou duševní poruchou, popř. kteří se oddávají zneužívání návykových látek a trestné činnosti se opakovaně dopouštějí v souvislosti s tím. Podmínkou k uložení zabezpečovací detence by bylo, že podle názoru soudu by dostatečné ochrany společnosti před uvedenými pachateli nemohlo být dosaženo uložením ochranného léčení. Studie obsahuje analýzu navrhované právní úpravy ukládání a výkonu zabezpečovací detence.

Pro srovnání je uvedena trestněprávní úprava ve vybraných evropských zemích, jejichž právní řád podobný institut obsahuje, konkrétně v SRN, Rakousku, Švýcarsku, Nizozemí, Norsku a Portugalsku. Lze konstatovat, že koncepce zabezpečovací detence je přeci jen poněkud jiná, než je tomu u obdobných opatření v zahraničí. Obecně řečeno, navrhovaná úprava strukturuje systém ochranných opatření vertikálně, zatímco v zahraničí je obvyklejší spíše horizontální členění. To znamená, že zahraniční úpravy dělí opatření podle typu pachatelů, jimž jsou ukládána (zjednodušeně: osoby nepřičetné či se závažnou duševní poruchou, osoby zneužívající návykové látky, a recidivisté). V rámci těchto druhů opatření pak člení dále jednotlivá zařízení, v nichž jsou vykonávána, podle míry zabezpečení. Navrhovaná úprava koncipuje zabezpečovací detenci jako subsidiární opatření vůči ochrannému léčení, jinými slovy, nezáleží přímo na typu pachatele, ale na míře jeho nebezpečnosti a schopnosti podrobit se léčení. Typ pachatele ve výše uvedeném smyslu se zohledňuje při ukládání konkrétního druhu ochranného léčení. Přes uvedené rozdíly lze prohlásit, že okruh pachatelů, kteří by měli být pokryti systémem ochranných opatření spo-

jených s odnětím svobody, se v ČR i ve sledovaných evropských zemích přibližně shoduje.

Zabezpečovací detence má být vykonávána v detenčním ústavu se zvláštní ostrahou a s léčebnými, psychologickými, pedagogickými, rehabilitačními a činnostními programy. Podle návrhu nového trestního zákoníku má být zřizovatelem detenčních ústavů Ministerstvo spravedlnosti ČR. Studie se zabývá možnou podobou budoucího detenčního ústavu, jeho umístěním, financováním a organizací. Věnuje se i problematice vnitřního režimu ústavu a zajištění ostrahy. Řešitelé došli k závěru, že k úspěšnému fungování detenčního ústavu bude nezbytné přijmout zákon o výkonu zabezpečovací detence. Jako zdroj možné inspirace obsahuje studie příklady zařízení, v nichž jsou obdobná opatření vykonávána v SRN a Nizozemí.

Shrnutím zjištěných poznatků dospěli řešitelé k závěru, že zvláštní druh opatření, určený pro tento typ pachatelů, je institutem prospěšným a v zahraničí osvědčeným. Zařazení navrhovaného institutu do budoucího trestního zákoníku je tedy žádoucí, přičemž mezi jeho důvody patří tyto skutečnosti:

- Zdravotnická zařízení, v nichž se v současnosti vykonává ochranné léčení, jsou nevhodná pro zacházení s vysoce nebezpečnými pachateli s negativním postojem k léčbě. Zdravotnická zařízení včetně personálu jsou určena k léčbě pacientů. Jejich bezpečnostní vybavení proto není a nemůže být k ochraně před takovými pachateli způsobilé. Zdraví a životy pracovníků i ostatních pacientů léčených jsou neustále ohroženy.
- Podmínkou úspěšné léčby je zájem a spolupráce pacienta. Řada pachatelů s uloženým ochranným léčením léčebné programy odmítá, popř. účasti na nich vzhledem ke svému duševnímu stavu není schopna. Tyto osoby nejenže se samy neléčí, ale jsou schopny rozvrátit potenciálně úspěšný léčebný program celého oddělení. Dochází tedy ke zmaření účelu ochranného léčení nejen u nich, ale i u ostatních.
- Zdravotnická zařízení nejsou schopna zabránit útěkům osob, které v nich ochranné léčení vykonávají. Je třeba mít na paměti, že při

každém útěku nebezpečného agresora či sexuálního devianta jsou bezprostředně ohroženy zdraví a životy lidí. V České republice již v souvislosti s útekem pachatele na ochranném léčení došlo dokonce i k obětem na životech. Režim detenčního ústavu by sice obnášel léčebně výchovné působení na pachatele, zároveň by však měl být schopen zajistit účinnou ochranu společnosti před pachateli, u nichž se lze důvodně obávat, že se v budoucnu dopustí závažné trestné činnosti.

- Lze předpokládat, že výkon zabezpečovací detence bude pro pachatele představovat větší újmu než výkon ochranného léčení. Mohla by tedy být i motivačním prvkem při jejich rozhodování, zda se budou aktivně účastnit plnění příslušných programů, včetně případné léčby. K tomu by měla přispět i možnost následné změny detence na ochranné léčení.
- Realizace zabezpečovací detence by rovněž mohla přispět k určitému omezení represivních tendencí veřejnosti, zejména pokud jde o požadavky obnovení trestu smrti. I při absenci konkrétních výsledků relevantního seriózního výzkumu veřejného mínění lze z dostupných zdrojů vysledovat, že uložení ochranného léčení není veřejností vnímáno ani jako dostatečná újma pachateli, ani jako dostatečná ochrana před ním. Existence ochranného opatření spočívajícího v zabezpečovací detenci, jeho ukládání ve vhodných případech a jeho řádný výkon by mohly i v očích veřejnosti představovat účinný způsob ochrany před nejnebezpečnějšími pachateli s určitou duševní poruchou.

Summary

The Institution of security detention

The Institute of Criminology and Social Prevention was authorised by the Czech Ministry of Justice at the beginning of 2004 to prepare a document on the institution of security detention. Security detention is to be included in the recodification of criminal law in the new Criminal Code under preparation as a new type of protective measure. This study, which proceeded from the available text of the new Criminal Code in the state in which was submitted to the Legislative Council of the Government, had the task of gathering information available on the institution of security detention. For these purposes the researchers conducted an analysis of the relevant provisions of the proposed Criminal Code, related legislation in force, literature sources available and foreign sources, including criminal law regulations abroad. They also conducted an expert inquiry among specialists who have been dealing with this issue in the CR for a long time, in the form of round table discussion and individual consultation face to face and by correspondence.

Although the proposed institution would be a new protective measure in Czech criminal law, similar provisions have been applied in a number of other states for many years, including countries of the European Union. However, it is not an unknown issue in the Czech Republic. On the contrary, this issue has been discussed in the specialist literature for many years. Already before 1990, requests for the creation of a new type of protective measure appeared, which would be executed by a special institution in which offenders would be placed who in view of their mental condition were highly dangerous to society and for whom it could not be expected that protective treatment would fulfil its purpose in its current form. In this institution, following the example of European states where similar institutions are in operation, security would be assured (a combination of human guards, mechanical elements and electronic security) to preserve the safety of personnel and also the persons placed there and preventing escapes. In view of the usual attitude to treatment of persons placed there, behavioural training, psychological and pedagogical elements would prevail in dealing with them, rather than medical

treatment (which of course would not be abandoned). Qualified personnel should above all lead offenders to become aware of their mental disorders and learn to live with them so that their danger to society would be reduced or eliminated. The mutual permeability of the new protective measure and protective treatment should also contribute to this. Offenders would be encouraged in the new institution *inter alia* to overcome their negative attitude to treatment, which could result in transfer to a regime of institutional protective treatment with the prospect of later change to outpatient treatment.

These requests and proposals were granted by the Czech Ministry of Justice's Committee for the Recodification of Criminal Law by including the institution of security detention as a new protective measure in the draft of the new Criminal Code. According to this draft a court could impose security detention in addition to a sentence or also separately (in the case of discharge or if the offender is not criminally responsible because of insanity). It would be imposed upon fulfilment of stipulated conditions on persons who committed more serious criminal offences, whose remaining at liberty would be dangerous and who committed the act in a condition induced by a certain mental disorder, or who abuse addictive substances and repeatedly committed criminal offences in connection with this. A condition for imposing security detention would be that in the opinion of the court adequate protection of society against these offenders could not be achieved by imposition of protective treatment. The study contains an analysis of the proposed legal regulation of imposition and enforcement of security detention.

For comparison, criminal law regulation in selected European countries whose legal order contains a similar institution is given, specifically in the Federal Republic of Germany, Austria, Switzerland, the Netherlands, Norway and Portugal. It can be stated that the concept of security detention is in fact only somewhat different from that of similar measures abroad. Generally speaking, the proposed regulation structures the system of protective measures vertically, whereas abroad it is more usually structured more horizontally. This means that regulation abroad divides measures according to the type of offender upon whom they are imposed (to put it more simply: persons who are insane or seriously mentally disturbed, persons abusing addictive substances and recidivists). So in

these types of measure the particular facilities in which they are executed are also divided into categories, depending on the level of security. Proposed regulation conceives security detention as a subsidiary measure to protective treatment, in other words does not depend directly on the type of offender but on how dangerous he/she is and how susceptible he/she is to treatment. The type of offender is taken into consideration in this context when a specific type of protective treatment is imposed. Despite these differences it can be stated that the group of offenders who should be covered by a system of protective measures together with imprisonment is more or less the same in the Czech Republic as in the European countries concerned.

Security detention is to be executed in a detention institution with special security and with treatment, psychological, pedagogical, rehabilitation and activity programmes. Under the draft of the new Criminal Code, detention institutions are to be set up by the Czech Ministry of Justice. The study deals with the possible form of a future detention institution, where it is to be located, its funding and organisation. It also deals with the issue of the internal regime of the institution and ensuring security. The researchers came to the conclusion that for a detention institution to work successfully it will be necessary to adopt a law on execution of security detention. As a source of possible inspiration the study contains examples of facilities in which similar measures are executed in the Federal Republic of Germany and the Netherlands.

In summarising their findings, the researchers came to the conclusion that a special type of measure designed for this type of offender is a beneficial institution that has proved successful abroad. So it is desirable to incorporate the proposed institution in the future Criminal Code; the reasons for this include the following facts:

- Health facilities in which protective treatment is currently carried out are unsuitable for dealing with highly dangerous offenders with a negative attitude to treatment. Health facilities, including personnel, are designed to treat patients. Their security equipment for this reason is not and cannot be adapted to be a protection against such offenders. The health and lives of staff and other patients are constantly threatened.

- A condition for successful treatment would be the interest and cooperation of the patient. A number of offenders on whom protective treatment was imposed reject treatment programmes or are unable to participate in them in view of their mental condition. These persons are not only unwilling to undergo treatment but are also capable of disrupting the potentially successful treatment programme of the whole department. So they frustrate the purpose of protective treatment not only for themselves but for others as well.
- Health facilities are not capable of preventing escapes by persons who are receiving protective treatment in them. It should be noted that with every escape of a dangerous aggressor or sexual deviant people's health and lives are immediately endangered. In the Czech Republic the escape of an offender in protective treatment has resulted even in loss of lives. Though the regime of the detention institution would be an attempt to change offenders' behaviour by treatment, it should also be able to ensure effective protection of society against offenders where there can be a reasonable concern that they will commit serious crimes in future.
- It can be anticipated that exercise of protective detention will be much harsher for offenders than undergoing protective treatment. So there could also be a motivational element in their decision whether to participate actively in particular programmes, including any treatment. The possibility of subsequently changing detention to protective treatment should also contribute to this.
- Implementation of secure detention could also contribute to a certain limiting of repressive tendencies on the part of the public, particularly where there are calls to bring back capital punishment. Even in the absence of specific results from relevant thorough research into public opinion, it can be seen from the sources available that imposition of protective treatment is not perceived by the public as sufficient deprivation for offenders or adequate protection against them. The existence of a protective measure consisting in security detention, imposition of it in suitable cases and due exercise of it could also represent in the eyes of the public an effective means of protection against the most dangerous offenders with some mental disorder.

VYBRANÉ PROBLÉMY SANKČNÍ POLITIKY

UKLÁDÁNÍ NEPODMÍNĚNÉHO TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY A JEHO ALTERNATIVY

Autoři: Jan Rozum
Petr Kotulan
Lucie Háková
Václav Nečada
Simona Diblíková

INSTITUT ZABEZPEČOVACÍ DETENCE

Autoři: Petr Zeman
Hana Přesličková
Jan Tomášek

Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci

Určeno: Pro odbornou veřejnost

Tiskárna: Vydavatelství KUFŘ
František Kurzweil
Naskové 3
Praha 5

Dáno do tisku: listopad 2005

Vydání: První

Náklad: 220 výtisků

ISBN 80-7338-042-0